

50308

FÖLD ÉS EMBER

NEGYEDÉVENKINT MEGJE-
LENŐ TUDOMÁNYOS SZEMLE

Szerkeszti
KOGUTOWICZ KÁROLY

Kiadja
a Magyar Néprajzi Társaság
Emberföldrajzi Szakosztálya
Szerkesztőség: Budapest V.
Katona József-utca 28. sz.

1921

2 SZ.

Egyes szám ára 40 korona.

Előfizetés fél évre 60 korona.

OLVASÓINK

szíves elnézését kérjük a FÖLD ÉS EMBER késedelmes megjelenéséért. A még decemberben átadott kéziratok szedésével és nyomásával érthetetlen módon késedelmeskedett a nyomdavállalat. A késedelmet a következő füzetekkel helyre hozzuk.

Szerkesztőség.

Habár a

FÖLD ÉS EMBER

előfizetési árát kénytelenek voltunk felemelni, a Magyar Néprajzi Társaság tagjai továbbra is félévre 45 koronáért kapják.

TANÁROK, TANÍTÓK SZÍVES FIGYELMÉBE AJÁNLJUK

DR. KOGUTOWICZ KÁROLY UJ RENDSZERŰ

FALITÉRKÉPEIT.

Ezek az iskolai falitérképek a legszükségesebb adatokat tartalmazzák csupán, miáltal messziről is világos, áttekinthető képet nyújtanak. A politikai térképeken a legfontosabb nevek, vasutak az utolsó padból is láthatók. A fizikai (hegy- és vízrajzi) térképeken az írás egészen apró és így az árnyékolt domborzat messziről is rendkívül plasztikusnak látszik.

Most jelent meg!

A Magyar Szent Korona országai

a Trianoni békekötés előtt és után.

1:500,000 mértékű, 120×190 cm. nagyságu iskolai falitérkép.

Készítette a Magyar királyi Állami Térképészeti Intézet.

Ára vászon szegéllyel, védő borítékban **220** korona.

Cellulózekartonra vonva, két darab lécczel **330** korona.

Megrendelhető minden könyvkereskedésben vagy szerzőnél.

Csonka-Magyarország népességi, nemzeti-ségi és felekezeti viszonyai.

Bármily szörnyűségek, minden földrajzi, gazdasági, néprajzi elvből csúfot űzők is azok az »igazságos« határok, melyeket szomszédaink, hazánk kábultságát felhasználva, 1919-ben kicsikartak, a nagyhatalmak makacosságát többé semmiféle érv sem tudta megtörni s két évi erőfeszítéseink csak legújabbán, egy kis ponton, Sopronnál tudták szűkre szabott kalitkánk falait kitágítani, visszaszerezve, illetve az átadás elől megmentve elveszett területünk — egy ezredrészét. Hátra volna ugyan még utolsó reménységünk, a Millerand-féle kísérőlevélben szemünk előtt megcsillogtatott határkiigazítás, de eddigi tapasztalataink után kár volna magunkat a nagyhatalmak jóindulata vagy igazságossága tekintetében illúziókban ringatni. Nem megyékről, nem járásokról lesz szó, legföljebb itt-ott kapunk vizsza néhány kisebb falut vagy községrészt. Így legjobb, ha egyelőre számolunk a trianoni határvonal megmerevedésével s e szerint tesszük meg számadásainkat.

Csonka-Magyarországra vonatkozólag mindeddig nem jelentek meg egészen részletes, pontos adatok. Ezek összeállítását nehézzé, helyenkint lehetetlenné tette az a körülmény, hogy a hódítók bölcsessége számos helyen a községeket is kettévágta s az egy községre vonatkozó adatokat nem mindenütt lehetett szétválasztani. Amennyire lehetett, összeállítottam a községrészekre vonatkozó adatokat is, amelyek szerint az elszakadó községrészekben kb. 4600, a nekünk megmaradó községrészekben viszont kb. 17.500 lélek lakik. Nekünk jut Pozsonyvármegye somorjai járásából 6 községnek a Duna főágától délre eső kisebb-nagyobb területfoszlánya 1400 lakossal (ezek a nemzetgyűlésre, mint a somorjai csonkakerület, képviselőt is küldöttek), Komárom városnak a Dunától délre eső része, a régebbi Újszőny község 2946 lakossal (az 1920. évi népszámlálásnál e szám az odamenekült nagyszámú hivatalnokokkal 5989-re szökött fel). Így most két Komárom város is van, a »cseh« »Komarno« s a magyar Komárom-Ujváros, amely mint

törvényhatósági jogú város, szintén képviselve van a nemzetgyűlésen. Az oláh határ mentén Csonka-Arad megyében tartottunk meg nagyobb községrészeket másfélezer lakossal; legjelentősebb azonban a Szabadka városból nekünk megmaradt hatalmas tanyavilág, mintegy 40.000 kat. hold, amelyen kb. 11.000 lélek lakik. Ez a tanyavilág, ahol talán egy összefüggő utcasor sincs, a »szerb« »Suboticá«-val szemben Új-Szabadka néven szintén törvényhatósági joggal felruházott város, megelőzve így rangban, Szombathelyt, Kaposvárt, amelyek csak rendezett tanácsú városok.

Az elveszített községrészek általában jelentéktelenek. Cseh kézre jutott Balassagyarmatnak az Ipolyon túl levő külterülete s Sátoraljaújhelynek a Ronyva pataktól keletre eső része több mint ezer magyar lakossal, amelyből a csehek Slovenska Nova Ves címen új községet szerveztek.

A csonka községek területünket kb. 30.000 kat. holddal s kb. 13.000 lélekkel gyarapítják. Nem sokkal többet, 44.628 kat. holdat a soproni népszavazás mentett meg számunkra, e terület azonban, melyen 48.191 lélek lakik, mai nyomorúságos állapotunkban megbecsülhetetlen értéket jelent, mert az igazán művelt vidéki városoktól annyira megfosztott csonkaországnak egy sok százados kulturális múlttal bíró, ma is számtalan kulturintézménnyel és hivatallal rendelkező város van rajta.

Csonka-Magyarország lakossága az 1910. évi adatok szerint a csonka községrészek nélkül a trianoni határ szerint 7.546.430, a községrészek figyelembevételével 7.559.247 s végül a soproni népszavazási területet is befojálva 7.607.438. Ez a szám azonban azóta kissé gyarapodott. Míg a tőlünk elszakított területeken a közzétett új népszámlálási adatok szerint a lakosság száma 1910 óta semmit sem nőtt, sőt némileg fogyott is, a mi csonka országunk lakosságát a barbár hódítók által lakóhelyeikről elűzöttek százezrei szaporítják. Az 1920. évi népszámlálás előzetes eredményei szerint a szaporodás 370.826 lelket, 5%-ot tesz ki s ha figyelembe vesszük azt, hogy az időközben magyar uralom alá visszakerült délvidéki részekben a szaporodás nagyobb, mint a most átengedett Nyugat-magyarországon, megállapíthatjuk, hogy Csonka-Magyarország népessége 1920-ban kerek nyolc millió s így nemcsak terjedelemben, de a lakosság számát tekintve is jelentékenyen felülmúlja Ausztriát, melynek népessége a 6½ milliót sem éri el.

Mivel az új népszámlálás nemzetiségi adatai még nem ismeretesek, ezeket, valamint a felekezeti adatokat az 1910. évi népszámlálás alapján ismertetjük. A fent említett 7.607.438 lakos közül volt:

		%
magyar	6.727.684	88,44
német	552.551	7,26
tót	165.271	2,17
oláh	28.523	0,38
rutén	1.133	0,02
horvát	38.766	0,51
szerb	26.181	0,34
egyéb	68.329	0,88

Az „egyéb” jelzés számos néptörédeket foglal össze. Közülük vannak a helyenkint különböző elnevezésű (bunyevác, sokác, dalmát, illír, bosnyák) katolikus délszlávok (kb. 26.000), a vendek (kb. 7000). Ezek falvakban állandóan megtelepült régi lakosok, míg a többi (kb. 10.000 cseh, 9000 lengyel, 2000 bolgár, 5000 olasz, francia, angol) a nagyvárosok s ipartelepek internacionális, a hazai talajban meg nem gyökerezett eleme. Végül fel kell még említenünk a kb. 10.000 cigányt.

A fenti számok azonban ma már kétségtelenül módosultak. A nagy összeomlás után megindult az új határon át a népek kicserélődése. Az ide átköltözöttek szinte kivétel nélkül magyarok, míg az eltávozottak tótok, oláhok, délszlávok, főleg az intelligensebb elem, mely a megnagyobbodott, de intelligenciában szűkölködő szomszéd államokban gyors érvényesülésre számíthatott. Budapestnek már nyilvánosságra került 1920. évi népszámlálási adatai érdekesen illusztrálják a nem magyar ajkú elem gyors kivonulását. Volt ugyanis Budapesten

	német	tót	oláh	rutén	horvát	szerb	egyéb
1910-ben	78.882	20.359	2.777	242	2.796	3.972	15.273
1920-ban	54.470	12.807	1.123	296	1.756	1.096	12.628

A csökkenés tehát igen jelentékeny; ennek folytán a főváros magyar nyelvű lakosságának aránya 85,9-ről 90,9 %-ra emelkedett. Adataink vannak arra nézve is, hogy a délvidéken egyes helyeken a falvak szerb lakossága is átköltözött az S. H. S. királyságba. Valószínű tehát, hogy az 1920. évi népszámlálás az amúgy is csekélyszámú oláhok és szerbek jelentékeny fogyását fogja megállapítani s így Magyarországnak e két nagy s legveszedelmesebb nemzetisége új határainak közt egészen jelentéktelen, egyre fogyó néptörédekké fog összezsugorodni. A magyarok közt elszórt németeket és tótokat szintén megfogyasztja nem annyira a kivándorlás, mint a lassú beolvadás.

Bátran állíthatjuk tehát, hogy a magyarság számaránya immár eléri a 90%-ot. Csonkamagyarország az utolsó fájdalmas műtéttel, Nyugatmagyarország leválásával, elvesztette az utolsó nagyobb, fajtestvéreivel közvetlenül összefüggő nemzetiségi tömböt s szomszédaival ellentétben, igazi nemzeti állammá vált, melynek nemzetiségi problémái nincsenek. Nincsenek, mert a 10% is több idegenajkú közt oszlik meg s ezek is túlnyomórésztben a magyar nyelvterületen belül vannak szigetekként elszórva. Jelentékenyebb nemzetiségi tömb csak egy van: a tolna-baranyai sváb nyelvterület. Erről, valamint az új határok mentén még itt-ott megmaradt nem magyarajkúak településeiről az egyes nemzetiségekkel kapcsolatban lesz szó.

A magyarság tehát a megszabott szűk határokat majdnem teljesen betölti; hiszen a határvonal — a Dunától nyugati és déli részét s még néhány pontot kivéve — tud-

valevőleg mindenütt szinmagyar vidékeket vág ketté. A 34 (10 egész, 24 csonka) vármegyei törvényhatóság közül csak egyben, az alig 20.000 lakost számláló Arad megyében nem éri el a magyar az abszolút többséget; itt kénytelen megelégedni a 40.6%-os relatív többséggel. Leggyöngébben van képviselve a magyarság Moson (54%), Baranya (54.5%) és Bács-Bodrog (59.6%) csonka megyékben.

A 13 (11 egész, 2 csonka) városi törvényhatóság közül Sopronban az 1910 évi népszámlálás 51.1% németet (s 44.2% magyart) talált; az 1920. évi népszámláláskor a németeknek már csak viszonylagos többségük volt s ha az idegen állampolgárokat, úgy mint az osztrák népszámlálásokban szokásos, az anyanyelv tekintetében figyelmen kívül hagyjuk, Sopronban is megvan a magyar relatív többség. A többi városi törvényhatóság közül csak Új-Szabadkán (82%), Baján (79.9%) s Pécsen (83.6%) van a magyarság 90% alatt.

Rendezett tanácsú városaink (35) közül is csak egyben, Békéscsabán (67% tót) hiányzik a magyar többség. A 148 (104 egész, 44 csonka) járás közül is 138 abszolút, 2 relatív magyar többségű s végül a 12542-ből megmaradt 3400 község közül 2990 magyar (német 317, tót 34, oláh 7, horvát 38, szerb 4, sokác és illir 2, vend 8). Megmaradt nemzetiségeink közül a németek száma ma félmillió lehet: a nyugati határszélen levők kivételével mind a XVIII. században betelepített svábok utódai. A trianoni határvonal ránk nézve nyugaton a legkedvezőbb, mert az összefüggő magyar nyelvterületből egy községet sem vesz el, viszont kezünkön hagyott közvetlenül a határ mentén Vas megyében Szentgotthárd körül 7, Sopron megyében Sopronnal együtt 8 s Moson megyében 7 német községet. Ez utóbbi községeket a csehek kedvéért hagyták meg nekünk; a békeszerződés ugyanis biztosítja a cseheknek azt a jogot, hogy Pozsony és Nagykanizsa közt magyar területen járathassanak a tenger felé vonatokat s e miatt kellett a pozsony—csornai vonalrész mellett fekvő német községeket is nekünk meghagyni. Az osztrákok természetesen mindezen községekre igényt tartottak, sőt követelték a régebben tényleg német, de ma már magyar többségű Szentgotthárdot, Köszeget. Magyaróvárt és Mosont is, amiben egyébként a példát a Károlyi-rezsim adta nekik, mely mind e helyeket a nyugatmagyarországi német Gauhoz akarta csatolni. A németiségnek a nyugati határ mentén lakó töredéke, — 50.000 lélek — 3 év óta annyira ki volt téve a Bécsből (és Budapestről) jövő agitációnak, amely bizonyára ezentúl sem fog elpihenni, hogy határunk e részén a jövőben nagyon résen kell lennünk, hogy a germán irredenta fel ne bukkanjon. A nyugati határ különböző ré-

szeihez tapadó 22 német községen kívül a németek még egy ponton élnek tömören együtt. Csonkamagyarországnak legnagyobb nemzetiségi tömbje az az északfelé egyre szűkülő ék, amely a baranyai országhatárnál kezdődik s határai Siklós, Mohács, Pécs, Szekszárd, északon Simontornya. E tömbben 140 német s 14 horvát-szerb község van 166.000 lakossal, kik közül 125.000 német; ezeken kívül e tömb közvetlen közelében, Dombóvártól délnyugatra, a magyarokkal teljesen összekeveredve még 20.000 német él. E terület központjában, Bonyhádon, 1918 után szintén megindult ugyan a német agitáció, mely itt »Schwabische Türkei« elnevezésű német Gaut akart felállítani s az agitáció hatása alatt a községek egész sorában ismét német nyelvvé tették az iskolákat; a józan, hazafias svábság azonban hamarosan hátat fordított a túlzóknak s maga követelte a neki annyira szükséges magyar nyelvnek intenzívebb tanítását. Érdekes, hogy e gazdag vidékre is szemmet vetett a telhetetlen jugoszláv imperializmus; 1918 őszén olvastam egy zágrábi lapban, hogy az általuk akkor megszállt területen kívül Tolna megye német részét is Szerbiához kell csatolni, mert az ottani svábok szerb érzelműek! Mivel minden, a határok mentén levő nemzetiségi tömeg adott körülmények közt veszedelmet jelenthet az államra s jól tudjuk, mily szívósan ragaszkodtak a szerbek Baranya és Pécs annexiójához, a lakosság hazafias érzése dacára számolnunk kell itt a kívülről szított nemzetiségi mozgalom lehetőségével s azért a magyar államnak erre a legnagyobb nemzetiségi tömbjére mindig gondos figyelmet kell fordítania. A németek számaránya a baranyavári csonka járásban 68·7, a pécsváradiban 68·8, a mohácsiban 44·2, a hegyhátiban 49, a völgysegíben (Bonyhád) 77·3 s a simontornyaiban 42·9. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy e területen a kevésbé szorgalmas s helyenkint egykés magyarság a németekkel szemben visszaszorult. Különösen Baranyában, ahol a XIX. század folyamán 19 horvát és szerb és 16 magyar község lett német többségűvé. Jóval kisebb számban ugyan, de másutt is vannak németek új határaink mentén. Csonka-Bácska svábsága, a lakosság 30%-a, a szerb megszállás alatt példásan viselkedett s minden terror dacára sem volt hajlandó a nagyhatalmaktól a bajai háromszögnek a jugoszláv paradizsomhoz való csatolását kérni. Csonka-Arad megye 5 községe közül 2 (köztük a székhely, Elek is) német s ezek a lakosság 34%-a. Az új határ mellett van Hont megye 3 német községe (Nagymaros, Zebegény, Nagyborzsöny) is.

A belső területünkön élő németek zöme a Bakony-, Vértess- és Pilis-hegységekben él meglehetősen összefüggésben; számuk 120.000. Lassan-lassan magyarosodnak.

Legsűrűbben vannak a főváros környékén a pomázi (51.1%) és a biai (42.8%), továbbá a móri (37.1%) járásban. A főváros pesti részének közelében s a Csepel szigetén levő németek (Csepel, Soroksár, Vecsés, Dunaharaszti stb.) száma kb. 16.000, a főváros közelsége s magyarok kitelepülése által erősen magyarosodnak.

Vannak még elszórt német települések Pest megye többi részén, Hevesben, a Nagy-Kúnságban, Szabolcsban, Békésben (Mezőberényen), Zemplénben (Sárospatak körül), Szatmárban (a Károlyi-birtokon), sőt Hajdúban is (balmazújvárosi református svábok), ezek azonban jórészt teljesen megmagyarosodtak.

Az uralmunk alatt maradt másfélszázezer tót az egész országunkban szét van szórva. Az összefüggő tót nyelvetartületnek egyetlen községe sem nyúlik át új határunkon, sőt a tót nyelvhatár ettől 20–30, sok helyen 60 kilométernyire északra húzódik. A 34 tót többségű község közül mindössze 5 van a határ közelében. A mi tótjaink valamennyien a török kiverése után földesuraink által a Felföldről hozott jobbágyok utódai, vagy a legújabb időkben lejtött építő- és bányamunkások.

A tótok közül a Dunántúl északkeleti részén van 25.000 (12 tót község) Budapesten 20.359 (1920-ban már csak 12.807), Pest környékén, Hont- és Nógrádban 30.000 (12 tót község). E tótok oly szétszórtan laknak, hogy egy járásban sem érik el a 20%-ot; számuk régebben sokkal nagyobb volt, de elszórtságuk miatt nagy részük már beolvadt.

A csehek nagy figyelemmel kísérik a nálunk lakó tótok sorsát. A népszámlálási hamisítások és erőszakosságok utólráhetetlen mesterei a mi statisztikánkat gyanúsítják s állandóan 300–350.000, legújabban már fél-millió magyarországi tótról beszélnek. Földrajzi szétszórtságuk miatt még a cseh falánkság sem mer annexióról beszélni, de igyekezik a belügyeinkbe való beavatkozásra ürügyet keresni s hivatalos embereik is a tótok üldözéséről, elnyomásáról szavalnak. Propagandájukat elsősorban a tisztántúli tótokra koncentrálják, ahol az oláh megszállás ideje alatt érték is el némi eredményt. Itt a tótok tömöröbben élnek; a 42.599 lakosú Békéscsabán 67%, a 25.879 lakosú Szarvason 62.8% tót van, a 10.502 lakosú Tótkomlós pedig majdnem tiszta tót. Vannak nagyobb számmal tótok Csonka-Arad- és Csanádmegyékben is; je három megyében lakik a mi tótjaink fele, 78.000 lélek. Tudvalevő, hogy az oláhok rendkívül szívósan ragaszkodtak Békéscsaba környékéhez és e miatt konfliktusba is keveredtek a nagy ántánttal. A csehek támogatták az oláhok igényeit s az ő rendezésükkel sikerült is Békéscsabáról és Tótkomlósról küldöttségeket toborozni, melyek a tótok-

lakta vidéknek Romániához való csatlolását kérték. Az oláhok megszállásuk idején be is kebelezték Békéscsabát Romániába, választást is tartottak s a város képviselője egy ideig tagja is volt a bukaresti parlamentnek. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Szarvason az agitáció egyáltalában semmi eredményt nem ért el s a csabai lótok is óriási többségükben jó magyar érzésűek, úgy hogy a cseh kútmérgezés igen csekély eredménnyel dicsekedhetik. A tiszántúli tótság nagyjából evangélikus s ez egyház önkormányzatába — a csehek durva autonómia-sértéseivel ellentétben — a magyar kormány sohasem avatkozott bele; a hívek maguk szabják meg az istentisztelet s felekezeti iskoláik nyelvét s gondoskodnak anyanyelvük érvényesüléséről, de tag teret biztosítanak a magyar nyelvnek is, amelyre a magyar környezetben lépten-nyomon szükségük van.

Az oláh határ csak Bihar egy kis részén és Csonka-Arad megyében esik össze a nyelvhatárral. Az összefüggő oláh nyelvterületből egyetlen egy község (Körösszakál, 886 l.) maradt meg nekünk. Ezenkívül még 6 oláh többségű községünk van színmagyar környezetben az új határvonal közelében, de annyira szétszórva, hogy egy járásban sem haladják túl a 20%-ot. Csekély számuk ellenére sem egészen veszélytelenek, mert az oláh imperializmus ezekre a törpe kisebbségekre is számot tart, amit igazol az is, hogy 1920 tavaszán a trianoni határvonalra visszaparamcsolt oláh csapatok e községek egy részét csak utólag, hosszas tárgyalások után, ántánt-missziók közbelépésére ürítették ki. A határ közelében levő oláhok száma 20.000.

A délszlávok együttes száma sem éri el a százszázet. A gör. kel. szerbektől eltekintve, annyira magyar érzésűek, hogy a 3 éves szerb megszállás minden terrorja és csábítása ellenére is alig akadt néhány közülük, aki a győztes fajtestvérhez csatlakozott volna. Túlnyomó részük a déli határvonal közelében lakik. Egy töredékük, 8000 lélek, az 55.000 főnyi nyugatmagyarországi »Wasserkrova«-nak nálunk maradt része (8 horvát község); Pest-, Fejér-, Tolnamegyében s Budapesten a régen nagyszámú szerbség pusztuló romjai vannak (9000 lélek); Csanádban is megtaláljuk még két községben a XVIII. században még hatalmas marosi határőrség maradványait (3346 l.). Budapeستől lefelé, a Duna mentén találjuk a katolikus illirek magyarosodó telepeit (Érd, Ercsi stb.)

A délszlávok nyelvterületének egy-egy foszlányát a léke csodálatosképpen kezünkön hagyta. Szentgotthárdtól délre 8 apró vend községünk van kb. 5000 lakossal, Nagykanizsa mellett, a határt alkotó Murától északra 7, Somogyban a Dráva mentén 10 horvát község van. Tüzes magyar érzé-

sűek; a muramenti községekben magam vettem részt gyűléseken, melyeken a horvátok a magyarnyelvű oktatás fenn tartását követelték; a somogymegyei horvát községek szerb parancsra sem változtatták meg iskoláik magyar tanítási nyelvét.

A szerbek, mikor Baranyát maguknak követelték, rabló-ösztöneik kendőzésére nemzetiségi jogcímmel hozakodtak elő. Pécsnek a török hódítás utáni lakosai részben tényleg szlávok voltak; ezek maradványai a budai külváros bosnyák-jai, mintegy 700 lélek, a lakosság 1.4%-a. Ez bizony igen gyenge etnográfiai jogcím. Magában a megyében egyenlő arányban összesen kb. 21.000 szerb, horvát és sokác él elszórva. A megye 324 községe közül 14-ben van délszláv többség, ezek közül is csak 3 a határ közelében s a 20%-ot egyetlen járásban sem érik el.

A szerbek minden követ megmozgattak a bajai és az új-szegedi háromszög megtartása érdekében is. Az etnográfiai jogcím azonban itt is igen gyenge. A szerbek száma elenyésző s a bunyevácokkal együtt sem érik el a megyében a 10%-ot: Baján 11%, Új-Szabadka tanyáin 17% a szerb és bunyevác. Délszláv többségű község a Bácskában egy síncs, Csonka-Torontálban egy. Nem csoda, ha ily körülmények közt a nagyhatalmak tág lelkiismerete sem tudott beenyugodni e területrészeknek Szerbiához való csatolásába. Számolnunk kell azonban azzal, hogy a könnyű sikerétől elkapatolt szerb imperializmus a jövőben is keresni fogja az ürügyeket a szerinte megmagyarosított szláv vidékek bekebelezésére. Seregünk bevonulása óta a szerb lapok tele vannak a szlávok elnyomásáról szóló kiszínezett panaszokkal.

A csonkamagyarországi nemzetiségekről szóló szemlénk befejeztével meg kell állapítanunk, hogy itt bent nemzetiségi mozgalmak nincsenek, de ellenséges szomszédaink rajta vannak, hogy legyenek. A szímagyar területek visszadásáról nem akarnak hallani, további annexiós szándékaik megokolására azonban elég nekik 10% fajrokon is. A magyar politikának ezt nem szabad elfelednie s a vegyesnyelvű határmenti vidékeken éber és igazságos kormányzattal kell az ellenséges befolyást hatálytalanítani.

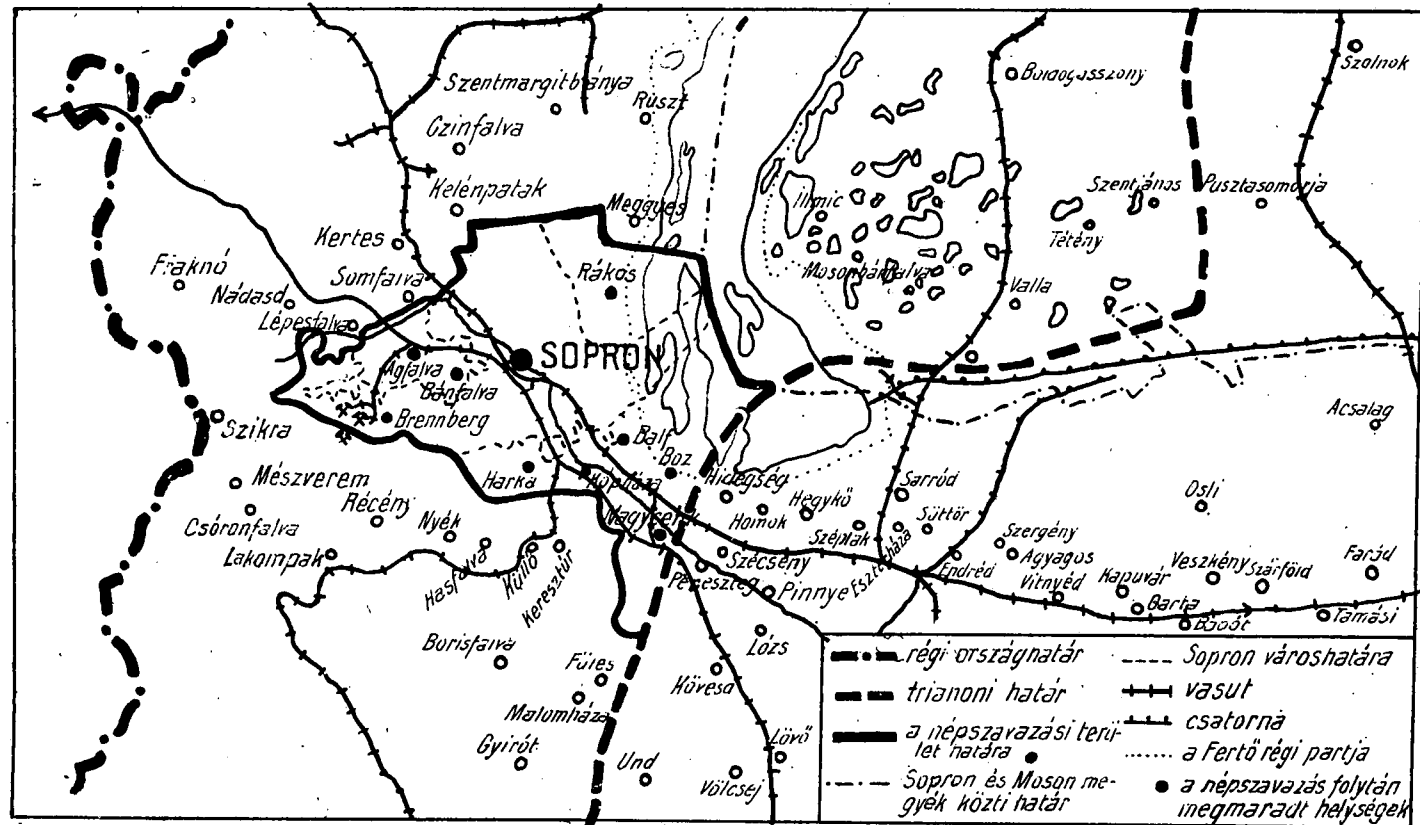
*

Felekezetek szerint Csonka-Magyarország lakossága a következőképpen oszlik meg:

róm. kat.	gör. kat.	ref.	ágh. ev.	gör. kel.	unit.	izr.	egyéb
4.779.574	165.005	1.631.823	485.180	61.501	5.099	471.171	8.086

Az „egyéb” felekezetűek közül kb. 4000 baptista, 3000 nazarénus s 1000 felekezeten kívüli.

Sokakat érdekelni fog, milyen eltolódás van Magyarország (de Horvátország nélkül) és Csonka-Magyarország

felekezeti viszonyismái közt. Állítsuk őket szembe egymással:

	r. kat.	g. kat.	ref.	ágh. ev.	g. kel.	unit.	izr.	egyéb
Magyarország	49·3	11—	14·3	7·1	12·8	0·4	5—	0·1
Csonka-Magyarország	62·83	2·17	21·45	6·38	0·80	0·07	6·19	0·11

Erdély leválásával elveszítettük az unitáriusokat, kiknek mindössze négy egyházuk maradt meg. Számuk azonban az erdélyi menekültekkel erősen gyarapodott (Budapest 1910-ben 2120, 1920-ban 4836 unit.) Erősen összezugorodott a gör. kel. vallás híveinek száma is. Számuk ma jóval kevesebb lehet, mint 1910-ben, mert, mint már említettem, a gör. kel. szerbek és oláhok egy része kivándorolt s le kell számítanunk az 1910-ben mostani területünkön állomásozó gör. kel. katonaságot is (kb. 2000 lélek). Budapest 1910 óta 6962-ről 3802-re csökkent. A még megmaradt 50—55.000 gör. kel. ügyének rendezése elég sok gondot fog okozni, mert korábban 4 szerb és 2 oláh püspökséghez tartoztak s egyes, görög eredetű egyházak ezek egyikéhez sem. Anyanyelv és rítus szerint vannak szerbek, oláhok, bolgárok s legalább is negyedrészük magyar. Van több egyházközség (Hódmező-Vásárhely, Szentés, Békés, több bihari község), melynek hívei csak magyarul beszélnek. Területünkön egy gör. kel. szerb püspökség van, a Szentendréi székelő budai.

A még megmaradt, kevésszámú gör. katolikusok Bihar-megye néhány, oláhajkú egyházközsége kivételével mind magyarok. Elszórtan élnek az ország keleti felében s egy járásban sincsenek többségben. Gör. kat. többségű község is csak 69 van.

Az ág. h. ev. egyház híveinek számaránya alig változott. Hívei közt most már a magyarok vannak legtöbben, de van sok német és tót is. Egy vármegyében (Békés) érik el a relatív többséget. Ezen kívül a Dunántúlon, Pest és Nógrádvármegyében vannak.

A gör. keletiek és gör. katolikusok leválása legjobban a református és római katolikus egyházak viszonylagos erejét növelte. A katolikusok száma nyugatról kelet felé menve fokozatosan csökken. Dunántúlon hatszorosan, a Duna—Tisza közén négyszeresen múlják felül a reformátusokai, viszont ezek Tiszántúlon vannak majdnem háromszor annyian. Csonka-Biharban a róm. katolikusok a 6%-ot sem érik el.

A megyék közül 27 kat., 6 ref., a törvényh. városok közül 11 kat., 2 ref., a rend. tan. városok közül 23 kat., 10 ref. és 2 ág. h. ev. többségű.

A reformátusok elenyésző kis töredéke (6000 lélek) Dunántúlon német; a katolikusok közt van jelentékeny számu német és tót. Megnövekedett a zsidó vallásuak ará-

nya is 5-ről 6-19-re s számuk majdnem eléri az evangélikusokét. Budapesten számarányuk, mely 1900-ban és 1910-ben változatlanul 23.1% volt, 1920-ban igen kevés 22.9 százalékra csökkent. Nyugaton, Dunántúlon fogynak, észak-keleten ellenben növekedőben voltak. Miskolcon elérik a 20%-ot, de a legtöbb zsidó Sátoraljaujhelyen van: 28.7%.

Valószínű, hogy az 1920. évi népszámlálás a felekezetek fentebb közölt arányszámait némileg módosítani fogja. Az idemenekült nagyszámu magyar — a budapesti népszámlálás adatai után következtetve — a róm. katolikusok és a reformátusok sorait gyarapítja. Az ág. hitv. evangélikusok száma Budapesten s valószínűleg az országban is kissé csökkent. Ami a zsidókat illeti, az idegen megszállás kezdetén az eleinte antisémita hódítók elől sokan menekültek főleg Budapestre; ez a folyamat azonban a kommunizmus bukása után megfordult. Nem tartom azonban valószínűnek, hogy a zsidók gazdasági befolyásának csökkentését célzó irányzat az 1920. év végéig, tehát a népszámlálás időpontjáig oly jelentős eredményt ért el, mely a zsidók számának nagyobb csökkenését vonja volna maga után. Az egyes felekezetek számaránya a statisztika tanúsága szerint hosszú évtizedek alatt is csak lassú eltolódásokat mutat. Magyarországon a gör. kat. és unitárius vallásuk aránya eléggé állandó volt, a reformátusoké lassan, a lutheránusoké és a gör. keletieké erősen csökkent; viszont erősen gyarapodott a róm. katolikusoké. A zsidók gyarapodása a XIX. század első felében volt rohamos, de számaránya az utolsó évtizedekben is, bár jóval lassabb ütemben, nagyobbodott (1880: 4.6%, 1910: 5%). Az azonban kétségtelen, hogy e gyarapodás tetőpontját már elérte s ezentúl a zsidók számának csökkenését várhatjuk. A mai Csonka-Magyarország területének nagyobb részében ugyanis — főleg nyugaton — a zsidóság száma évtizedek óta fogy; a keleti részen mérsékelten szaporodtak ugyan, de csakis bevándorlás által. Erős szaporodás csak Budapesten és közvetlen környékén volt (1900-ban Budapesten 168.985, 1910-ben 203.687, Pestmegyében 30.154, ill. 39.448 zsidó). Ha most figyelembe vesszük, hogy az újabb galíciai bevándorlásnak végre szigorú gátat vetettek s a fővárosi zsidóság is, szemben az előző évtizeddel (34.702), 1910–20 közt már csak 9.049 lélekkel gyarapodott, a jövőben a nagyobbbrészt városlakó s az egykerendszer felé is hajló zsidók erősebb megfogyatkozása sem látszik valószínűtlennek.

Benisch Arthur.

Kender és len, kukorica és burgonya elterjedése hazánkban.

Ennek a kis cikknek csak az a célja, hogy e négy kultúr-növény földrajzi elterjedésének térképi szemléltetése alapján is rámutasson hazánk kultúrgeográfiai helyzetének egyik igen jellegzetes vonására, mely kultúrgeográfiai helyzetet olyan sűrűn emlegetik, de olyan kevés konkrétummal bizonyítják földrajziróink. Az alaptérképek abból a célból készültek, hogy leolvashassuk róluk, hol és hogyan van elterjedve a kender-, len-, kukorica- és burgonyaművelés hazánkban. E célból az 1914. évi adatok alapján kiszámítottuk, hogy a művelés alatt álló földterületből hány százalék jut a kenderre stb. vármegyénként (részletesebb adatok nincsenek közrebocsátva). Ezekből a térképekből készültek az itt közölt egyszerűsített másolatok.*

Kender és len. Mindkét növény régi, az utóbbi éppen prehisztórikus kultúrvagyona Európának. Tudjuk, hogy a kender legelsőbb Herodotosz említi s azt mondja, hogy a déloroszországi szkithák bódító gőzfürdő céljából magváért termelték (a mai «keleti népek» hasis-ának egyik fajtája) — később bizonyosan más népek is — viszont ugyanő írja, hogy a balkáni trákok (Bulgária) olyan vásznat szőnek belőle, mely megtévesztésig hasonló a lenvászonhoz. Ugy látszik, hogy a minden valószínűség szerint a Fekete-tenger környékéről kiinduló kendertermelés jezen az úton jutott át az akkor már és még lentermelő Európába s hódította meg annak déli felét, Kr. e. néhány századdal. (Schradet Reallexicon etc. Észak Európában csak későn terjeszkedik s termelését Nagy Károly rendeli el a császári birtokokon.**). Itt úgy látszik első sorban a len-

*) A fentebb előrebocsátott kijelentés igazolására célszerűbb lett volna minél régebbi évet s nem 1914-et felvenni, (több évi «közép»-re itt természetesen semmi szükség nincs), eredetileg más szempontjaink azonban ennek az évnél felhasználását kívánták meg.

**) Az is ide tartozik, hogy a germán «Hanf» (kender) szó a cseremis nyelvűből származik, s talán még a görög «kannabisz» is, mely alkalmasint a «csalán»-nal (kanna-pis) függ össze. Ez minden bizonynyal igen becses kultúrtörténeti adat, értékét csak később fogják megállapítani. Csupán annyit mondunk még róla, hogy a volgamenti cseremiszek ma is híres kendertermelők, még inkább azok a mordvinek (Szmír-

hez hasonlóan — talán a csalánt föl váltva — fonaláért és olajos magváért művelték (ezt az olajat sokféleképpen használták fel) mégpedig nemcsak a férfiak, de főképpen az asszonyok. Elég az hozzá, hogy a kender- és lentermelés elsősorban az asszonyi munkakörben talált helyet s mint hagyományossá vált háziipari foglalkozás, egészen a szövetté való feldolgozásig, idők folytán az egyszerű gazdasági fokon, az asszony nép ilyenirányú tevékenységének igen jelentős részévé nőtte ki magát s az ősi önellátó parasztgazdálkodásban nagyon is számbavehető tényezővé vált. De az, hogy termelése és feldolgozása a konzervatív asszonyi munkakörbe utalódott, viszont biztosította fennmaradását s egyben az egész munkakör ősi vonásainak megőrzését. Értjük ezt arra is, hogy ahol pld. egyszer a kendertermelés vált hagyományos népi foglalkozássá, azt a lenművelés még akkor sem tudta teljesen kiszorítani, ha annak kedvezőbb, vagy ugyanolyan földrajzi feltételei mellett, gazdasági előnyei voltak is, amihez mindenesetre még az is hozzájárul, hogy a két növény termelése, de még inkább feldolgozása, nem egészen egyforma.

A két ősi kultúrnövény e népgazdasági szerepét ma más, Európán kívül termelt világjelentőségű textilis anyagözön szorítja mind szűkebbre, csak napjainkban tágitott rajta — legalább nálunk — a háborúszülte nyersanyag hiánya. De még ma is számottevő mindkettő — az újra a férfinép kezére kerülő nagyipari jellegű termeléstől tekintetve (fonál, mag) — sőt úgy lehet, mindinkább az lesz. A közölt térképecskéket tehát a kultúrtörténet távlatába kell beállítani s kultúrföldrajzi térképeknek kell felfogni és kezelni.

Mire tanítanak már most ezek a térképecskék? Először is arra, hogy úgy a kender, mint a len a parasztgazdaságokban vidékenként különböző intenzitásban ugyan, de jóformán az egész országban el van terjedve. A mondott évben a kenderrel és lennel bevetett terület úgy aránylik egymáshoz, mint 7:3-hoz. Másodszor arra, hogy a kendertermelés súlypontja az ország közepére és keleti felére, a lentermelésé pedig az ország északi és nyugoti részére esik. (Ez a térképecskékről, melyek csak a területiséget ábrázolják, csupán csak viszonylagosan olvasható le, de nekünk éppen az előbbire van szükségünk). Azok a vármegyék, ahol a len túlsúlyban van a kender fölött, nov, Les populat, finnoises etc. 1898.). Az orosz kolostorokban szívesen látják az ügyesen himző cseremiszmordvin lányokat apácáknak.

A valamikor délebbre lakó osztyákoknak is a csalán volt az ősi kenderük. (Sirelius Finn. Ugr. Forsch. XXI.). A háború bennünket is visszatértetett a régi csalán (csalánzsák) szavunk) feldolgozásához. A magyarban a csalán is, (kender is), egy csomó tárgyi szóval együtt bolgár-csuvas eredetű. (Magyar Nyelv 1912, stb.).

a régebbi, tehát a mi szempontunkból értékesebb adatok alapján a következők: Belovár-Kőrös, Pozsega, Zágráb, Túróc, Liptó, Árva, Szepes, Sáros; az alföldi, aránylag ma is gyenge lentermelés, éppúgy, mint a csiki is, egészen újkeletű s nem a népi, hanem a nagyobb gazdaságok kezén van, tehát itt nem jöhet számításba. A korábbi 20 évre visszamenő statisztikai adatok alapján annyi bizonyos, hogy a tulajdonképpeni Magyarországon a finomabb rostanyagot és értékesebb olajat szolgáltató len az utolsó húsz év alatt a kender rovására gyarapodik, míg — s ez a tény is mellettünk fog szólni — Horvát-Szlavonországban fog. (Kendertermelés tekintetében a 3., lentermelés tekintetében a 9. helyen állunk Európában).

E két tanulsággal szemben áll azután az, hogy a tőlünk nyugatra és északra eső európai országokban mindenütt a len (ennek több fajtáját termelik), keletre és délre mindenütt a kender (ennek csak egyfajtáját művelik) van túlsúlyban (az adatok felsorolását térszűke miatt elhagyjuk), vagyis a nyugati és északi országrészek Európa len-, a keleti és déli országrészek Európa kenderövezetéhez tartoznak. Más szóval ennek a két ősi eredetű népi kultúrnövénynek mai európai elterjedése is igazolja azt, hogy hazánk, mint annyi kultúrföldrajzi jelenség tekintetében, úgy ebben is középhelyen áll Észak- (Nyugat) és Dél- (Kelet) Európa között, vagy más szóval világosan kiderül ebből is, hogy két, történeti mélységű kultúrhullám-gyűrű találkozik e földön össze — amihez a fizikai tényezőknek csak kevés közük van — t. i. az északi (nyugati) és déli (keleti). A len tehát nem csupán klimatikai, hanem sokkal inkább történeti okokból az északihoz, a kender a délihez tartozik. Általánosan úgy tanítják, hogy a kender nagyobb meleget és párszori tartós esőt (szőlő-klíma), meg húmoszossabb talajt kíván a lennel szemben, vagyis inkább a déli fekvésű tájakat szereti. Hogy ez hazánkra sem alkalmazható, a kis térképecskékből is kiderül. De még jobban Engelbrecht ismert oroszországi térképeiből (*Landwirtsch. Atlas des Russ. Reiches*), ahol azt látjuk, hogy európai Oroszországban jóformán mindenütt van kender (míg len csak ény.-on), sőt a második kenderterület a Dvina és Ural közt terül el a 60—65° között, vagyis sokkal északabbra hatol föl, mint a len, igaz, hogy itt a rövid nyár meleg és esős, de viszont Szibériában a len nyúlik mélyebbre, egészen Bocharáig. Sokkal valószínűbb a klimatikai magyarázatnál az, hogy a kender a finn-ugor népekkel együtt terjedt el a Fekete-tengertől majdnem a Jeges-tengerig Oroszország egész keleti felében. Magyarország esetében is csak azt a történeti növényföldrajzi valószínűséget vehetjük fel, hogy a kender egyrészt Dél-

Oroszország felől, korábban a népvándorlással, mondjuk gótok, gepidák, hunnok, avarok, magyarok, másrészt később a Balkán felől a honfoglalás előtti bolgárok, oláhok, szerbek, horvátok útján terjedt el hazánk középső és keleti (majdnem azt mondanám magyar) felében. Itt összehatalálkozott a nyugat és északnyugat felől már régén bejött és (hazánk germán-szláv felében) meghonosodott lennel s ez a történeti területi pozícióját a kis gazdaságban, épp az itt lakó népek ismert konzervativizmusa, tehát nem földrajzi, hanem emberi okok miatt mai napig is megtartotta. (A magyar len szó szláv eredetű. Kenderből és csalánból képzett magyar helynevünk bőségesen van, de lenből képzett tudtunkkal nincs).

Hogy az egyes országrészek termelése között területileg mekkora végletek vannak s hogy egyáltalán milyen a két növény megoszlása az országban, most nem érdekel bennünket, ez a kis térképekről részben leolvasható.

* * *

Tengeri és burgonya. Az előbbi kettőhöz képest egészen fiatal, alig párszázéves importált növények, de idővel döntőleg befolyásolták kultúrterületünk arculatát, egész gazdálkodásunkat s vele életmódunkat. Kultúrgeográfiai szempontból rokon vonásokat mutatnak amazokkal. Először is abban, hogy hazánk területén mindkettőt termelik, mégpedig nagyban (tengeriben első, burgonyában harmadik helyen állunk Európában), másodsorban abban, hogy a tengeri elsősorban a déli és keleti, a burgonya elsősorban az északi és aztán a nyugati tájék kifejezett és népi kultúrnövénye. Területileg mindkettő még ma is hódító úton van — ami részben természetes is — amennyiben úgy tengeri, mint burgonya-vetésterületünk az utolsó ötven év alatt megkétszereződött, akárcsak a búzáé, míg ellenben a rozsé, árpáé, zabé csaknem változatlan maradt, terméseredményük pedig megnégyszereződött, illetőleg meghatszorozódott.

Lássuk előbb a tengerit. Ezt részben állati, részben emberi, kis részben ipari célokra használják. Bátran mondhatjuk, hogy sertés-ország vagyunk, de ennek alapja ropant tengeritermelésünk, harmadik az egész világon, vagyis jogosan — bár nem kultúrelőnyünkre — mondhatjuk, hogy kukoricaország is vagyunk. Szerém, Temes, Bács, Torontál minden lakosára 6—9 métermázsza kukorica jut (Zsebatlasz 1919)*, aminek nagy része kivitelre kerül, vagy állati takarmánynak használják (mindig csak szemes ten-

*) A kukorica valamikor igen jelentős szerepet töltött be nálunk a néptáplálkozásban, ma már kevésbé. De pld. Krassó-Szörényben, mely

geriről beszélünk), de különösen a keleti, főleg oláhoklakta és déli horvátok, szerbeklakta országrészen még ma is éppen úgy tömeg-néptáplálék lesz belőle, mint a Balkánon vagy Olaszországban, kisebb mértékben persze egyebütt is. Mert a tengeri hazája itt van, a déli, részben barátság-talan, de mégis melegebb, csapadékosabb, aránylag szegény és abszolút és aránylag is sűrű lakosságú vidékeken, hozzánk közelebb az aldunai medencékben és tájékokon (Szerbia, Bulgária, Románia, Bukovina, Besszarábia). Hazánk tehát ebbe a déleuropai tengeri-övezetbe esik bele, annak legnagyobb területére. Tőlünk nyugatra, északra s keletre is (az orosz alföldön) a tengeritermelés ellanyhul.

De mit mutat kis térképünk? (V. ö. Statiszt. Közl. 4. k. 1901). Röviden azt, hogy hazánk e tekintetben is két félre, egy északra (nyugatra) s egy délre (keletre) válik szét. Minél inkább északra és nyugatra haladunk, annál gyengébb, minél inkább délre és délkeletre, annál erősebb a kukoricatermelés. A hét északi tót vármegyében (sorrendben: Árva, Liptó, Túróc, Zólyom, Szepes, Trencsén, Sáros) vagy egyetlen szálát se, vagy csak néhány hold kukoricát találunk, míg ellenben a hét délszláv jellegű megyében (sorrendben: Bács, Szerém, Temes, Torontál, Zágráb, Kraszó-Szörény, Varasd) a bevetett területből 35–48% esik a tengerire, vagyis hetvenszer, százszor annyi, mint amott. A részletezésre itt sem akarunk kitérni, nem is ez a célunk. Arra méginkább nem, mennyiben függ össze a tengeri-termelés elterjedettsége és intenzitása (külön a kis-, külön a nagybirtokokon) a sertésenyésztéssel, még inkább a néptáplálkozással (erre az utóbbira van néhány dolgozat írodalmunkban), sőt szerintünk a népsűrűséggel is, mert ez beható tanulmányt kíván, aminek eredményei azután felette tanulságosak lennének. (V. ö. Föld és Ember I. 78.)

Most csupán azt kérdezzük, vajjon tengeritermelésünk előbb mondott elterjedése csupáncsak klimatikus és talajbeli, tehát földrajzi okok folyománya-e? Szerintünk csak részben az, sokkal fontosabbak ennél a történeti és népi okok. A kukorica a Balkán felől (ide is a velencések vitték), részben igazolhatólag a török uralom népmozgalmai útján terjedt el (l. pld. Karácsonyi: Békésmegye története), előbb hazánk déli felében (a »törökbuza« elnevezésnek azonban ehhez semmi köze; lásd Wörter und Sachen VI.) a Drávántúlon s az Alföld déli részén s innen haladt mint látjuk, egyik legkukoricásabb megyénk, (mindig területileg tekintve), az oláh paraszt kis balkáni üstjében és földre állított apró korongasztalán, éppen olyan mindennapos étel, mint balkáni atyafiain, vagy az észak-olaszokéin. A drávántúli szlávokon pedig már Csaplovics nem győzött eléggé csodálkozni (Slavonien etc. 115.), hogy miért szeretik annyira a nyomorúságos kukorica- és köleskenyeret, mikor rozsuk és buzájuk is van.

keletre Erdély felé s ami a fő. megelőzte a burgonyát.*

Itt az akkor méginkább délszláv és Erdély felé oláh-lakta területen csakhamar közkedvelt, olesó néptáplálékká s mintegy nemzeti kultúrnövénné lett, ismét részben az asszony nép kezemunkája alatt. Innen az Alföld déli feléből terjedt azután az ország belseje felé (ezt Simonyi is hangoztatja Kereskedelmi földrajzában), de a nyugati és különösen északi országrészeket még ma sem tudta behódoltatni. Ennek oka részben az volt, hogy ott időközben a burgonya foglalta le ugyanezt a nemzetgazdasági szerepet.

Ez az eset Ausztriában is. Itt a déli részek, Dalmácia meg a Tengerpart és Tirol déli fele, vagyis Olaszország határterülete termel sok kukoricát, Krajna, Stájer és Karinthia már sokkal kevesebbet, Alsóausztria még inkább, Salzburg, Felsőausztria és Csehország semmit, Galicia alig valamicskét, ellenben a félig oláh és hosszú ideig török megszállás alatt álló Bukovina már átlagosan tizszer többet, mint Galicia.

Az igénytelenebb burgonya már kevésbé lokalizálódott, mint a tengeri. Az egyes vidékek termelése között nincs olyan óriási különbség, mint amannál. Jóformán mindenütt honos, de amint látjuk, elsősorban északon, azután nyugaton. (Szepesben, Liptóban 9, Árvánban 11, Túróban 16 métermázsza jut egy fejre, míg a Tisza vonalától keletre 0.2—1.00). A két térkép csaknem mindenütt kiegészíti egymást, a fő kukoricátlan vidékek, a fő burgonyavidékek és megfordítva. A magyar intenzív burgonyaterület tehát a nagy, északi-nyugateurópai burgonyaövezet egyik szárnya (v. ö. Partsch térképét, Mitteleuropa). Tőlünk keletre és délre burgonyátlan országok következnek. Ennek magyarázata az, hogy a burgonya nyugatról (Burgundia = Bourgogne) került hozzánk — erre mutat neve is — még pedig mint említettük, későbbben mint a kukorica s a keleti és déli országrészeket igazában még ma sem érte el, vagy későn érkezett ahhoz, hogy a népi talajban mélyebb gyö-

*) Erdélyben pld. már régen el volt terjedve a törökbuza termelése, amikor a burgonyának még hírét sem hallották; pld. Deésen 1715-ben, holott az első feljegyzés a földi mogyoróról, vagy almáról 1769-ből való. (Gazdaságtörténeti Szemle II. 131. III. 293.). Lásd még Acsádi szép munkáját: Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. Kiadja az Orsz. Statiszt. Hivatal, ahol gyors elterjedésének okairól is szó van. Már akkor az oláh megyék vezettek Erdélyben a törökbuza termelést illetőleg. A székelyek 17.000, a szászok 34.000, a vármegyék 140.000 köblöt produkáltak.

A burgonya pld. Erdélyben 1769—1815. között honosodott meg erőyes hatósági beavatkozásra, még pedig eleinte a rozs pótlásaképpen pálinkafőzésre. Az említett tót megyékbe korábban érkezett s elterjedését inséges esztendők segítették elő.

A LENTERMELES ELOSZLÁSA 1914-ben.

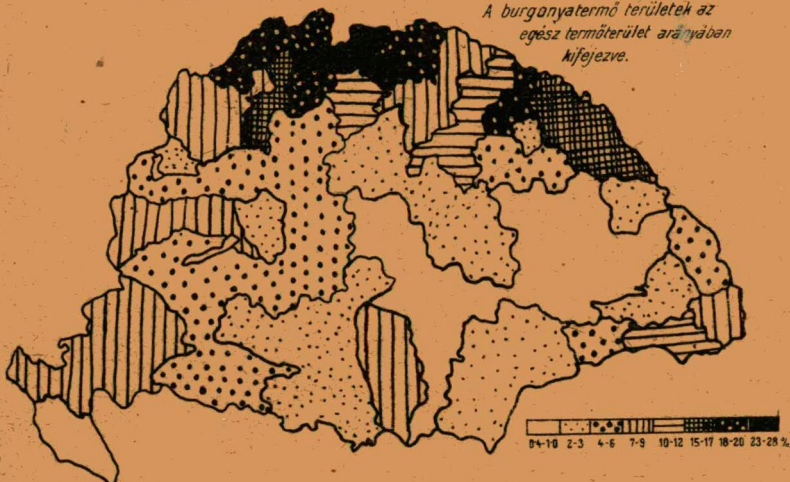

A KENDERTERMELÉS ELOSZLÁSA 1914-ben.

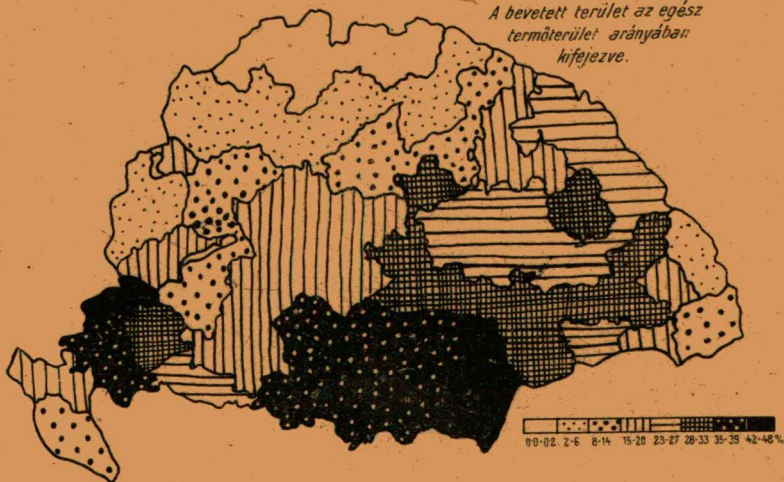
A BURGONYATERMELES ELOSZLÁSA 1914-ben.

*A burgonyatermő területek az
egész termőterület arányában
kifejezve.*

A TENGERTERMELÉS ELOSZLÁSA 1914-ben.

*A bevetett terület az egész
termőterület arányában
kifejezve.*

keret verhessen.* (Ez persze csak elsődleges ok, van egyéb is.)

Ausztriában is a teljesen kukoricátlan Szudeták vidéke a régi és törzsökös burgonyaország; termelése keletnek és délnek csökken, de korántsem olyan mértékben, mint nálunk.

Azt az érdekes esetet látjuk tehát itt, hogy két amerikai származású jövevény, két egészen eltérő úton jutott hazánkba. Az itt röviden szóba hozott négy kultúrnövény magyar története még nincs megírva, emberföldrajzi vizsgálata még kevésbé. Mindkettő hálás és szép feladat lenne.

Bátky Zsigmond.

*) Weigand ismert románista szerint a bolgár «kukuruz» szó török eredetű: «kokor-uz» = «szagos»; a bolgárból ment át az oláhba, innen a kisoroszba. Ez egyúttal a kukorica terjedésének útja (M. Nyelv 1912., 421.). Pamfile szerint Erdélyben I. Rákóczi György alatt (1630—1648.) ismerik meg ezt a növényt, a Havasalföldre 1678—1688-ban, Moldovában a XVIII. sz. elején, Bukovinában 1786-ban terjedt el. (Etn. melléklete 1914., 308.). Thököly hadai viszont már 1691-ben «kukoricakenyérre» szorultak a Balkánon (M. Nyelv 1921. 219.). A Honművész (1833., 156.) azt írja, hogy a kukoricát II. Mátyás uralkodásának harmadik évében (1611.) hozták be Törökországból, de ugyanott az is olvasható, hogy Törökországban (Drávántúl) már 1538-ban megállapította a hatóság a kukorica árát. Itt talán 1638-at kellene mondani.

Pozsony települése.

Pozsony idő- és térbeli kialakulásának tanulmányozása igen hálás dolog. A város és kulturája régi. A mult értékes emlékein pedig tán sehol sem csüng a bennszülött lakosság oly szívós ragaszkodással, mint Pozsonyban. A pozsonyiak szeretik szülővárosukat, rajonganak érte s ezért őrzik, féltik a multnak emlékeit. S a századokról beszélő kövek, írások és rajzok nyomán könnyű ott a történeti-földrajzi kutatás.

Pozsony települését a Dunára rúgó hegyek, a folyam, majd a hegyek tövébe furakodó síkság szabja meg. Ebben a tekintetben Béccsel és Budával egyezik. De még inkább megközelíti Esztergom, mert itt — tükörképben — még egyes részleteket illetőleg is sok a hasonlatosság. Ez az azonos geográfiai tényezők hatása. Várna is alkalmas hegy itt is, ott is; szűkülő folyam révül ki-nálkodik mindkét helyen és a hegyalji lapálnak szikla-lejtők és az áradó víz mentén szabadon hagyott területein a két város csak bizonyos irányban terjeszkedhetett.

Ez a keret, melyet tartalommal a város egyes részei töltenek ki.

Pozsony eredete a várban és a várat uraló révben keresendő. A rómaiak idejében a város helyén — tudunkkal — még mi sem volt. A Duna balján, szemben a rómaiakkal, Dévénynek két folyóra néző sziklafoka jelentősebb, mert védeni ezt könnyebb volt. Pozsony helye csak a rómaiak letörte után lett jelentős, amikor a forgalom a Kis-Kárpátok keleti tövében a Dunán át délnek tartott. Legrégibb írott emlékeink csak a várról tudnak, az átkelőről, a révről még nem.

Pozsony magva — a história tanúsága szerint — a mai Várhegyen, a Várban keresendő. A vár azonban nem állhatott egymaga, hozzá «váralja» is tartozott.

A Várhegy körül azonban öt «váralja» van: Lucsöny, Vödric, Cukkermandli, Várútrente és a Vizhegyi házcsoporth. Hogy az öt közül melyik volt az ősi vár legelső tartozéka, azt históriailag még nem tudjuk. A Lucsöny tája, úgy tetszik, a legrégebb. Ezt geográfiai adatokkal is támogathatjuk.

Lucsöny (Lucken) neve egyebütt is előfordul. — A városrész felkei, utcái, zugai kuszák, ósdiak. A többié

«szabályosabb», csupán a vízhegyi «szegény-telep» nem, de erről meg tudjuk, hogy újabb keletű (XVII. sz.). A Lucsonyból lépcsős út vezet föl a Várba (Vár-lépcső), de a Petőfi-utcán át szekér is járhatja. Ez a Várnak legrövidebb útja. — Lucsony ősi volta mellett szól a Szt. Miklós temploma is. Ma a Várhegy keleti ereszke-dőjén (a Vármegyeház terétől a Haltérig) terpeszkedő ghetto kellős közepén, félmagasan a hegyoldalban áll. Mai környezete tehát érthetetlen. Hajdan azonban az alatta (nem körülötte!) fekvő községnek, ill. váraljának volt temploma. Fekvését csak ez magyarázza. — Hogy az ősi Lucsony meddig terjedt, nem tudjuk. Nagy nem lehetett, mert délen az egykor magasabban folyt Duna szabott határt, nyugaton pedig a Várhegy meredélye gátolta. Csak keletnek és északnak terjeszkedhetett.

Délen a Lucsonyhoz a Vödric (Wödritz, Weidritz) nevű váralja csatlakozik. Utcái és telkei szabályosabbak. A térszinhez annyiban alkalmazkodik, hogy felső ház-sora a hegyalji lankához simul, míg az alsó házsoroknál a Duna egykori folyásához való igazodást látjuk.

Szintén a kültelken fekszik a Cukkermandli (Zukkermandl). Fő utcája (Mária Terézia útja) emelkedett terrasszon halad. Ez a városrész magasabb szintje. Alacsonyabb szintje igen magas vízállás mellett még ma is víz alá kerül. Ez a rész tehát fiatalabb település.

A két utóbbi telep között alacsony szintű szabad térség van, melynek nagy része beépítetlen. E szabad térség eredete a Duna sodrának járásával kapcsolatos. Amikor u. i. a Duna főága — a XVIII. sz. elejéről származó térképeken pompásan látható — még a Pöccseni-ág volt, a víz sodra pont a Várhegy tövébe csapott. A hegynek tartó ár mosta ki azt az öblözetet, amelyik még ma sem épült be teljesen. Házakat e tájon, az egykori Viztorony körül, csak a hegy tövében és oldalában találunk. Ezek sem lehetnek régiek, mert a vár védelmi előterébe esnek.

A Várút menti házsoroknak nincs külön összefogó nevük. Már ez is új korára utal. A külső sort alant a Pálffy-féle kert hatalmas telke alkotja s csak fennebb kétsoros az utca. A belső sor kicsi, egymás mellé sorakozó telkei a Várhegyet ény. felől félkörben övezik. Keresztutca nincs sehol, mert nem is volt rá szükség. Befeje az utcator a Várhegy miatt nem terjeszkedhetett, kifele pedig a Védcsölöp (Palissad) állta útját. A Várba föl ez a legmenetelesebb s a legszeleesebb út, de a leg-hosszabb is. Az utat Mária Terézia idejében építették s újabb keletű.

A vízhegyi telepnek — a Várhegy nyakában — szintén újabb keletűnek kell lennie, mert a Vár védő te-

rében (glacis) fekszik. Szegények telepe volt mindig, ma is az. Kusza, rendetlen házcsoport, de tele festői részletekkel.

A Várhegy és környezete eszerint változatos. Magva a Vár és a Lucsony; a többi csak tartozék, mely lassan, fokozatosan települt a Várhegy köré. Közben azonban a város mintegy leszállt a hegyről és a tágasabb síkon terpeszkedett el. Az igazi városban aztán még több a változatosság.

Hogy a városnak települését megérthessük, két dolgot kell figyelembe vennünk: az erődítések és a Duna mederváltozásait. (A térképen a vastag pontok alatti terület!)

A városi Vár (belső erődvonala) ill. a város falainak lefutása a mai Belváros határával esik egybe. A falakból ma alig látható már valami. Kapuiból csak a Mihály-kapu áll még, a többinek csupán a neve (Lőrinc-, Halász-, Vödric-kapu) él.

A külső erődvonalat a Védcölöp-út lefutása jelzi a Várhegy nyakától a Grassalkovich-térig. Innen tovább a következő utcák és terek belső oldala mentén haladt: Szénatér, Buzapiac, Mária-utca, majd a Kórház-utcai lak-tanya telkén át és a Kempelen Farkas-utca mentén a Dunáig. De nem a mai Dunáig, hanem csak a Justi-sorig, vagy még addig sem.

A két erődvonal lefutása magyarázza csak meg a város alaprajzának körútszerű íveit. E vonalakhoz simul a városnak nagyon sok utcája.

A Belvárosnak ívelt utcái: Domb-, Bástya-, Rómer Flóris-, Barát-, Hummel-utca, Bél Mátyás-utca, (Apáca-, Nonnen Bahn, az Edl-utca szabályozás eredménye), Magas-ut, Richárd-utca.

A sugárutak elhelyezkedését az erődvonalak egyes kapuiból ágaztathatjuk ki.

A Belváros fő utcáinak elhelyezkedését a kapuk elhelyezkedésével magyarázhatjuk. A város négy kapuja: négy irányba nézett, de három kapu közülük szinte egy vonalba esett. Kaputól kapuig vezettek a főutcák. Ilyen a Hosszú- (Szilágyi-)—Lőrinc-kapu-utca: a Vödric- és Lőrinc-kapu között. A Mihály-kapu-u.—Ventur-utca: a hasonló nevű kapu és a Vödric-kapu között. Hogy ez nem vezet egyenest a Vödric-kapunak, annak a Várhegy ideérő lába az oka (a közeli Dóm már magaslaton áll). A Mihály- és Halász-kapu között a Főtér mellett elvezető Deák F.- (Nyerges)—Halászkapu-utca közvetít. — Még maiglan is ez a három útvonal az Óváros legforgalmasabb utcája. Eltolódást a multhoz képest csak abban látunk, hogy a Főtér veszített élénkségéből. Hajdan,

amikor az igazi város csak a fallal körülvett rész volt, a város szíve a Főtér volt. És éppen a Főtérből nem nyílnak olyan utcák, amelyek egyenest a város négy kapujához vezettek volna. Szinte érthetetlen s historialag mégis — logikus.

A mai Belváros régiebb a város falainál. A várfalak mintegy erőszakosan belekényszerítették az egykori laza házcsoportokat a tömör településbe. Eredetileg — Kováts Ferenc professzor szerint — két község került a város falai közé. Az egyik — a keleti (neve?) a mai Főtér köré csoportosult; a nyugati (Lucsony?) a mai Dóm köré. Határt a kettő között az egyenes lefutású Ventur—Mihálykapu-utca alkotott. Hogy azonban a Várhegy keleti meredek lába a várárok megásásának határt szabott, a nyugati község — talán az ősi Lucsony vagy annak tartozéka — csak félig került a várfalak közé. Ezért áll a Dóm hátulja benne a várfalban s nem «azért», — mint élcelődve mondogatják — «mert nem fért el a városban».

A Belváros környezete, környéke már egészen más. Tágas sugárutak körül, nagyobb, szabadabb tereken épült telepek fogják közre köröskörül. Csak a Várhegy alja nem tudott s nem tud maiglan sem terjeszkedni. A város ősi magva sziklaszilárdan dacol s ha a tőke tán meg is tudna birkózni vele, a megszokotthoz való ragaszkodás, ez a nemes pozsonyi vonás, vagy a ghetto iránt érzett előítélet megtorpan előtte. A Várhegy és környéke még ma is idegenül, szinte megvetetten áll a terjeszkedő városban. Pedig festői háttérrel a dunaparti városnak csak a Várhegy nyújt.

A városhatár négy kapuja, sugárutak kiinduló helye. Góccok, honnan az utak, utcák szerteszét rajzanak. A kapuk előtt térség, hogy a forgalom annál szabadabban áramolhasson ki a kapukon. A két legjelentősebb kapu e tekintetben a Mihály- és a Lőrinc-, ill. az északi és a keleti kapu. Az előbbi előtt Nagy Lajos tere, az utóbbi előtt a Tyúkpiaç.

A Mihály-kapuból három főút fakad, melyek kaputól kapuig tartanak s csak aztán ágaznak újra szét. — A Kecské-kapuhoz vezet a Kisfaludy-utca; a Grassalkovich-téri kapuhoz Frigyes fhg. útja; a széplaki kapuhoz a Széplak-utca. — A városhatár mentén húzódó két út ugyancsak a Mihály-kapu mellől ered, de a kettő — hogy úgy mondjuk — céltalan út. Csak térközök a város fala előtt, amiből csak később lett út és utca. Az egyik, a ny., a Kapucinus-utca, a másik terek és zugok sorozata: Nagy Lajos-tér, Vásár-tér, Kenyér-

piac, Tyúkpiac és ide számítandó még az eldugott Kő-tér is.

A Lőrinc-kapuból csak két főút ered. A Kórház-u., amelyik a Mária-u. alsó vége körül állott kapunak tartott; a Duna-u. a Kempelen F.- és a Széchényi-u. közötti kapuhoz irányult. A kapu előtt a Tyúkpiac; mellette a Kepyérpiac helyén egykori temető. — A Lőrinc-kaputól felfele a falak mentén a már említett tér-sorozat, lefele a mai Baross-u. vezet, amelyik azonban új keletű szabályozás eredménye.

A Halászkapu előtt hajdan szabad térség volt le a Dunáig. A Duna egyik ága a mai Sétatér dk. szélén folyt s túl rajta sziget terült el: a Rózsa-sziget. Egykori képeken látható. Nevét a Rózsa-utca őrzi. — A Halászkapu előtt ma is tér áll. Ez a város mai főtere.

A Sétatér k. zugából, szemben a Halászkapuvall, nyílik a Híd-u., amely az egykori úszóhidhoz vezetett. Személyforgalom tekintetében ma is jelentős, mert ma is révhez (Csavargózós) vezet. A révet, az utak irányításában, a kapukkal egysorba kell helyeznünk.

A Vödric-kapuból voltaképpen három fontos út ágazott ki. A Vödric-utcán át Dévénybe visz az út. A várba vezető út a Lucsonyon át, innen indul ki. A harmadik pedig a Haltéren át a Dunához vezető útvonal, amelyik akkor volt jelentős, amikor az úszóhid ezen a helyen állott. Mert az úszóhid, a rév helye, a Duna sodrának és medrének járása szerint a Víztorony és a mai rév (Koronázási domb tere, Híd-u.) között ingadozott. — A Vödric-kapu mellől a város falai mentén é. felé a Vártelek-u. vezet fel a Várútra. Ez az utca hajdan forgalom tekintetében — jelentős lehetett, mert ha az északról jöttek a Haltér vagy a Víztorony melletti révhez igyekeztek, úgy a város megkerülésével a Vártelek-utcán át juthattak le a Dunához, ill. a Várúton a Várba.

A belső és külső erődvonall, majd a Duna közötti városrészek az említett főutak helyzetéhez alkalmazkodnak. Az így alakult telepek hajdan kúttelkeek voltak, ma a tetemesen megnövekedett városnak szerves tartozékai, némelyike jelentőségében már a Belvárossal vetekedik.

Széplak, a hajdani (1219-ig) falu, ma már a város szíve táján fekszik.

A Kórház-Duna-utca körüli városrész kései eredetű. Neve nincs. Voltaképpen két sugárút mentén alakult telep. Széplak felé az Irgalmasok hatalmas homlokzatú épülete és a Preuss Kristóf utcája határolja, délnek ma a Grössling-u. íves és egyenes vonala, hajdan — a Duna.

A Frigyes-út mente városibb jellegű. A Belváros-

nak idecsöppent része. Kétoldalt a belsőbb utcákban csendes helyek, elszórt üzletekkel.

Nyugatra tőle névtelen városrész, telve középületekkel és csendes foglalkozású, jómódu polgársággal. A Jókai-utca (Szél-u.) kapások helye, a Konvent- és a Béli Mátyás-utca újabb foglalkozásuaké.

A Kisfaludy-utca környéke megint másmilyen. E városrésznek csak az Edl—Kisfaludy—Torna-utca közötti része régi, kistelkes; a többi új s a Pálffy-féle kert tagosításával kapcsolatos. Azelőtt még több kert volt itt s ezek fokozatos betelepüléséből származnak az itteni telkek szabályozásokra valló rajzai.

A legsajátosabb települési szerkezete a Belváros--Baross-út és Dunapart közti városrésznek van. Aránylag kicsi területen akkora keveréke a különféle típusú telepeknek, hogy összeverődésüket csak a történelmi és természeti tényezők egybevetése mellett tudjuk megmagyarázni.

Főtényezőként e helyt a Duna szerepel mederváltozásaiival, szigeteivel és itteni átkelő helyeivel. Erődítések itt már nem kellettek, mert a Duna vize fölöslegessé tette.

E városrészben belül többféle telepet kell megkülönböztetnünk. 1. A Hajó-utca tája: kistelkes, régi, kusza telep. Eredete a rév itteni helyével függ össze. Egykori szigeten (Rózsa-sziget) települt s a szigeti telep magva. A hozzá tartozó többi nagytelek (szállók, bérházak, sörgyár, kaszárnya) későbbi toldalék. Ma már összeforrott, tömör település. — 2. Külön kicsi sziget, ill. zátony helyén áll egy orsóformájú házcsoport a Krisztina-utca és a Sétatér között. — 3. A Rózsa-utca és Vadász-sor közti telep megint külön sziget (zátony). Rajta a Notre dame-ok zárdája és iskolák. (Az egykori nagy Rózsa-szigetet azonban nem itt kell keresnünk.) A Vadász-sor (Jäger-Zeile) neve is egy oldalú utcára, azaz vízparton épült házsorra utal. E ház-sor azonban nem ezen a (zárdai) szigeten, hanem az ezen túl fekvő szigeten feküdt. — 4. E sziget — a Vadász-sor és a Grössling-utca ívelése árulja el — a Rózsa-sziget folytatása, tartozéka lehetett. Azaz a Rózsa-sziget orra Vödric mellett (dunasori sétány csücske) volt, teste pedig enyhe hajlásokkal (Krisztina-utca, Vadász-sor) csak a Baross-utcánál ért véget. A szigetnek déli határát a Batthyány-rakodópart és Grössling-utca belső szakasza jelzi. — A karsú szigeten két különálló telep volt. Egyik a Hajó-utca táján, a másik a Vadász-sor táján, közből tán kertek terpeszkedtek. — 5. A Grössling-utca és a Justi-sor közötti szeszélyes alakú telektömb az iméntieknél újabb eredetű. Szintén szigeten tele-

pült. A sziget orra a Koronázási domb-térnél volt. A folyás északi ága a Grössling-utca ívét követte, a déli ág a Justisor. Ez a terület csak újabban települt be, mert telkei nagyok, csoportosulásuk szabályosabb. — 6. A Justisora és Fadrusz-partja közti részt csak a múlt század vége felé hódították el a Dunától, illetve a Malomligeti ágnak itt kezdődő árterületéből.

A Baross-úttól keletre eső városrész — a Grössling-dülő. Követi a nemrég feltöltött Malomligeti ág folyását. — A Justisor és a Duna közötti rész részben szintén feltöltött ártér. Rajt gyárak hatalmas telkei tervszerűen kihasított utak között. — A Téli kikötőt a Brenner-ág felhasználásával mélyítették bele a szigetbe.

A külső erődvonalon túl fekvő városrészek települése már lazább. De csak nagyjában az, mert sűrű települést itt is találunk a régi telepeken is, az újabb keletűeken is.

Erődítés nyomait követi a Sánc-út és a messze kinn haladó Pray-útja. A legkülső s egyben a leggyengébb erődvonala helye ez. — Lefutásához más utca nem is alkalmazkodik. A vonal lefutásán látszik, hogy keresztül-kasul szel át dülőket és nálánál régiebb dülőutakat.

A külső sugárutak kezdetét mindig kapu, irányát pedig a közelebb vagy messzebb fekvő cél, illetve az odavezető legkönnyebb útvonal szabta meg.

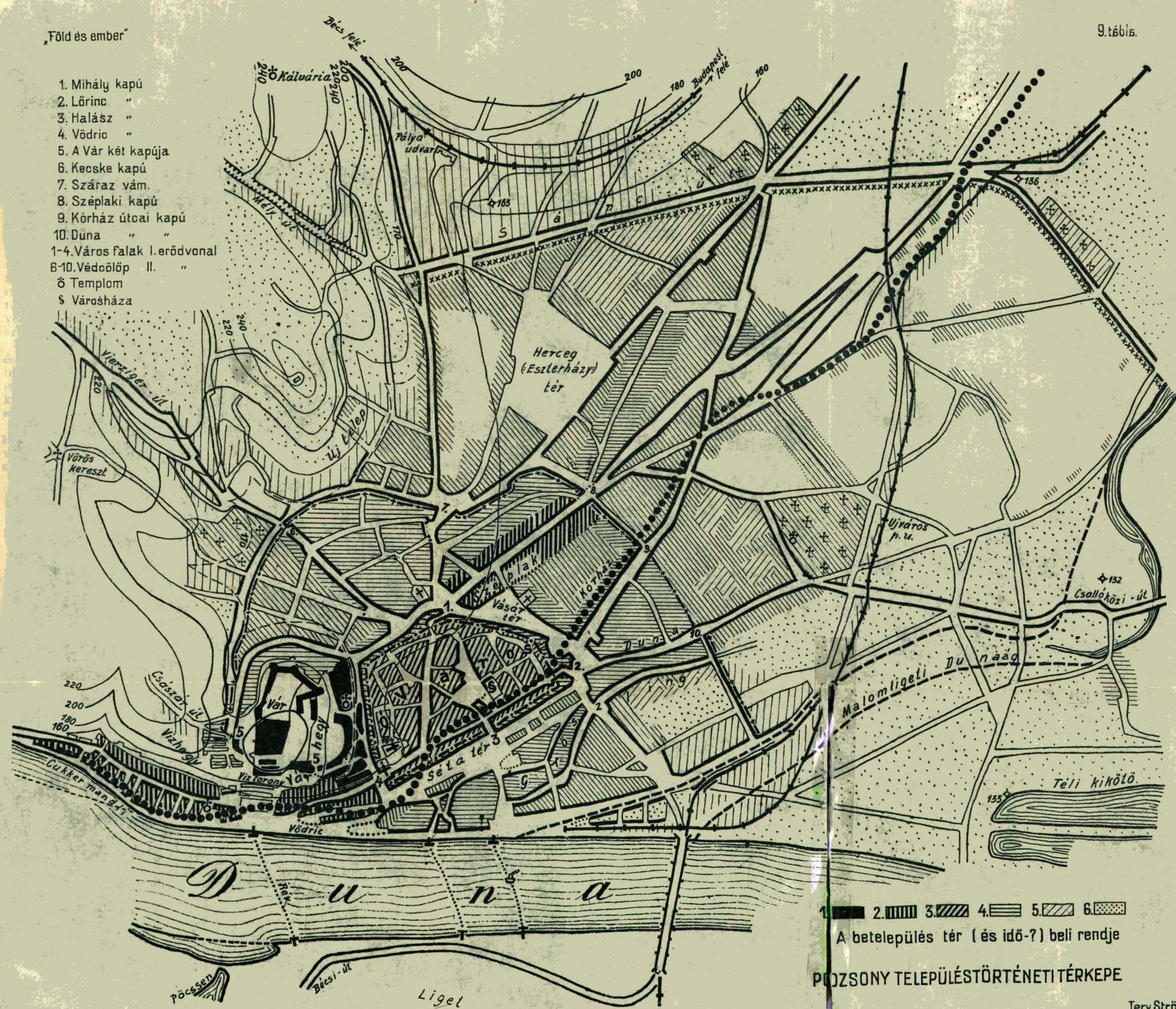
A legfontosabb gócok, honnan többfelé indulnak utak, a Grassalkovich-tér és a Széplak-utca néhai kapuja előtt van. Onnan Lamacsnak és a Mélyútnak vezet Stefánia-útja (Marcell-vám), Donner-utcája a szőlőkbe vezető két neves dülőút (Pöllni-, Szarvas-u.) kezdete. A Széna-tér a hegyalji városok (Szt. György, Bazin, Modor) felé vezet. — A széplaki kaputól négy út vezet kifelé. A Vallon-utca a valloñ-telepesek telepébe, az Országút az egykori önálló Virág völgy faluba, ma városrészbe s ezen át Nagyszombatra. Az Erzsébet-u. pedig ki a szántóföldekre, ill. konyhakertekbe (Kertész-utca). A Pray- és Mező-u., más irányban, ugyanoda.

A Kórház-utcai kaputól voltaképpen csak egy út indul, de ez mekifordulva Virág völgynek, egyhamar a Széplakból kiinduló utakkal találkozik és elágazásaival ezekbe olvad bele. — A Mátyusföld, ill. a Vág völgye felé irányuló forgalomnak gyűjtőhelye voltaképpen a széplaki kapu — volt.

A Duna-utcai kapunak még kisebb ezek után a jelentősége. Egyik útja a Füzfa-u. a földekre vezet, a másik, a Malomligeti-út, a Csallóközbe.

A hegyalji Kecsekaputól csak a szőlőkertekbe indul-

1. Mihály kapú
2. Lőrinc „
3. Halász „
4. Vödric „
5. A Vár két kapúja
6. Kecske kapú
7. Száraz vám.
8. Széplaki kapú
9. Kórház utcai kapú
10. Duna „ „
- 1-4. Város falak I. erődvonala
- 6-10. Védőlőp II. „
- ◊ Templom
- § Városháza

1. 2. 3. 4. 5. 6.
A betelepülés tér (és idő?) beli rendje
POZSONY TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI TÉRKEPE

lak dülőútak, azok, amelyek a kertváros úthálózatának kirbe-gurba voltát adják.

A külső sugárútak között többféle telep terpeszkedik. Sorra véve a következők:

Virág völgy (Blumenthal) a legrégibb. Még ma is kisvárosias, szinte falusi, apró, kistelkes házakkal.

A Vallon-utca és környéke külön telep. Hasonlatos Virág völgyhöz, de más eredetű. — E két telepen túl leginkább már gyárak, raktárak vagy másmilyen, többnyire katonai jellegű épületek vannak.

Kistelkes telep, amolyan «szegény utcák», elszórva a síksági részen is, nemcsak a Várhegy körül található. Ezek az egykori módos telepek, vagy a nagytelkek közé szorultak. Oda, ahol éppen hely volt. Ilyenek: Zichy-utca, Iskola-, Bab-utca (Virág völgy és a Vallon-utcai telep között); József-utca, Kapás-, Vak-, Fábry-, Anna-utca az Eszterházy-tere tájékán.

Kertés, ill. villa-telep több van. A legelőkelőbb, nemrég alakult s még ma is fejlődő a Védcolöp-út külső sora, az Újtelep és a Torna-u. között, a hozzá tartozó utcákkal és útakkal egyetemben. — Stefánia-útja mögött nyugatra, szintén kertés telkek, amelyek felfele a Mélyút menti kertvárosban folytatódnak. — Legújabban a főállomás mögött alakult kertváros, mely messze fel a hegyekbe nyúlik. Az állomás alatt, a Sánc-út mentén szintén s főül a Cukkermandlin túl, a Károlyfalvi-út mentén, a fölők között van néhány nyaráló.

Sajátos telepe a városnak az Újtelep alatti, Védcolöp-út Stefánia-útja közötti része. Kétemeletes házak, tágas utcák között. Pozsony csendes, előkelő része. Mintegy átmenetet alkot a kertváros és a túlsufolt városi háztömeg között. A vasút felé vezető házsorok szintén ilyen típusúak, az egykori közeli főhercegi kastély és parkja hatása alatt. A tágas, tágas csak magára a városra, annak is inkább ömöröbb településű részére vonatkoznak. Az egész csak ház, futólagos tanulmányok összefoglalása, minek tüzetesebb tanulmányozását a cseh megszállás megszakította.

Strömpl Gábor.

Az új Európa.

Három évvel a központi hatalmak fegyverletétele után még mindig nem múlt el a háború. Miközben a győztesek öt békét diktáltak a legyőzötteknek és négyet ratifikáltak (a török híjján), valóságos hadjáratot vezettek az oroszok Lengyelország, a görögök Törökország ellen; az előbbieket milliós, de az utóbbiak is több százezres seregeket mozgósítottak. Kisebb-nagyobb cséte-paték, véres összeütközések több helyen fordultak elő, néhol éveken át tartottak és állandóan újabb kitöréssel fenyegetnek. Irszágban a sinffeinek százezer főnyi angol fegyveres erőt tartottak lekötve; a kontinensen fel-fellobban a hamu alatt lappangó parázs lángja Oroszországban, Litvániában, a Balkánon, Fiumében, Felsősziléziában, Nyugatmagyarországon stb. Az ántánt vezér-államai között hiányzik az egyetértés, a népszövetség fegyvertelen. Nincs, aki elintézzé a vitás kérdéseket, nincs, aki rendet teremtsen.

Bármilyen nagyok is a politikai és diplomáciai nehézségek, egymagukban nem elégségesek a mai helyzet megmagyarázására. Tíz millió javakorbéli derék férfi halála, két-anyninak megrokkánása, a java munkaerő pusztulása és különösen a minőségi színvonal leszállítása a legfőbb tényezői a nyomornak. Az anyagi veszteségnél is súlyosabban nehezedik az emberiségre az erkölcsi. A lelkekben még mindig ég a háborús gyűlölködés. Az államok elzárják egymás elől határaikat, nem cserélik ki javaikat és az egyes országokon belül is fokozott hévvel törnek elő a régi ellentétek.

Túlnyomóan erkölcsi tényezők döntötték romba a ki-meríthetetlen természeti kincsekben dúslakodó Oroszországot annyira, hogy győzelmes szövetségesei sem tudták feltámasztani. A háború előtt a kontinens területének nagyobbik felét, lakosságának egy harmadát foglalta magában (5½ millió km², 140 millió lakos). Területének egyötöde, lakosságának egyharmada elveszett; vele együtt a Balti tengerpart és legiparosabb vidékei (Lengyelország); megmaradt leggazdagabb tartományai: Ukrania, Kaukázus, Fehér-Oroszország csak lazán függnek vele össze. Még nagyobb baj, hogy a bolysevik kormányzás az országot fe-

nekestül felforgatta, irtó hadjáratot folytat az intelligencia ellen és a termelést teljesen megbénította. A jelen század elején Oroszország csaknem annyi kenyérmagot termelt, mint a kontinens többi országai együttvéve, kivitele pedig messze fölülmúlta valamennyiét. A bolysevizmus negyedik évében pedig Oroszország kér éhező népe számára gabonát a külföldről — könyöradományképpen, mert termelés híján nincs mivel fizetnie. Az Európa-szerte, de különösen Németországban dülő kenyér-inségnek főoka az orosz kivitel teljes csődje.

Nagyságra nézve Oroszország még mindig Európa első állama ($4\frac{1}{2}$ millió km², 80 millió lakossal), de hatalmilag a harmadrangúak közé süllyedt. A halottaiból alig feltámadt Lengyelország döntő győzelmet aratott rajta, a hatalmas szövetségesei árnyékában settenkedő Románia pedig elorozta tőle és ma is bitorolja egyik értékes tartományát: Besszarábit.

Kevésbé, de még mindig nagyon szomorú Európa második nagyságu államának, Németországnak sorsa. Területénck 13, lakosságának 11 százalékát és összes gyarmatait elvesztette. A Franciaországnak átadott Lotaringiában volt a német vasércnek 70%-a, az ország legvirágzóbb iparának nyersanyaga. A háború előtt Németország birtokában volt Európa szénkészletének nagyobbik fele, a kontinensének több mint háromnegyede. Felső-Sziléziával és a Saar-vidékkel ez a monopóliumszerű előny is elveszett, de széngazdagságban még mindig Németországa az elsőség. Magának a Ruhr-vidéknek több szene van, mint egész Angliának. E két államon kívül csupán Lengyel és Csehországnak van elég készlete, a többi mind bevételre szorul, csak már nem függ annyira Németországtól Középeurópa, mint azelőtt. A nyersanyag hiánya ellenére gyorsan talpra állott a legtöbb iparág, de nem tudta kenyérhez segíteni a német népet. A hazai mezőgazdaság nem termel eleget a sűrű lakosság számára; Kelet-Európából az ott uralkodó zűrzavar, a tengeren túlról a nagy valutakülönbség nehezíti, csaknem lehetetlenné teszi a behozatalt. Az inség rossz tanácsadó és a veszített háború nyomában járó lelki tényezők is hozzájárulnak a belpolitikai helyzet elmérgesítéséhez. A despotikus császárságból minden átmenet nélkül átugrani szociálista árnyalatú demokrata köztársaságba, veszélyes produkció. A forradalmak, kommunista lázadások, államesínyek, ellenforradalmak izzó levegőjében mindennapivá lettek a politikai gyilkosságok és felelőtlen erőszakoskodások.

Súlyos veszteségei ellenére, Németország megmaradt a lakosság tekintetében (kb. $58\frac{1}{2}$ millió) Európa második államának, míg területi sorrendben a negyedik helyre.

szorult (kb. 470 ezer km²), Francia- és Spanyolország mögé.

Németország mai alakja egészen a középkorra emlékeztet, amennyiben Kelet-Poroszország nem függ többé össze a birodalom egyéb részeivel.

A veszített területek közül a legfontosabb Elzász-Lotaringia. Kiterjedése alig nagyobb Pest vármegyénél, de a lotaringiai vasérc-telepek nélkül Németország legfejlettebb iparága függő helyzetbe kerül a külfölddel és éppen Franciaországgal szemben. Lotaringia sóbányái, Elzász buza-, bor- és komlótermő földjei, kálisóbányái, virágzó ipara és nemzetközi útvonalai ugyancsak éreztetni fogják hiányukat a német nemzeti vagyonban. Kevésbé jelentős, bár a közéletmezést megnehezíti a Lengyelországhoz csatolt két keleti tartomány: Posen és Nyugat-Poroszország (West-Preussen) elszakítása. Felső-Sziléziában a már említett hatalmas szénkészletek nagy részén kívül még Európa leggazdagabb horganybányái mennek át Lengyelország birtokába. A Litvániának adott Memel-i csücsök, a lengyel fenntartóság alatt külön állammá alakított Danzig, a Dániához visszakerült Észak-Schleswig (dánul Slesvig) és a Belgiumba kebeleztet néhány határszéli falu elvesztése sem sújtja különösebben Németországot. A békeszerződés életbelépésétől számítva még 15 évig bizonytalan marad a Saar-vidék sorsa, amikor népszavazásnak kell döntenie arról, hogy a terület Német- vagy Franciaországhoz tartozzék-e, vagy pedig véglegessé váljon a mai állapot a népszövetség kormányzása alatt. Eddig a vitás területek közül Schleswig déli részéről Dánia önként lemondott, középső részében és Kelet-Poroszországban Németország javára, Felső-Sziléziában bizonytalan eredménnyel és csak Észak-Schleswigben végződött Németországra kedvezőtlenül a népszavazás.

Az egykori Osztrák-Magyar monarchiát a békeszerződések darabokra bontották. A hat »örökös« közül legrosszabbul járt az a két állam, amely a hegemoniát gyakorolta ebben a középeurópai szövetségben. Ausztria mezőgazdasága szántóföld nélkül, ipara szén nélkül maradt, vízi erői mincsenek kiépítve. A gabonatermés a szükségletnek felét sem fedezi, a nyersanyag és hajtóerő beszerzésében teljesen a külföldre van utalva, a kereskedelem nem csak a császári udvar támogatását nélkülözi, de a szomszéd államok prohibítív intézkedései is nyomják. A népességnek (6½ millió, 84 ezer km²-nyi területen) csaknem egyharmada (2 millió) a fővárosban lakik. Az életképtelen állam egyetlen üdvét a Német birodalomhoz való csatlakozásban látja, amitől a békeszerződés eltiltja.

Csonka-Magyarországnak aránylag több szán-

tőföldje maradt, mint volt, de gazdálkodása még sokkal egyoldalúbbá vált, mint azelőtt. A bányák és erdők túlnyomó részének elvesztése halálos csapást mért szép fejlődésnek indult fiatal iparára. Nemcsak összes nemzeti-segeit szakították el tőle, amelyek jó része hívebben ragaszkodik most hozzá, mint az együttélés éveiben, de hárommillió magyarul beszélő polgárát is. Létalapjait ugyan nem vesztette el, de az értelmiségi osztályok hallatlan nyomora a legsúlyosabb szociális válsággal, valóságos katasztrófával fenyegeti. Mintaszerű természeti egységének megbontása súlyos kárt jelent a megmaradt csonka országra és az elszakított országrészek gazdasági életére is. Az együtt hagyott terület (90 ezer km²) alig egyharmada, a lakosság (8 millió) valamivel több mint egyharmada a réginek. A főváros az ország népességének egynyolcad részét foglalja magában (926 ezer).

Míg Bécsben és Budapesten éhen hal a szellemi arisztokrácia, Romániában és Jugoszláviában orvosi kezelés híján pusztul a nép, tanító nélkül állnak az iskolák, mérnökök nélkül az ipar, vasutas nélkül a közlekedés. Területben, lakosságban, gazdagságban mind a két kis állam hatalmasan meggyarapodott, de nincs aki a gazdagságot megfelelően gyümölcsöztetni tudná. Nemzeti egységük elvesztett és, ami ennél is nagyobb baj, a leigázott népek műveltségben messze fölötté állnak a »hódítóknak«. A kül- és belpolitikai bonyodalmak állandóan létükben fenyegetik a hirtelen megnövekedett két kis országot. Románia területe (300 ezer km²) és lakossága (15 millió) kétszerese a háború előttinek, Jugoszláviáé (250 ezer km², 12 millió lakossal) háromszorosa az 1913-belinek, ötszöröse az 1911-belinek.

Gazdaságilag a legszerencsésebb, földrajzilag legoktalanabb alkotása a békeszerződésnek Cseh-Szlovákia. A cseh medence termékeny lapályai és halmai, az Ércshegység lábánál húzódó vasérc-telepek, Osztrák-Szilézia dús lapálya, végül a legfőbb kincs: a művelt és szorgalmas hatalmas szénkészletei, a Kárpátok erdőségei, a Kis-Alföld lakosság mind megérdemelnék, hogy megfelelő keretben érvényesüljenek. Természetileg élesen külön válnak e vidékek: a Cseh-Masszívum a Német Középhegységhez, Szilézia Észak-Kelet-Európa nagy síkságához, a Kárpátok belső öve a Közép-Duna medencéjéhez tartozik. Az 500 km. hosszú, 200–50 km. széles állam területe 140 ezer km², lakosainak száma 14 millió.

A három császárság romjain, a Kárpátok és a Keleti tenger között új életre támadt a másfél évszázad előtt eltemetett Lengyelország. 370 ezer km² területével és 30 milliónyi lakosságával közvetlenül a nagyhatalmak

után következik. Termékeny szántóföldei, hatalmas erdőségei, virágzó ipara, Felső-Szilézia szénbányái, Galicia petróleum-forrásai alkalmasak volnának arra, hogy Európa leggazdagabb országai közé emeljék. A világháború azonban többszörösen végigszántott rajta és úgy elpusztította, hogy az áldozatok szomorú listájában az első helyre került. Saját kikötője nincs, csak használatra, kölcsönbe kapta Danzigot. A teljesen feldúlt országot a kezdő államélet ezerféle nehézségei szorongatják belülről, a kontinens két legnagyobb államának rosszindulata kívülről. Szomszédainak túlnyomó erejével szemben csak távoli szövetségekben találhat védelmet.

A Balti tenger partjain a kis államok egész sora zárja el Oroszország kijáratát: Litvánia (55 ezer km², 3 millió lakos), Lettország (65 ezer km², 1½ millió l.), Észtország (43 ezer km², 1 millió l.) és Finnország (390 ezer km², 3½ millió l.). Oroszország csak Petrográdnál, a Finn-öböl sarkában jut némi lélegzethez; életbevágó érdekei nem férnek össze a kis államok függetlenségével.

A kép kiegészítése végett vissza kell térnünk Dél-Európába. A Balkánon Bulgária némileg megfogyott, de alapjaiban nem rendült meg. Nyolc százalékos veszteség után 108 ezer km²-nyi területnek és 4½ millió lakosnak maradt birtokában. Még mindig nagyobb, mint az 1912–13-i balkáni háborúk előtt. Agrár ország lévén, a leggyorsabban állott talpra az összes legyőzöttek között. Valutája is jobb a németénél.

Görögország, Szerbia után a háborúnak második nagy nyertese, a legolcsóbban jutott a prédához, de két-színű és ingadozó magatartása miatt annak egy részét már is elvesztette a törökökkel viselt Kis-Ázsia-i hadjáratban. Európai területe 157 ezer km², 6 millió lakossal, csaknem háromszorosa az 1912 előttiének, majdnem másfélszerese az 1914-belinek. A föld- és néprajzi összefüggés a legújabban megszerzett részekkel igen laza és a török háború folyamán Thráciát csak Románia és Jugoszlávia magatartása mentette meg számára a revanchera állandóan készen álló Bulgáriával szemben.

Albánia még nem alakult ki.

Olaszország, az egyetlen nagyhatalom az Osztrák-Magyar Monarchia örökösei közül, kapta a legkevesebb kuncot. Határait sikerült feltolnia az Alpok és a Karszt lábától a hegység gerincére, de veszedelmesen közel jutott a Német birodalomhoz és a közelségből valószínűleg hamarosan még veszedelmesebb szomszédság lesz. Trieszt és Fiume a »felszabadulás« következtében elvesztették természetes hátterüket, forgalmukat, kenyérüket. A gyarmatok-

ból Olaszország nem kapott számbavehető részt és így nem tudja megoldani legsúlyosabb problémáját: a kis területen összeszorult népfölösleg elhelyezését.

Franciaország Elzász-Lotaringiában jelentékeny nyereséghez jutott, különösen vasércben, amiben eddig is bővelkedett, ezentúl pedig kiváltságos helyzete lesz. A Saar-vidék bányáinak termelését felemésztí az előbbi két tartomány hatalmas ipara. A Rajna vízi erejének korlátlan értékesítési joga, a vashoz hasonlóan olyasmiben gyarapítja az országot, amiben eddig is jól állott. Az elpusztult északi vidékek helyreállítása tervszerűen folyik, de hatalmas versenytársuk támadt a háború alatt az Alpok lábánál berendezett nagyszerű hidro-elektromos telepekből. A Rhoné vízi erejét már Párisba készülnek vezetni. A termelés sokoldalúsága, a belőle folyó gazdasági függetlenség, a társadalmi szervezet szilárdsága, a gyarmatok erejének ügyes felhasználása és a versenytársak ideiglenes megbénulása egyelőre uralkodó helyzetet biztosít Franciaország számára a kontinensen. A szörnyű háborús veszteségekkel szemben biztató jelnek látszik a népszaporodásnak rég nem látott föllendülése. Az 1921. márciusi népszámlálás 39½ millió embert talált az 550 ezer km²-nyi területen, vagyis valamivel kevesebbet, mint amennyi volt a háború előtt Elzász-Lotaringia (14 ezer km², 1,7 millió lakos) nélkül.

Anglia kevesebbet szenvedett közvetlenül a háborútól, mint a kontinentális hatalmak, bár véres veszteségei még a gyarmatok leszámításával is nagyobbak voltak Olaszországéinál. Európából nem kért részt, még Helgolandot is német kézen hagyta, de gyarmatbirodalma érfekes területekkel gyarapodott. Legfontosabb közülök Mezopotámia. Sovány kárpótlás ez a nagy nyereség is a birodalom meglazulásával szemben. A fehér lakosságú dominiumok önállósága egyre gyarapszik. Egyiptom és India lázong, Irország csaknem teljes függetlenségre tett szert, a kormány pedig mindenütt alkudozik. Az egyoldalú ipari gazdálkodás most keservesen megbosszulja magát: a munkanélküliek száma két millió. A gondosan megőrzött pénzügyi egyensúly nem tudja kompenzálni a kedvezőtlen társadalmi rétegződést. A hadi- és kereskedelmi tengerészeti hegemoniája elveszett, már az elsőséget is fenyegeti Amerika. A népesség létszáma azonban a háború ellenére is a legutóbbi évtizedben félakkora gyarapodást mutat, mint az előzőben és Nagybritanniában elérte a 42¼ milliót. Irország adatait nem ismerjük, mert az ír köztársasági kormány nem engedte ott végrehajtani az angol kormány elrendelte népszámlálást, úgy fogva ezt fel, mint idegen beavatkozást egy független ország belső ügyeibe.

A semlegesek gazdasági helyzete sokban hasonlít An-

gliaéhoz. A közélélmzés nehézségeivel küzködnék valamennyien, különösen a Skandináv államok, amelyek Oroszország termékeiből táplálkoztak. Kivétel közülök a háborúban meggazdagodott, önmagát ellátó Spanyolország. A marokkói hadjárat azonban itt is mélyre nyúló gyengeségeket hozott nyilvánosságra.

Beteg az egész kontinens. A bajok kútforrása elsősorban Oroszország összeomlása, másodsor Közép-Európa feldarabolása, harmadik helyen Németország megbénítása. A legsúlyosabban szenvedő részekén még meg sem indult a gyógyulás és ez késlelteti a többi javulását is.

Pécsi Albert.

Adatok Dobsina településföldrajzához

A felvidéki bányavárosok nagyrésze telepítés. Németek Kálmán király idejétől kezdve vándoroltak be különböző időben és különböző helyekről Felsőmagyarországba. Ezek sorába tartozik Dobsina is, mely gazdag érctelepeinek köszönheti létrejöttét. Valószínű, hogy a Felföldön letelepedett kvádok már itt is művelték a réz- és vasbányászatot. Annyi bizonyos, hogy már az Árpádok alatt hírneves és jól védelmű ércbányatelep lehetett itt, amit egy IV. Béla király által 1242-ben kiállított okmányból tudunk. Ebben Dobsina *T o p s u c h a* néven szerepel. Ebből láthatjuk, hogy Dobsinán már akkor is németek laktak, németek nevezték el a helyet. Mert *Topsucha* nem más, mint a mai Dobschának régi, őfelnémet alakja. A nép ugyanis még ma is *Topsa*-nak nevezi Dobsinát, ami annyit jelent, *T o p s l i g e t*. A városon keresztül folyó pataknek a neve *T o p s*, ill. *D o b s c h*. Az *A u* gyakori helynév. Ennek régi, őfelnémet, s nem lehetetlen, talán kvád alakja a nyelvtörténeti szótárak szerint — *a h a, u h a**) (H. Paul: *Deutsches Wörterbuch*, 11. l.) Ebből lett azután a német nyelv hangtörvényei szerint a mai — *A u*, a dobsinai nyelvjárás hangtörvényei szerint — *»a«* vagyis *T o p s - a*.

IV.-Béla fentemlített okmányából kitűnik, hogy a magyar királynak az itteni bányákból (valószínűleg réz, vas és ezüst) bizonyos jóvedelme volt. Adományozás folytán ez a birtok Domonkos bán tulajdona. Fiával, Borssal azonban a család kihal s 1242-ben IV. Béla Dobsinát Bébek Fülöpnek és Delrének adományozza, akik a tatárjárás idején kitüntették magukat. 1326-ban Bebek Lászlónak unokái Miklós (melléknéven Kún), továbbá László és János az egri káptalan előtt egyezséget kötnek, mely szerint Dobsinát Bébek László fiának, Miklósnak adományozzák azzal a kikötéssel, hogy ott német bányászokat fog telepíteni, akik megkapják a korponai bányajogot (... in Libertatem Teutonicorum de Corpona...), amely szabad pap- és bíróválasztásból, pallósjogból és vám- és adómentességből állott. Itt nyilván csak azon németekről lehet szó, akiket máshonnan kellett odatelepíteni, mert valószínű, hogy Dobsinán már voltak bányászok, különben honnan lett volna

*) Bars vm. déli részén van egy *A h a* nevű községünk! (Szerk.)

a királyoknak. helyesebben a királynéknak és a Bebek-családnak innen bányajövedelme. A bányatelep alapítását tehát nem lehet 1326-ra tenni, mint ahogy eddig általánosan tették. Itt legfeljebb a város alapításáról mondhatjuk ezt, amennyiben kétségtelen, hogy a fent idézett okmány alapján nyertek a bányászok kiváltságokat, amelyek a város későbbi felvirágzását előmozdították. Valószínű az is, hogy a Bebek-család élt azon jogával, hogy oda bányászokat telepítsen, s az is valószínű, hogy a kiváltságok odacsábították a Gömör megye északi részén szerte-széttelepített németeket, akik azután rohamosan felfelépítették a bányászatot és nevezetesen ipari és kultúrhegyé emelték Dobsinál. 1417-ben már városként említik. A Bebek-család egyik tagja a constanzi zsinaton kieszközli a város részére a vásár- és pallósjogot, ami a város fejlődésének újabb lökést adott. Polgárai, bár tartoznak bizonyos adót fizetni a földesúrnak, egyébként azonban függetlenek és a függetlenségüket megőrzik a 19. század elejéig, habár sokszor nagy küzdelmet kellett vívniuk a későbbi földesurak, különösen az Andrásyak ellen, akik a várost jobbágysorba szerették volna sülyeszteni.

A város történetére vonatkozólag utalok Mikulik Józsefnek: »A bányá- és vasipar története Dobsinán« című művére. Itt csak egynéhány, nevezetesebb mozzanatot óhajtok kiemelni, amely egyrészt a telepítés fejlődésének, gazdasági és kulturális emelkedésének, illetőleg sülyedésének okaira mutat rá. Ennek a városnak a története ugyanis tipikus példája annak, hogy természeti és emberi tényezők milyen befolyással vannak valamely emberi közösség kulturális és gazdasági fejlődésére. Dobsinán a természeti adottságok a gazdag érteletek és az erdők. Az emberi adottságok pedig azok a kiváltságok voltak, amelyeket a királyoktól kaptak.

De lássuk a főbb történeti mozzanatok. Mint említettem, a bányászat itt már az Árpádok alatt virágzott. Ha a virágzásnak okait kutatjuk, rájövünk, hogy ez a bányászat teljes szabadságában keresendő. Az árpádkori bányász szabadon bányászhatott, senkitől engedélyt nem kellett kérnie, csak arra volt kötelezve, hogy bányajövedelmének bizonyos hányadát adó, illetve vám fejében beszolgáltatassa a királynak, ill. királynénak. Az Anjouk alatt azonban már bizonyos korlátokat szabnak a bányásznak. A dobsinai bányász 1326-ban ugyan megkapja a korponai jogot, amely biztosítja függetlenségét a földesúrral szemben, de viszont tartozik jövedelmének egyharmadát a földesúrnak beszolgáltatni. Ez a körülmény lelohasztotta ugyan a vállalkozási kedvet, de egyébként még tűrhető volt a helyzete. Bányát még tetszése szerint nyithatott s így korlá-

lozva nem volt. Amidőn azonban később ezt a szabadságot mindjobban korlátozzák s csak a földesúr engedélyével (ex annuentia) lehetett bányát nyitni, a bányászat hanyatlásnak indult. Mátyás király alatt ugyan föllendül kissé a bányászat, de csak rövid időre. A hét bányaváros 1487-ben Kassán tartott gyűlése és annak határozatai bizonyára befolyással voltak a dobsinai bánya- és vasiparra is. Mátyás király híres hadseregének a fegyvereit részben a dobsinai fegyvergyárakban készítették.

Mátyás király halála után azonban a földesurak ismét kiterjesztették jogaikat a városok fölé s a bányászat ismét hanyatlásnak indul.

Új fordulatot jelent a bányászat történetében az 1523. évi XXXIX. t.-c., amely a bányászat jogi viszonyait rendezzi és kimondja a bányamívelési szabadság elvét. Lényeges fordulat állott azonban be Miksa király 1576-ban kiadott rendeletével, aki a bányamívelési jog regális elvénél fogva az összes bányavagyont magáénak tekintette. Hiába tiltakoztak ellene a földesurak, hiába próbálták a bányanyitás jogát maguknak biztosítani, a dobsinai bányászok, akik különben sohasem ismerték fel a földesúri jogokat, ettől kezdve nem törődtek a földesurak beavatkozásaival, szabadon kutattak és bányásztak, ami egyszerre hatalmasan fellendítette a bányászatot és a vasipart. A bányászok tömegesen nyitnak új bányákat, mert ez jövedelmező vállalkozásnak bizonyult. A kincslárnak csak a bányajövedelmek után kellett illetéket fizetni s a pótfizetéssel járó bányauzem majdnem adó- és illetékmentes volt.

A XVII. században nevezetes szerepet kezd játszani Dobsina a magyar felkelők soraiban. Bethlen Gábertól kezdve II. Rákóczi Ferencig csaknem minden felkelő vezér Dobsina városára bizonyos jogokat élvezett, aminek az lett a következménye, hogy Dobsina kénytelen-kelletlen minden felkelés részesévé vált. Dobsina ugyanis nagy vas- és acélgyártása folytán, továbbá kiterjedt réz- és ezüstbányái révén rendkívül fontos helye lett a kurucoknak, akik fegyvereiknek nagy részét itt készítették s kiadásaik fedezésére innen kaptak ezüstöt és rezet. Így érthető, hogy a felkelők hathatósan támogatták és védelmezték. Mert védelemre ennek a gazdag városnak sokszor volt szüksége. Fosztogatták és kirabolták a várost a rablólovagok, akik között leghírhedtebb volt Csoltói Bassó, aki a várost Murány várából többször kirabolta. A törökök a 16. században kétszer fosztották ki és 1584-ben rabságba vitték a lakosság nagy részét. A kuruc-labanc harcok idején is több hivatlan látogatásban részesült. Jellemző azonban a lakosság élelmességére és ügyességére, hogy akkor, amikor más városok a rendkívül zilált közjogi és közbiztonsági állapo-

tok közt elpusztultak vagy lehanyatlottak, addig ez az élelmes és ügyes nép virágzása tetőpontjára tudta emelni a várost.

Nagyot fordult azonban a helyzet, amikor a szatmári békekötés elrendeli a dobsinai fegyvergyárak lerombolását. Halálos csapás volt ez a város vasiparára és ennek következtében bányászatára is. Hozzájárult még az is, hogy a földesurak folytonosan arra törekedtek, hogy a várost kiváltságaitól megfossszák. A város hosszú pereskedéssel visszaszerzi ugyan régi kiváltságait, de közben a bányászat erősen visszahanyatlík. Tetézték a bajt még az atyáskodó kormányok intézkedései is, úgy hogy ezek következtében a bányászat és a vasipar a 19. század elején már csak romokon tűnődött. A kormányok ugyanis némely ércre kimondták az egyedárúságot s a termelt érceket a kincstár váltotta be tetszés szerinti áron. Majd különféle díjakat és illetékeket vetett ki, amelyek következtében a bányászat már nem volt többé jövedelmező foglalkozás. A földesurak jogait a városi polgárság rovására kiterjesztették, úgy, hogy a polgárok szabadsága már csak pusztá fogalom volt. Majd 1789-ben megszüntetik a dobsinai bányabírótság működését, úgy, hogy a bányász ezentúl peres ügyekben kénytelen Rozsnyóra, majd Rimaszombatra menni, ami a vállalkozási kedvet erősen lelohasztotta. Szóval Dobsina ezen szerencsétlen intézkedések folytán ismét elszegényedett. A vas- és rézbányászat azóta csak tengődött, sőt ez utóbbi teljesen meg is szűnt.

A 19. század második felében azonban ismét hatalmasan fellendül a város, de nem a vas- és rézbányászata, hanem a kobaltbányászat révén. A kobaltot angol kereskedők vásárolták nagyban, s a 60–70-es években ez a bányászat eléri tetőpontját és oly gazdagsághoz juttatja a várost, amely ritkítja példáját a bányavárosok történetében. Sajnos azonban az ércellérek rohamosan fogyni kezdtek, majd meg a más földrészekben talált nagy kobaltkészletek a bányászatnak ezen ágát is teljesen tönkretették, úgy hogy a 90-es években végkép be is szüntették a kobaltbányászatot.

A múlt század végén tehát igen siralmas állapotban volt ott a bányászat. S mivel ez volt a lakosság főfoglalkozása, a pangás következtében igen sokan foglalkozás, ill. kereset nélkül maradtak. Kezdetét vette tehát a nagyarányú kivándorlás. A bányászok, még a kohászok egy része Amerikába, más része pedig az ország különféle bányavidékeire, ahol még volt bányászat, vándorolt, vagy pedig iparosnak ment, de mint ilyen is végül elvándorolt.

Az utolsó évtizedben a vas- és rézércbányászat ismét fellendült, amióta nagy részvénytársaságok, meg nagy--

lőkével rendelkező magánosok nagy tőkebefektetéssel modern alapokra fektették a bányászatot. Hatalmas lökést adott természetesen a bányászatnak a világháború. Ma azonban a helyzet lényegesen más. Hiába fog fellendülni a bányászat, abból a városi polgárságnak vajmi kevés haszna lesz, mert ma a bányász, sajnos, már nem önálló ur a maga bányáján, mint hajdan, hanem sokszor igen kis bérért dolgozó munkás, akinek sem az a szabadsága, sem az az öntudata nincs, mint őseinek volt.

Röviden még a bányászatról szólunk. Dobsina régi bányászatáról a város levéltárában lévő okmányok, bányakönyvek és városi jegyzőkönyvek nyújtanak felvilágosítást, sajnos, csak a 17. század óta. Vannak ugyan egyes okmányok, amelyek a 14. század eleje óta megemlítenek egyes bányaterületeket, de ezek inkább csak bányajogi szempontból fontosak. Legfontosabbak a bányakönyvek, városi jegyzőkönyvek és szerződések, mert ebből megtudjuk egyrészt, hol voltak bányák, másrészt, milyenek voltak általában a bányaviszonyok. E feljegyzésekből tudjuk, hogy Dobsinán négy nagy vaskőtelep, nyolc ezüst- és rézérctelep, három kénésőtelep, több kobalt- és nikkeltelep, sőt még némi kőszéntelep is volt. Egy-egy érctelep számos bányatelket foglal magában s egy-egy bányatelken több tárna, akna, vagy nyílt bánya volt s részben még ma is van. Ezekből a feljegyzésekből megtudjuk azt, hogy a múltban sok olyan érctelep volt, amely ma már teljesen ki van aknázva, amelyből évszázadokon keresztül sok millió tonna vas- és egyéb ércet bányásztak ki.

Legjelentékenyebb volt a vashányászat, de voltak idők, mikor az ezüst-, a réz-, a kobalt- és a nikkelércbányászat is nevezetes szerepet játszott. Így tudjuk, hogy a 15. században nagy per folyt a Bebek-család két ága és a Zápolya-család közt a schwarzenbergi és a gapeli ezüst-bányák miatt. Hogy ezekből a bányákból jelentékeny jövedelmük volt a tulajdonosoknak, azt a dobsinai bányakönyvek feljegyzéseiből tudjuk. Így pl. a schwarzenbergi bányákból 1730–1750 közt évenként 8000 forint bevételük volt, ami akkor jelentékeny összeg volt.

Igen jelentékeny volt a rézbányászat is. A nagyarányú bányamívelésről tanúságot tesz az, hogy pl. a 18. században egyes bányákban több mint 200 munkás dolgozott s a jövedelem meghaladta például 1768-ban a 80.000 forintot.

Nagy jelentőségre emelkedett a kobalt- és nikkelbányászat a 18. század végén. Virágzását 1873–1874-ben érte el.

A kénésőbányászat a 17. és 18. században igen terjedelmes volt, de 1775-ben csaknem teljesen megszűnt.

Kösznet 1720-óta bányásztak több helyen, de a telep csekély terjedelmű és gyenge minőségű szénét tartalmazott, s így több kísérlet után végkép félbehagyták ezt a múlt század 70-es éveiben.

Sokkal nagyobb jelentőségre tett szert a serpentin-bányászat. A serpentinből ugyanis itt helyben dísz tárgyakat készítettek, de ez a vállalkozás megbukott, úgy hogy ma már nem folytatják.

A jelenkori bányaviszonyok ismertetéséhez csak egy-néhány fontosabb adatot óhajtok felemlíteni. Jelenleg a vasércbányák a következő tulajdonosok közt oszlanak meg: 1. Dobsina városa, 2. Coburg herceg, 3. Magyar állam, 4. Rimamurányi Vasmű R.-T., 5. Magyar Bánya R.-T., 6. gróf Andrássy György hitbizomány és 6. számos kisebb társulat.

A bányabirtokok kiterjedéséről és a termelt ércmennyiségről az alábbi kimutatás nyújt felvilágosítást:

1. Dobsina város bányabirtoka 909.188 m². A múlt évtizedekben átlag 17,000 t. vasércet termelt 30—40% fém-tartalommal.

2. Coburg hercegnek 1.769,379 m² bányabirtoka van, amely az utóbbi évtizedekben átlag 20,000 t. vasércet termelt 34—49% fém-tartalommal. Fel van tárva 100,000 tonna, remélhető 2,000,000 tonna.

3. Magyar kincstári bányabirtok 740,100 m², amelyben még kb. 120,000 tonna vasércre van remény.

4. Gróf Andrássy-féle bányabirtok 0.1 km². A remélhető ércmennyiséget 130,000 tonnára becsülik. 1907-ben mindössze 17,000 tonnát termeltek.

5. A társulati bányák összesen 0.9 km²-t tesznek ki s együttesen kb. 2000 tonnát termeltek. Remélhető ércmennyiségüket 400,000 tonnára becsülik.

A Dobsinán hasznosítható vasércmennyiséget kb. 50 millió q-ra becsülik; ebből kb. 30 millió a Coburg hercegé, a többi az említett tulajdonosok közt oszlik meg.

A rézbányák tulajdonosai: 1. Dobsinai Rézművek Részvénytársaság; 2. Magyar Bányarészvénytársaság Dobsinán. A rézérc 3—15% réztartalmú.

A Dobsinai Rézművek R.-T. 1916. évi termelése 132,874 q; a Magyar Bányarészvénytársaságé pedig 34,413 q rézérc volt.

A vasbányák is, a rézbányák is a háború következtében óriási mértékben emelték termelésüket, de erről még nem állnak rendelkezésünkre adatok.

A lakosság. Dobsina lakossága kezdettől fogva né-

*) Aki bővebb ismertetés iránt érdeklődik, az Papp Károly: A magyar birodalom vasérc- és kőszénkészlete és Eiseles Gusztáv: Gömör és Kishont vármegyék bányászati monográfiája c. művekben megtalálja azt.

met volt. Honnan jöttek ezek a németek? Ma egész bizonyossággal állíthatjuk már, hogy nyelvjárásuk a keleti középnémet nyelvjárásokkal mutat legtöbb rokonságot, főképp pedig az Erzgebirge és Fichtelgebirge környéki nyelvjárásokkal, de van benne bajor elem is s így valószínű, hogy keverék nyelvjárás, tehát, hogy nem egy vidékről való az őslakosság. Valószínű, hogy az Erzgebirge környéki bányavidékről jöttek, miután az is valószínű, hogy már az őshazában is bányászattal foglalkozhattak. Oda-vezetnek a házépítés és a népmondák egyes elemei is.

Valószínű az is, hogy nem egyszerre jött az egész lakosság, hanem, hogy a Gömör megye északi részének különböző helyein élő németeket összegyűjtötték és ott letelepítették, vagy a Dobsinának adott kiváltságok csalogatták oda a későbbi német telepeseket.

Hogy az 1584. évi török pusztítás után, továbbá az 1645. évi kolera és az 1710. évi pestis járvány után, amikor a lakosságnak igen jelentékeny része pusztult el, tömegesen vándoroltak be németek, de főképpen tótok, azt részint az ezen évek után tömegesen feltűnő tót nevek-ből, részint anyakönyvi adatokból tudjuk. A tótok s a 17. században feltűnő magyarok (bányatulajdonosok) rövidesen elnémetesedtek.

A lakosság számáról 1627-ig nincsenek hiteles adataink. Ezen évtől kezdve azonban vannak már anyakönyveink, amelyek alapján kiszámíthatjuk, hogy a 17. század elején kb. 1000 lakosa volt Dobsinának. A 18. század végén, 1771-ben, már 2748 és 1869-ben 5505 lélek lakott Dobsinán. Ettől kezdve azonban folyton fogy a lakosság, úgy hogy 1890-ben már csak 4643, 1920-ban pedig 4568 lakosa volt a városnak. Ez azonban már nem mind német anyanyelvű. Amíg ugyanis a tizenkilencedik század elején meg alig volt tót anyanyelvű lakosa a városnak, addig a bányászat rohamos sülyedése következtében a német elem kivándorol s helyébe jön a környékről, főleg az északi községek-ből a tót elem, úgy hogy 1910-ben már 1637 tót van ott. De délről meg a magyar elem is bevándorol, úgy hogy a számuk pár évtized alatt felszaporodik 1910-ben 1739-re.

Az 1920-i népszámlálás szerint van Dobsinán 4568 lakos. Ebből 2009 férfi, 2559 nő. Van 1398 német, 1618 magyar, 1527 tót, 4 ruszin és 21 egyéb anyanyelvű ember. Vallás szerint van 2160 ág. h. ev., 1985 római kat., 120 gör. kat., 178 zsidó, 124 ref., 1 egyéb.

A város települési viszonyairól röviden csak annyit, hogy a város a Dobsch-patak mindkét partján épült, nyugat-keleti irányban húzódik s ma majdnem két és fél kilométer hosszú. Fő utcája, a Nyári-utca a patak mentén halad. Vele párhuzamosan halad északról a Széchenyi-

utca (Neue Zeil) és délről a Téli-utca. Ez utóbbi mindvégig a hegylejtőn épült, míg a másik kettő a völgyben. Legrégibb utcája a Nyári-utca, amely kezdetben bizonyára a típusos német sörfalu (Reihendorf) jelleggel bírt s valószínűleg a Háromrózsa-vendéglőtől a Bika-vendéglőig húzódhatalott. Később keletkezett a Téli-utca, s a 19. században épült csak az Űj-utca, vagy Széchenyi-utca. Az evang. templomtól és Bika-vendéglőtől keletre, továbbá a római kat. templomtól és Háromrózsa-vendéglőtől nyugatra, a pályaudvar felé eső rész mind későbbi építkezés folytán keletkezett.

A házak a 19. század közepéig csaknem kizárólag fából épültek. Az 1855-iki nagy tűzvész után, amikor csaknem az egész város leégett, kezdtek kőből is építkezni, de a város keleti részén még ma is sok régi faház látható. A faházak mind egységes típus szerint épültek. Minden ház állt egy mennyezet nélküli úgynevezett »nyitott« konyhából és egy lakószobából, két ablakkal. A ház mögött következtek a gazdasági épületek. A lakosság szaporodásával egy-egy udvarban 3—4 lakás is épült egymásután. A ház előtt kert sehol sincs. Az udvart nem zárták el kapuval. Minden ház mögött volt zöldséges és gyümölcskert. Ujabb időben már téglából és vályogból is építkeznek. 1920-ban 983 lakóház volt Dobsinán.

A lakosság főfoglalkozása a múltban a bányászat és vasipar volt. De foglalkoztak iparral, kereskedelemmel (vasipari termékek), továbbá földműveléssel és főképpen állattenyésztéssel. A foglalkozás nagyjában ma is az, csakhogy a vasipar csaknem teljesen megszűnt, ma már nem a bányászat a főfoglalkozás. Ma főként iparral, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak az emberek.

Ami a lakosság más községekkel való érintkezését illeti, az is lényegesen megváltozott, amióta a város elvesztette fontos bánya- és vasipari jellegét. Ma már csak a szomszédos községek lakosaival érintkezik. Régebben azonban, amikor különösen a vasipara igen fejlett volt, ez messze vidékekre kihatott. Igen élénk összeköttetésben állt a nép a szepesi bányavárosokkal, meg a szepesi kereskedő városokkal, különösen Lőcsével és Késmárkkal. E két városnak volt ugyanis árumegállító joga s a dobsinai kereskedő kénytelen volt ezen a két városon keresztül menni, ha fémjét vagy fémárúját külföldre akarta szállítani. De sokat érintkezett délfelé a magyar lakossággal is, amit legjobban bizonyít az, hogy a dobsinai német nyelvjárásban rengeteg magyar jövevény- és kölcsönszó van. A dobsinai nép levitte ipari termékeit a magyar lakta vidékekre, a magyar lakosság pedig buzáját és egyéb élelmiszereit vitte a dobsinai vásárra. A változott viszonyok következtében azonban ma csupán

a szomszédos tót községek lakosaival érintkezik és pedig főleg azokkal, akik a vásárokra járnak oda, vagy akik mint napszámosok, vagy mezei munkások keresik fel a várost.

A cseh megszállás óta a város teljesen elvesztette jelentőségét. A csehek megszüntették rendezett tanácsu város jellegét, s magyközséggé fejlesztették vissza. Iskolái, amelyek a 16. század óta messze vidékről odavonzották a tanulókat, vagy megszűntek, vagy teljesen jelentéktelenné lettek. Intelligenciája kivándorol, mert megélni többé nem tud. A német lakosság gyermekeit vagy szellemi munkásnak, vagy iparosnak, vagy kereskedőnek adja, akik ott többé nem tudnak elhelyezkedni. Ezek helyébe vándorolnak a szomszédos községekből a tótok s az egykor oly nevezetes kultúrvárosból rövidesen jelentéktelen tót falu lesz.

Lux Gyula.

Dobsina

1914 és 1918. évf.

Helynévmagyarázatok.

Bodoglás, Boglás, Maklás. Karácsonyi János a Magyar Nyelv legutóbbi számában (1921., 211.) kimutatja, hogy e helyneveink (ezenfelül még Tázlár és Oszlár) besenyő és kún eredetűek. A „lár” t. i. török köbbsé képző, vagyis e szók mint helynevek annyit jelentenek, hogy a Bodog, Bog (Bok; Bak) és Mak nevű családbeliek, illetőleg azok szállásai, ülései. Annyi, mintha azt mondanám, hogy Balog-ok, vagy Balog-ék földje. (Mellesleg megjegyezzük, hogy Balog mint személynév és mint birtoknév is előfordul a régiségben). Bodog kún, Bog és Mak besenyő, vagyis nálunk időbelileg korábbi nevek.

Ezeket a település-történetileg igen becses megállapításokat néhány adalékkal óhajtjuk kiegészíteni abból a célból, hogy a helynevek magyarázatának és kutatásának fontosságára felhívjuk olvasóink figyelmét.¹⁾

A pozsonyi Duna mellett van Kis- és Nagy-Bodák. Jóformán tözsomszedságukban fekszenek Bős, Padány és Várkony besenyő községek.²⁾ A névből és környezetből szabad tehát azt következtetnünk, hogy a Bodák-ok is török, még pedig besenyő helynevek.³⁾

Háromszékbén is van egy Bodók nevű község; közelében van Besenyő, tehát ez is lehet besenyő eredetű. Ugyanitt van Kőkös község is. Ez alkalmasint szintén török helynév, annyi mint Kék-es⁴⁾ (Besenyő felett Kők-i hegy).

Beszterce-Naszódban van Budák község. Ennek régi neve (1223.) Bodag-d, tehát szintén lehet besenyő eredetű, annál inkább, mert itt is van a szomszédban Bessen-yő nevű falu, amit a szászok Heiden-dorfnak hívnak, akárcsak okleveleink a besenyő temetőket sepulcrá-paganorumnak. De szerintünk török eredetű lehet az ugyanitt fekvő Tacs (szászul Totsch, oláhul Tonciu) község.⁵⁾ Ezt mi a török tas = kö, keve szóból származtatjuk Gombocz-nak arra a tanítására támaszkodva, hogy bizonyos esetekben a török «s»-ből a magyarban «cs» lett, pld., a török Becsenegből, a magyar besenyő (M. ny. XII. 282). Olvasóinknak néhány példát mutatunk be erre.⁶⁾

¹⁾ Meg kell mondanunk, hogy sem nyelvész, sem történész nem vagyunk. Példáinkat Lipszky Repertóriumából, Csánki Földrajzából, Cziner és Kovács Indexeiből s az Oklevélszótár-ból merítjük. Teljességre nem törekszünk, cikkekünk geográfus olvasóinknak szánjuk, a nyelvészek felülbírálatát szükségesnek tartjuk és köszönettel fogadjuk. Bár ott tartanánk, hogy e munkát már régen elvégezték volna. Az egyes szerzőket, a helyeket és évszámokat helykímélés szempontjából nem idézzük külön-külön, szakember könnyen megtalálhatja őket.

²⁾ Várkonyt, a Magyarorsz. várm. és városai (Pozsony), 1015-ből (!) kun telepek mondja.

³⁾ Árpád-kori török személy-helyneveinket lásd: Gombocz, Magyar Nyelv X., XI. k. A besenyő kérdésnek egész kis irodalma van. Nyelvésztileg Gombocz, történetileg Tágányi foglalkozott velük legbehatóbban.

⁴⁾ Kék (török „kók” = kék, gök = ég, gyakori folyó- és hegynevek térképeinken) nevű helynevünk egész sereg van. L. Madzsar Imre cikkét, Magyar nyelv XIII. a „Kékkend” = „Kék nembeli emberek” névvel kapcsolatban. Kőkös véletlenül kimaradt a sorozatból. Madzsar ide sorozza a Mátra Kékes nevét is. Ez talán olyan képzés, mint a Vért-es (l. lentebb). Nem lehetetlen, hogy idetartozik Kúke-mező sáros és Kúkeháza (Kókeháza) vesziprémi (Kőke? Baranya) helynevünk is Kék-mező, Kék-fűs Kuk-mir (Vas stb.) analógiájára. Egészen bátortalanul vetjük fel, vajjon a Küküllő (Kökel? Horger, M. Ny. VIII. 452.) névben nincs-e bent a Kők szó? Dobokában és Csikban találjuk Uz patakot, Háromszékbén Uzon községet, Uzd-ot Tolnában és máshol. Lehetetlenség ebben az új török népvét feltételeznünk? (v. ö. Kőkös és Úzháza, Bihar) Kőkös család Győrben (Csánki).

⁵⁾ Windisch, Geogr. Siebenb. 1790. (Tancs XV. sz. közepe, Ivan Kolczsban is).

⁶⁾ Van vagy volt Alacsony és Alácsonyi községünk és családunk, Andos és Andocs, Bos (személynév) és Bocs (helynév), Kos és Kocs (személynév és helynév).

Bodok helységet találunk a Zsitva mellett is; tőle délre van Zsitvabessenyő. Talán idetartozik Bodajk is; régi neve (1201., 1230.) Bodoht, Bodogd (Erdélyi L. Pannonhalma stb. I. 673.)*

A Bog-lár (régiesen Bak-lár) család nagyon gazdag. Ime egy-néhány, ha ugyan ezek mind idetartoznak: Bag, Bagd, Bagod, Bagos, Bagog, Bagcsa, Bogd, Bogud (talán Bögöd és Bögöte is?), Bugud, Bugudi, Bogda⁹) (?), Bagda, Bak, Baka⁹) (?), Bakod, Bokod stb.

A Mak-lár-hoz: Mog és Mogd (1086.), Mak (Komárom), Makod és Mak (Szatmár, Szabolcs, v. ö. Mokud; az Esterházyak öse) Makfalva (Máros-Torda), a csepeli Makád (1135-ben Mogd, Wenzel Okmt.). Hogy idetartozik-e a moldvai Bákó s a kolozsi Mákó (Makó?) nem tudjuk.¹⁰

Es még egy adalék. A Kőrösi Csoma Archivumban (1921.) idézi Fejér Géza Anonymusnak azt az adatát, hogy Taksony uralkodása alatt jött be hazánkba egy igen előkelő besenyő vezér, névleg Billa. Bylla a bulárok (törökök bulgárok) földjéről s Baksa nevű társával az ország különböző vidékein nagy birtokokat kapott (köztük Pest várát is), s tőlük származik az Ete nemzetség. Talán tőlük, vagy utódaiktól valók ezek a helyneveink: Billa, Bilye (Komárom; ma Billeg pusztá, ugyanott Ete község,¹¹) Kovácsban Billa, Bille terra, villa 1000 és villa in. Challköz 1269., Billa, Billie (Zala, ma Bélye pusztá; talán idevaló a baranyai Bélye is és Bilye, Bylye, Belye (Moson).

Talán még az sem lehetetlen, hogy a Bulár névvel függ össze a Bolár (Komárom) és Bolyár (Fejér, Pest, Jász-Nagykun) helynevünk is.¹²

Vértes (Virtes) hegységünk neve. Elfogadható magyarázat máig sincs. Hogy a németek elhányt vért-eiből kapta volna nevét, amint Anonymus mondja, meg nem állhat. Mi a következő magyarázattal pró-

Csas és Csács (Zala), Tés és Técs (Komárom), Ös és Öcs (Veszpr.), Bolhás és Bolhács (u. o.), Vése és Vécse, Ordos—Ordacs, Tordas—Tordacs, Tarsa—Tarcsa, Taskánd és Tacskánd (Vas), Tach, Thach, villa terre Munuros (1281) stb. A könyvelvben vaskost és vacskost mondunk. A pestmegyei Vacs is lehet tehát Vas; különben nem messze esik tőle Vas-ad.

* Erről jut eszünkbe, hogy a fejérmegyei Boglár mellett van Bod (Bot) mér község is, ez szintén török szó; e mellett pedig Bod i. Bot pusztá (1280). Bodok dúlónév Aranyosszéken.

⁷ V. ö. Kukorgó és Kükörgő (Mészöly, M. Ny. VII., 385.), Csokmó és Csokmó (Bihar) stb.

⁸ Az Etym. Szótár ezt Bogdánból származtatja (de vajjon mindet?)

⁹ V. ö. Aracs és Aracsá, Csács és Csécse, Dergecs és Dergecse, Macs és Macsa, Zsid és Zsida stb. ugyanazon helyneveket. Van Bakolád helynevünk is. Baka arató jobbágy Pannonhalmán (Wenzel).

¹⁰ Bákót az Etym. Szótár a bakó (hóhér) szóval hozza összefüggésbe. Makó személy- és helynév a régiségben. Nem kicsinyítő személynévképző lappang bennük (Melich, M. Ny., X.), mint a hogyan Jakó (telke stb.) lett a Jakab-ból? Machab-eus = Makó? V. ö. még Mäh és Mähó (Zala), Megver és Megyerő (u. o.), Mizsér és Mizserő (u. o.), Kend (=nép) és Kendő (Máros-T.) (van különben egy Kendkut terra is) Makófalva, Makógyöpyje (M. Ny. 1913). Van aztán Kezlar személynévünk, Kozlár község Alsó-Fehérben s Kozlár (Lipszky szerint) Kóvár vidékén. Csánki ezt Kozla-nak mondja, ezért lett mai neve Kecskés. Szemlár a Garam mellett.

¹¹ Hetény vitéz is onnan jött (Hetény község Komárom mellett).

¹² A Billóhoz I. Etym. Sz. „bilochus“.

¹³ Azt már egészen magunk között említjük meg itt csillag alatt, hogy a Billa vezér idejében Besenyőországból beköltözött s Anonymus szerint az általa épített s Komáromban pogány módon életetkezett Oluptulma vezér, vagy valamelyik ivadéka is hátrahagyta nevét a megyében (Haláp, v. ö. Öcsén, Höcsén, a győrmegyei Alap-on kívül) Tata közelében az Árpádkori török Baj (Gombocz, M. Ny. XI.) tőzomszédságában. Apia Ketel pedig (gyakori személy- és birtoknév) a Kishér mellett. Kethelyben (ez aligha lesz Kedd hely), melyet Terján-nak (Tarján?) is neveztek. Egy Tarján különben Baj és Haláp (?) szomszédságában is van.

Még csak annyit, hogy ezek a helynevek nem jelentenek egyben tömegesebb besenyőtelepeket, hanem jobbára alkalmasint csak besenyő vagy törökfajú birtokosokat, vagy ilyen nevű magyar urakat.

bálunk előállani. Hogy egy kissé hosszadalmasok leszünk, mentse az, hogy geográfusoknak írunk, akiket a helynevek tanulmányozásának fontosságára akarunk figyelmeztetni.¹⁾

A legrégibb adat a XII. sz. közepéről való.²⁾ Ebben ez áll: in villa Vertis, 1146-ban mons Virthis (ez a régi Szent-Kereszt, vagy később véteskeresztúri monostorra, ma Szent Kereszt helynév Oroszlány komáromi község határában, vonatkozik), 1250. táján in Vertus (hagyományoznak földeket, szőlőket), 1342: Johannes dictus Vertus (olvastó vértüs, vagy vörtös), 1388: Petrus Vertes és 1419., Michael apát de Verthes Keresztúr.

Ez az összeállítás Virtis, Vertis, Vertus, Vertes azt mutatja, hogy a Vértés szó, a Vért-ből és ragokból áll, melyek ugyanúgy fejlődtek, mint az us végzetű személynevek pld. Martin-us-ból lett Marti, ebből Martis, ebből Martus (1055. Martonvására), vagy a Petrus-ból, Pei, Petis, Petus, Petüs, Petes.³⁾

A Duna komáromi oldalán volt Vért, vagy Vért predium, (ma is megvan) s oklevelesen 1256-ban merül föl, amikor a tatárjárás után Béla egy német lovagnak ad benne részt újra telepítés végett. A Vértés fejmegyei oldalán is volt egy Vért predium (ma is megvan), 1421-ben említik először, s később a Bánhida-Környe melletti Vidám vár tartozéka. A komáromi Vért (terra, földbirtok, mons, hegy) tehát régi név s amint a magyar helynevek esetében szokásos, egyszersmint személynév is volt, jóllehet ebben a használatban csak 1471-ben fordul elő, de minden valószínűség szerint korábban is személynév lehetett, mint annyi más társa Komárom megyében, — hogy csak erről szóljunk — pld. Čsém, Erk, Gúg, Lak, Lél, Lót, Mak, Nyék, Örk, Pat, Szák, Tés, Vas, Vék, stb., a többtagúakat nem is említve.

Mi tehát azt gondoljuk, hogy ebből a Vért személy- és helynévből származott a Vértés, először mint személynév, azután körülbelül olyanforma jelentéssel, hogy Vértés az a hely, ahol a Vért nevű embernek, nemzetségnek birtoka, ülése volt, mint helynév. Ne tévessen meg bennünket az, hogy a mai Vértés, egy egész hegységre alkalmaztatik. Eleinte csak kis darab földet, amint az oklevelekből kiderül, erdőt (silva), vagy egyetlen dombot érthettek alatta, melyet a Vértés nevű egyén birtokba vett. A Petrus dictus Vertes, nem okvetlenül jelentette azt, bár azt is jelenthette, hogy vérttel ellátott, vagy vértesszár Péter, hanem kicsinyítő szó is lehetett a Vért személynévből. Így lett pld. a Bök (Komárom mellett) személy- és helynévből Bökcs, Lék-ből (uott) Lökcs (1224.), (Lökus) családnév és esetleges új településnél új helynév is.⁴⁾ (Lökcs házaí rév, vadum ante domum Leukes, Ortvay; Vizrajz II. 309., 1294.).

De még egyéb Vértcsalji helynévvel is próbálunk bizonyítani. Itt van Vértésünk láthatárán Bársony-os (Kisbér mellett), Sárkány-os (Mór mellett), Szilas (a Csalóközben), Tard-os, vagy Tord-os (Tatától nem messze egy másik meg a fejérmegyei Vért-hez közel) mindannyi régi név.

Ezekből ez derül ki: Bársony és Bársonyos személynév is, helynév is (Bársonyberek ma is van Bakonyánána mellett), Sárkány személynév és helynév, Sárkányos a kezemügyében lévő könyvek szerint csak helynév, Szil (a. m. erdő, v. ö. Erdő és Bereklő testvérek, Jakubovich Magy. Nyelv 1914; Georg Bakon dictus) helynév, de már Szilas személynév és helynév, Tard, Tord személynév és helynév, Tardos, Tordos személynév és helynév. Alkalmasint ide tartozik Tagy-os predium neve is Bánhida mellett, (ma is közbirtokossági pusztá). Tagh személynévünk van, de van Tad is (1234.), sőt

¹⁾ Adatainkat az előbbi cikkekben említett művekből szedtük össze.

²⁾ L. Oklevél Szótár, XXX. o.

³⁾ Melich, Magyar Nyelv, X., 198.

⁴⁾ Lökcs és Bökcs családnévünk is van (L. Czínár-ban is).

Tadiás is (1211.). Ez valószínűleg a Tadeus névből származik. Tag és Tad-ból most már könnyen lehet Tagyos.⁵⁾

Aligha tartozik azonban ide Gesztes vár neve (1138.). Erről más alkalommal.

Távolabbi vidékről számtalan példát idézhetnénk a Vért, Vértés képzésre, amikor mind a két szó személynévet és helynevet is jelent.

Hogy a komáromi Vért, vagy Vért (lájsszóásban) mitől kapta a nevét, nem tudom. Lehet, hogy a vért (páncél) szótól. (V. ö. Tegz és Tegez személynév 1237., 1419., ebből Tegzes). Annyi bizonyos, hogy az elcinte úgy látszik a Véteskeresztúri monostor földjére vagy dombjára használt Vért vagy Vértés helynév lassanként ment át a nagyobb Vértés erdőre s Anonymus korában már annyira elvesztette a köztudatban személynév eredetét, hogy a Vértés erdő vagy hegy nevét népetimológiával próbálták megmagyarázni, akárcsak Bársonyos nevét az elhajgált bársonyruhákkal. (V. ö. Nyelvtört. Szótár, vértés címszó alatt is.⁶⁾ A vérttel (Schild) való népi magyarázat onnan eredhet, hogy határlátal (arbor metalis) a legrégebbi időtől kezdve (pl. tihanyi, bakonybéli jószág-összeírások) vérttel, kereszttel (cum signo clipei, cum cruce signata) szokták megjelölni (Kovács, Index «bik» címszó alatt). Hogy a vértés helynév, mint foglalkozásnév még mindig felbukkan l. M. Ny. XVII. 120.

Lehet, hogy a «virt» szó, a szláv «vrt» vagy gót «vrti» szóval függ össze (jelentése «kert», «gyom», Miklosich, Etym. Wbuch) s ez esetben a «Virtes» az öfelnémet «Bakony» (bűkk) szavunkkal együtt, germán-szláv eredetű. (V. ö. «Kerek-vert» Szerém-m.).

Nyelvészek hivatása, hogy ezt a próbálgatást felülbírálják.

Bátky Zsigmond.

Mál, mály, mány. Hazai helyneveink közt igen sok olyan összetett nevet találunk, melynek utótagja: mál, mály, mány. Alig van olyan része az országnak, ahol ezt a szót ne találunk, még pedig igen régi időkre visszamenőleg is, úgy, hogy bizonyára valamilyen határozott jelentésének kellett lennie, habár ma már kiavult a használatból. Okleveleinkben a XIII. század óta találjuk, főként mint szőlőültetésre alkalmas hegyoldalak nevét: Besenyőmál, Kerekmál, Papmál, Püspökmál, Előmál, Kékmál, Megyesmál, Mézesmál, Középmál, Ujmál, Szőlőmál. Más nevekben, mint erdős lejtők jelölőjét: Nyíresmál, Magyalmál, Szemercemál, Diómál, Bükkmál, Hárshegymál, Berkenyemál, Rókamál, Sommál; ezekben az előtag az erdő faállományát jelöli. Sokban az előtag állatot jelent: Bivalmál, Hangyasmál, Menyétmál, Túzokmál, Tíkósmál, Nyúlmál, Farkasmál, Ravaszmál (=Rókamál). Nagyon jelentősök a Hőmál és Verőmál helynevek, melyeknek előtagja a hegyoldal meleg voltát emeli ki. Az adatok, melyekhez egynéhány olyan is járul, melyekben a Mál önállóan is megvan, azt mutatják, hogy a mál csak napsütéses, meleg hegyoldalt jelentett s ezt igazolja a máig is igen gyakori -mál utótagú szőlős hegyoldal elnevezése, mely nem lehet északi, hanem csak délkelet, dél, délnyugat felé néző, ú. n. «meleg» oldal.

Ugyancze szónak változata van meg a -mány utótagú nevekben: Magasmány, Sziácsmány, (sziács = hasított fa), Hásmán (= hárs-mál), Sármán, Szármány, Rétmány. Hogy ez a mál csakugyan «mellső részi» jelent, mutatja a szónak másik használata, mely a prémes

⁵⁾ Tagh és Tagy puszta Biharban (1353.). Szatmárban és Gúta mellett. V. ö. még: Agh és Agy, Bogk és Botyk, Ety és Egy, Füzeg és Füzegy, Vágh és Vágy stb.

⁶⁾ Volt egy Virtus község (1227) Somogyban a Dráva mellett is s tíz évvel később a Vértést a Csák nemzetséggel kapcsolatban még mint silva-t (erdő) említik. Vértés község (1333) ma is van-Biharban, teljesen sík vidéken. Kresznerits „Vért-hegye“, Lipszky szerint Würthlerberg. A mai Wörthegey község pontosan az osztrák határon fekszik, Pinkafőtől délre. Mellette van Wört osztrák falu.

állat mellő és alsó bundáját jelöli meg így. A régieknek legfinomabb bundái, bekecsői, ködmőnei róka mállal voltak bélelve, vagy beszegve, azaz a róka mellén és hasán lévő fehér prémme.

Igy a -mál utótagú helynevek helyszíni fekvést jelentvén, magát a szót igen alkalmasan le lehetne foglalni földrajzi műszónak, mint a hegy napsütöses oldalának, lejtőjének jelölőjét. Az összetételek előtagjai pedig gazdaságtörténeti, tehát emberföldrajzi szempontból is értékes adatokat foglalnak magukban.

Gondos helynévgyűjtés még bizonyára sok igazoló adatot szolgáltatna az Oklevél-, Nyelvtörténeti- és Tájszótár eddigi anyagához, melyet Lipszkyvel és Pestyvel is ki lehet egészíteni. A szó nyelvtörténeti fejlődését Pais Dezső állapította meg a Magyar Nyelvben. (XII. 168.; 1916.).

Tolnai Vilmos.

Régi határjelzések és nevek.

A Kiskúnságon, a Duma-Tisza közén hajdan a határjelzésnek egy érdekes módja divatozott, nevezetesen a határdombba valamely szilárd tárgyat ástak el főleg azért, hogy ha a szél a futóhomokból hányt határdombot elfújja, a szilárd tárgy ott marad s a határjel ismét feldomborítható. Másrészt a dombokba temetett tárgy a dombok későbbi azonosításánál is szerepet játszott. Ez a szokás különben még ma is él, alföldi mérnökeink téglákat, nagyobb mennyiségű cserép- vagy üvegdarabot szoktak elásni a főbb mérési pontokon arra az észetre, ha felő, hogy a földfeletti határjelet: karót, oszlopot valaki eltünteti.

Több oklevél maradt ránk kiskún területről, mely a tárgyaknak a határdombba való betemetését felemlíti.*)

1359. augusztus 15-én a kalocsai káptalan jelenti, hogy a király ez évi július 26-án kelt parancsára Karla János kún kapitány Ágasegyház nevű birtoka határait bejárta. E jelentésben Ágasegyház (ma Kecske-méthez tartozó pusztá) falu első határául egy újonnan hányt föld-határdomb említették egy homokhegyen Aranyegyház felől, melybe egy ivópoharat (pocurum vulgo feneséueg) ástak be; e homokhegyet elhagyva több határdombot hánytak, melybe jelet nem tettek, de a Fekete-halom nevű kis hegy tetején ismét határdombot hánytak, melybe egy kis késpengét temettek el. Innen az Ugule-homokához mentek s az itt hányt határhalmomba egy fazekat tettek; ettől kissé nyugatra Kolkorkorhánja nevű halom tetején szinte emeltek egy határdombot, melybe két vas nyúlhegyet ástak el. Innen nyugatra tartva Ágasegyház és Szentmária között a homokon ismét hánytak egy határdombot, melybe három kis követ tettek. A többi határdombba nem raktak semmi tárgyat.

1458-ban Horogszegi Szilágyi Mihály Gyál, Esső és Szentkirály birtokok fölött ítélikézik*) s az okmány a határjelzésről azt mondja: «dehinc pertransiret supra possessionem Pezer ad quandam monticulum, quem pro meta possessionis Essew et deserte ecclesie Zadogeghaz relinquiscent, in quo magnam anforam comanicalem subterrassent — vagyis a határhalmomba egy nagy kún korsót ástak el.

Ilyen «nagy kún korsók» ma is láthatók a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában, hova a Nagykúnságból, Karcagról kerültek.

Ezen adatok azért fontosak ránk nézve, mert megmagyarázzák, hogy a «Nyilas halom», «Csontos halom», «Köves halom» stb. elnevezések hogyan származnak. Sőt megmagyarázzák azt is, hogy ilyen határhalomfelelések hogyan jutottak a belőlük ázott tárgyak szerint a legkülönbözetben hangzó nevekhez.

Györffy István.

*) Gyárfás: A jászok története. III. 499.

*) Károlyi Oktár. I. 313—316. l.

Néhány európai ország népszámlálása.

Franciaország lakossága. Az 1921. március 6-án tartott népszámlálás Franciaország mai területén 39,194.550 lelket talált. 1911-ben ugyanezen a területen — tehát Elszász-Lotaringiával együtt — 41,476.272 volt a lélekszám, a népesség fogyása tehát 2,281.722, vagyis 5.5%. De még ha Elszász-Lotaringiát 1911-ben nem számítjuk Franciaországhoz, melynek akkor 39,602.258 lakosa volt, így is több, mint 400.000-rel kisebb a mai megnövekedett Franciaország népessége, mint volt a háború előtti Franciaországé! A természetes népmozgalomnak és a háborús veszteségeknek ismeretében még ennyi lakosságra sem lehetett számítani; úgy látszik, a franciák visszavándorlásán felül még a külföldi bevándorlás is erősen fokozódott, erre mutat az, hogy a külföldi honosok száma, csak a régi területen 1.132.696-ról 1,415.128-ra, tehát közel 300.000-rel növekedett meg 10 év alatt. A háború népességpusztító hatásának különböző fokozatait mutatják a következő adatok: Páris és a körülötte lévő Seine megye lakossága 4,154.042-ről 4,411.416, vagyis 6.2%-kal szaporodott. A többi 76 departement népessége, amelyek szintén nem szolgáltak közvetlen harc-tér-nyanánt, 28,925.061-ről 27,308.236-ra fogyott, vagyis 5.6%-kal, ellenben a 10 északi departement lakossága 6,523.155-ről 5,779.712-re csökkent 10 év alatt, vagyis 11.4%-kal, holott tudvalevőleg ezek az északi megyék Franciaország legszaporább területei. Magának Elszász-Lotaringiának népessége is igen erősen megfogyatkozott, 1,874.014-ről 1,695.156-ra. Itt már a Németországba való kivándorlásnak is nagy szerepe lehetett ennek az eredménynek az előidézésében.

A városok közül Páris lakossága 2,906.472, a szaporodás 1911 óta mindössze 18,362, vagyis csak 0.6%; ennek is több, mint fele az idégénekre esik. A valóságban Páris fejlődése mindenestre kedvezőbb, mert a vele összeépített s a falak most folyó lebontása után valószínűleg egyesülő külvárosok népessége, úgy látszik erőteljesen gyarapodott. Az ezeket magában foglaló Seine megye népessége ugyanis 1,265.932-ről 1,504.974-re nőtt 10 év alatt. Itt tehát a szaporodás 239,942, vagyis 18.9%. A nagyobb városok lakossága a következő: Marseille 586.000, Lyon 562.000, Bordeaux 267.000, Lille 201.000, Strassburg lakossága 167.000 szemben az 1910. évi 178.000.

A skandináv államok lakossága. A háborútól megkímélt három skandináv állam népessége az utolsó évtizedben is elég egészséges képet mutat. Volt ugyanis a lélekszám

	1910-ben	1920-ban	Szaporodás szám szerint	%
Dániában	2,757.076	3,105.403	348.417	12.7
Svédországban	5,522.403	5,904.292	381.889	6.9
Norvégiában	2,391.782	2,546.306	254.524	10.6

Dánia népessége, amely ország, mint tudjuk, a hadiszállítások révén anyagilag is igen előnyös helyzetbe jutott, nagyon kedvező. Emellett Dániának még területi nyeresége is van a háborúból, anélkül, hogy a kinsíjját mozdította volna; megkapta Németországtól, illetőleg az antanttól Schleswig-Holstein dán részét, amelynek 163.404 lakosa van, úgy, hogy Dánia összes lakossága (a Faröi szigetek és Izland nélkül) jelenleg 3,268.897. Norvégia, úgy látszik, az amerikai kivándorlás megcsappanása folytán jutott kedvező népnövekvéshez. Az előző évtizedben lakosságának szaporodása csak 136 ezret tett. Aránylag leggyengébb Svédország népességének fejlődése s számszerint is valamivel kisebb, mint az előző évtizedben, amikor 386.000 volt. Svédországban legrohamosabb ugyanis a születések csökkenése, 1919-ben már 20-on alól volt ezer lélekre a születési arányszám, tehát elérte a franciaországi békebeli színvonalat.

A három skandináv ország fővárosai közül Koppenhágai a legnépesebb és legjobban is fejlődött az utolsó 10 év alatt, 699.706 lelket számlált ugyanis és 140.308 lélekkel, vagyis 25.1%-kal növekedett 1910. óta. Dánia lakosságának immár több, mint ötödrésze a fővárosban lakik, Stockholm népessége 419.788, a növekvés 1910. óta 77.465, vagyis 22.7%. Nagyon elmaradt a fővárosok mögött Krisztiania, amelynek csak 258.311 lakosa van s csak 6.4%-kal gyarapodott 10 év alatt, tehát aránylag gyengébben, mint az ország egész népessége. Norvégiában és Dániában nincs is több nagyváros a fővároson kívül, Svédországban azonban még kettő akad: Götheborg 202.368 és Malmö 113.552 lakossal.

Nagy-Britannia lakossága. A szigetországban folyó év április havában akarták megtartani a 10 évenkénti népszámlálást, de az általános sztrájk miatt a felvétel június 19-ére maradt. Az előzetes eredmények még csak Angolországról, Walesről és Skóciáról ismeretesek, amelyek szerint

	a lakosság száma		szaporodás	
	1911-ben	1921-ben	szám szerint	%
Angliában és Walesben	36.070.492	37.885.242	1,814.750	5.0
Skóciában	4,760.904	4.882.288	121.384	2.6
Összesen	40,831.396	42,767.530	1,936.134	4.7

A háborúban résztvevő nagyobb európai államok közül, úgy látszik, Angolország úszta meg a háborút a legkisebb vérvesztéssel. Népesedésének növekedése így is messze elmarad az előző évtized 10.4% népnövekvése mögött; viszont fontos megállapítás, hogy Angolország és Skócia népszaporodásának aránya az utolsó évtizedben nem sokkal nagyobb, mint Németorszáé (3.8%), sőt, ha a folyton fogyó népességű Írországot is számítjuk, amellyel együtt a szigetország népessége aligha több 47 milliónál, az Egyesült-Brit-Királyság népszaporodása 10 év alatt szintén csak 3.9%. Ennek magyarázata az, hogy a természetes szaporodás Nagy-Britanniában és Írországhoz a háború előtti években gyengébb volt, mint Németországban s emellett Angliában a kivándorlási mozgalom bár csökkent a háború alatt, de nem szűnt meg teljesen. Tíz év alatt e révén közel 1 millió embert vészített a szigetország. Így Németország hasonlíthatatlanul nagyobb vérvesztése dacára, ugyanolyan népfejlődést ért el, mint az Egyesült-Brit-Királyság.

A háború hatása erősen jelentkezik a nemek megoszlási arányánál. Angliában és Skóciában jelenleg 20.431.623 férfival 22.336.907 nő áll szemben, a nők többlete tehát 1.906.284. 1911-ben a nők többlete még csak 1.322.502 volt, a közel 600.000 főnyi eltolódást a háború halottai okozták. Az angol hadvezetőség tényleg körülbelül ennyi hősi halott (628.000) mutat ki. csak Angolországban.

Ami a városi lakosságot illeti, Angolországban és Walesben a lakosságnak már 79.3%-a városi lakos. Igaz, hogy az 1176 város között egészen aprók is vannak (97-nek a lakossága 2000-en alul van). A falusi lakosság meg is fogyott 1911. óta. London lakossága is kevesebb valaminek (4.483.249), mint 10 év előtt (4.521.685); Nagy-London népessége 7.251.358-ról 7.476.168-ra növekedett ugyan, de a szaporodás aránya (3.1) kisebb, mint az egész országé. London után (a skóciai Glasgowot nem számítva, melynek lélekszáma még nem ismeretes), Birmingham került első helyre 919.438 lakossal (hozzácsatolások révén), azután következik Liverpool 803.118, Manchester 730.551 főnyi lakossággal. Magában Angliában (Walessel) 46 város van 100.000 lelken felül.

Belgium lakossága. Belgium mindjárt a háború elején majdnem teljesen a németek hatalmába került s ebben a helyzetben maradt a háború végéig. Ebből az a haszna származott, hogy bár a világháború közelében, sőt területén tombolt talán legnagyobb mértékben, mégis Belgium fia nem verekedett el olyan tömegesen, mint a többi hadviselő államokéi, mert a német megszállás megakadályozta a háborúban való részvételüket. A koppenhágai tudományos társaság is, amely a háborúnak a

népesedésre és a gazdasági viszonyokra való hatását kutatja, s amely a háborús veszteségeket inkább nagyítja, mint kisebbíti, csupán 115.000-re teszi Belgium véres veszteségét. Ennek dacára az 1919. év végén tartott népösszeírás Belgiumban csak 7.577.027 lelket talált, csupán 153.243-mal, vagyis 2.1%-kal többet, mint az 1910. évvégi lélekszám. Ehhez jön még 61.000 lélek a Németországtól Belgiumhoz csatolt Eupen és Malméd környéke, (a «nemzetiségi elv» nagyobb dicsőségére itt is 10.000 vallón kedvéért 51000 németet csatoltak idegen fennhatóság alá!), úgy, hogy Belgium összes lakossága 1919. végén 7.638.000-re rúgott. Ez a szám, tekintve Belgium lakosságának gyenge szaporodási képességét, még 1920. végén is aligha érte el a 7.700.000-et.

Svájc lakossága. Svájc a világháború alatt teljesen körül volt véve hadi állapotban levő államoktól, természetes tehát, hogy a világháború Svájc népesedését is befolyásolta, még pedig igen kedvezőtlenül. Az 1920. december 1-én tartott népszámlálás szerint Svájc lakossága 3.884.700, csupán 119.700-al, vagyis 3.2%-kal több, mint a mennyi 1910-ben volt. Ennek oka egyrészt a már békeévekben is erősen fogyó születési többlet, másrészt pedig a szomszédos államokból, különösen Olaszországból ott tartózkodó idegenek tömeges visszavándorlása. A Svájcban állandóan lakó és dolgozó idegen állampolgárok aránya ugyanis 15%-ról 10%-ra csökkent, abszolút számban pedig 170.000-rel fogyott meg. Ez a természetes népmozgalomra is éreztette hatását, a születések száma ugyanis mindjárt a háború első évében erősen megcsappant s a háborús években általában igen kevés volt a születési többlet. Az idegenforgalomból élő Svájc gazdaságilag erősen szenvedett a háború következtében s ez a népesedésre is éreztette befolyását.

Említést érdemel, hogy még a nőtöbblet is igen megnövekedett Svájcban, majdnem úgy, mint a háborús államokban, mert a visszavándorló idegenek jóval nagyobb része férfi volt. 1910-ben a lakosságnak 50.8%-a volt nő, 1920-ban 51.9%-a. Számszerint pedig 10 év előtt még csak 60.000 volt a nőtöbblet, most 148.000. Svájc legnagyobb városa most is Zürich, amelynek 207.206 lakosa van a 10 év előtti 190.100-zal szemben.

Bulgária lakossága. E kis Balkán-állam népének, mely annyi megpróbáltatáson ment keresztül az utolsó évtizedben, csodálatos regeneráló ereje van. Az 1910. évi népszámlálás Bulgária akkori területén 4.337.513 lelket talált. Azóta a balkáni háborúban Bulgária jelentékeny területet kapott Törökországból, melyet azonban ellene fordult szövetségesei később alaposan megnyírbáltak, Románia pedig alattomos támadással Dobrudzsából ragadott el tőle egy széles sávot. A világháború szerencsétlen vége után Bulgária a töröktől nyert területet úgyszólván teljes egészében elvesztette Szerbia és Görögország javára s Romániát is meg kellett hagynia az 1913-ban elrabolt Dobrudzsai birtokában, úgy, hogy Bulgária jelenlegi területe kb. 8000 □ kilométerrel kevesebb, mint 1910-ben volt. Ennek dacára 1920. év végén tartott népszámlálás e megkisebbedett terület lakosságát 4.860.311-ben állapította meg. Ha a Romániának jutott terület lakosságát (1912-ben 274.090, 1910-ben kb. 264.000) az 1910. évi népszámból leszámítjuk, a mai területen 4.073.000 lélek lakott 1910-ben, most pedig annyi háború és vérvesztés után 4.860.000. A népesség szaporodása tehát 10 év alatt nem kevesebb, mint 787.000, vagyis 19.3%. Bulgária ezt a nagyszerű eredményt rendkívül nagy természetes szaporodásának köszönheti, amely normális években ezer lélekre a huszat is meghaladja. Valószínű azonban, hogy éppen úgy, mint nálunk történt, a szerbeknek és görögöknek jutott Macedoniából és Tráciából nagyszámu bolgárság menekült át, részben ez is duzzasztotta fel a népszámot.

Az ország fővárosa lehet itt is a központja a menekülőeknek. Szófia lakossága ugyanis 102.812-ről 154.415-re növekedett meg, tehát több, mint 50%-kal. A 10.000-nél népesebb városok lakossága is 22.6%-os szaporodást mutat.

Kovács Alajos

Belgium népességének regionális térképe.

(M. Lefèvre, La Géographie 1921. jun.)

Szerző ebben az értekezésében Belgium kevésbé tanulmányozott települési viszonyairól, szorosabban arról szól, hogy az épületek miképpen vannak elszóródva a térszínen (a városok kirekesztésével).

Az értekezés első részében jellemző csoportokat különböztet meg, térképeket ad, második részében a tények magyarázatát keresi.

1.

Belgium a település formáit tekintve, két ellentétes részre oszlik. Az északi a szétszórt, a déli tömörült épületek jellemzik. A határ Tournai-tól kiindulva Senefte — Bruxelles — Malines — Dyle — Louvain — Léan — Tongres és a Meuse Hollandiában folytatódó vonalával húzható meg.

A) A szétszórt házak vidéke (nyílt település).

1. Parti sáv. A házak a dűnék két oldalán helyezkednek el. A tenger felőli oldalon felutcsán fűrdőépületek; a szárazföld felől a dűnék lábánál, szélről védve, szegényes, elszórt házak vannak.

2. Elkülönült nagy tanyák vidéke. A tanyák a gazdasági művelés középpontjában vannak. Lakóit a földön és az állatokon kívül más nem érdekli. Csak a templom körül van sűrűsbődés, a közösség centrumában. — lényegében azonban ez is csak egy nagy tanya. Ez a belgiumi polderek településformája, kivéve az Escaut melletti poldereket.

3. Sorosan elszórt házak. (Escaut-melléke és E. Flandria.) A házak meglepő szabályossággal az árvízgátak mentén helyezkednek el. A községek nagyrésze csak egy utcából áll, de ez néha 16 km. hosszú. A nagy tanyák ritkák. A népsűrűség 200.

4. Kis tanyákban elszórt házak.

Anvers és Limbourg tartományok északi részén, valamint az Ardenneokban van Belgium legrikábban lakott területe. A kis, szegényes, zsúppal fedett tanyák épp úgy, mint Brugestől nyugatra, — ahol hasonló települést találunk. — az utak mellett épültek.

5. Maximális szétszórtság.

5a. Porszerűen szétszórt házak (poussière de maisons). Dixmude, Aeltre, Audenarde és Courtrai között. A lakóházak a közlekedő útra való tekintet nélkül települnek. A telepek között határt vonni lehetetlen, a vidék szélesen lakott községnek látszik és csak a templomok mutatják, hogy megkülönböztethető központok vannak.

5b. Kevésbé sűrűn szétszórt házak, számos nagyobb tanyával. Nyugati Flandria déli részében, Hainaut, valamint Anvers és Limbourg tartományok egyes részeiben. Hasonló az előbbi típushoz, de a nagy tanyák miatt az elszórt kis házak száma kisebb.

5c. Az utak mentén sorosan szétszórt épületek típusa Brabantban. Bruxellestől nyugatra és Flandria keleti részében van meg. A házak többnyire az utak mentén helyezkednek el.

B) Tömörült házak vidéke (zárt település).

Ellentét az északon látottaknak. A házak elhelyezkedése ugyan egyes esetekben kicsit laza (pl. Közép-Belgiumban), általánosságban azonban teljesen egymás mellett épültek (pl. az Ardenneokban). A községek határan kívül alig találunk épületeket, kivéve egy-egy szórványos nagyobb tanyát. Az északi és déli részek között nincs hirtelen átmenet.

6. Ködszerűen elosztódó falvak (vill. nébuleuses).

6a. Normális típus. Az északi és déli típus között átmeneti forma. Az egymástól elválasztott házak többnyire az utak mentén épültek — ebben hasonlítanak az északi részekhez, — általánosságban azonban sűrűsbödést, felhalmozódást mutat a vidék, ami már a déli részek sajátja.

6b. Az ipar vonzásától túlzott típus Mons, Morlanwelz, Charleroi, a Meuse völgyén Huy és Liège között, ahol az ipari élet tevékenyebb és a föld megművelésének formája a kertgazdálkodás.

6c. Kevésbé sűrű normális típus Vestre és Amblève között. Az ipar növekedésével a még kezdetleges középpontokból 6a. típusúvá fog kiépülni.

7. Hesbaye és az Ardennek göcöközései teljes tisztaságukban mutatják a tömörülés tiszta formáját.

7a. A vályogos vidékeken a nagy tanyák számos községgé verődnek össze.

7b. Az Ardennekben ez előbbi ellentétjeül kis tanyák, szegényes, apró és ritkán elhelyeződő községek a jellemzők.

8. Az Ardennek nyugati írtásos vidékén (Sivry, Froidchappelle stb.) az általános községek egyetlen típusát találjuk.

9. Froidchappelle és Chimay között az Ardennek erdősegeiben meg lehetős kis területen egyáltalában nem találunk községet. Az út mellett mindössze néhány elszórt tanya húzódik meg.

II.

A tények magyarázata történhetik: etnográfiai okokkal, a környezettel, a gazdasági szükségességgel. A történelem folyamán azonban egyik tényező sem hatott mindig egyformán.

A) Az etnográfiai tényezők.

Az európai települések módjait, — amint azt Meitzen is teszi, — többnyire néprajzi (néptörténeti) okokkal igyekeznek magyarázni. Így ő Belgium északi részein Einzelhofok-ról (tanyás telepekről), délen Gewannndörferekről (fordulós művelési községek) beszél. A déli részekre ez a föltevés első pillanatra elfogadhatónak látszik, mert a germánság kedveli a Gewannndörfereket és letelepedve, magával hozza régi szokásait. De miért nem járt el hasonlóan az általa megszállott egész területen? Meitzen szerint a nomád germánság az északi részekben leigázta és megsemmisítette a keltákat, de a nomád életnek megfelelő tanyákat megtartotta s csak jóval később épít Gewannndörfereket. Meitzen szerint tehát északon kelta-germán hatásra Einzelhofok, délen germán hatásra Gewannndörferek keletkeznek.

Lefèvre, hogy Meitzen fellogására válaszolhasson, rövid történeti visszapiantást végez. Eszerint Gallia elfoglalása után (K. e. 50.) a kelták román hatás alá kerülnek. A román hatás két sávban erős. Az első a Rajna két partja Utrecht és Coblenz között, ahol római légzők és hivatalnokok ütnék tanyát, a második a római út melletti terület: Cologne — Maastricht — Tongres — Cambrai — Boulogne. A hiennszülött törzsek nem vesztik el sajátosságaikat s így eredményül belga-római civilizációt kapunk. Kétségtelen, hogy a kelta építkezés dolgában tanult a rómaiaktól, de viszont nem vesztette el a települések elhelyezkedésének módját.

Ebben az időben tehát kétféle települési módot találunk, a szélszóró keltát és az összehúzódozó római.

A kelta hokortanya kb. 16 családot (90 személy) fogadott magába s ennek néhány száz marhája s mintegy 1000 hektárnyi legelője volt. A közbiztonsági állapotok és a közlekedés nehézsége nem engedte meg a tulajdon felosztását és különálló épületek emelését. Ha tehát: Einzel-siedlungról beszélünk, lényegében fel kell tételeznünk, hogy az emberek és állatok egész csoportja élt egy ilyen Weiler-en vagy tanyán.

A római telepeken az épüle cso portok szoros an egymás mellé van nak ragasz tvu (mur á mur).

Lefevre szerint a két települési forma között lényeges különbség nincs s azokat egymástól élesen elhatárolni nem lehet.

Ez az állapot a germán invázióval sem változott meg, mert a vérontás megszűntével a frankok továbbra is nemzeti szokásaikhoz híven telepednek meg. Minden szabad ember földet kap, melyet a síkon kisebb-nagyobb tanyákon tömörülve családjával művel. A frank-rendszer teljesen megegyezik a kelta-rendszerrel s az északi részekben semmisen változtatta meg a település módját s így germán hatásról nem szabad beszélni.

Délen a belga-római civilizáció igen hosszú ideig konzerválódott. Az erdőkön csak kis germán hatás szűremlett át s ha lehetséges és bizonyos is, hogy Belgium területén a germánok Gewanndörfereket alapítottak, ezek csak szórványosak voltak és nem jellemezhetik a település formáit.

Eszakon az épületek kétségkívül egy kissé elszórtak, délen összeverődtek, de ez nem elég ok arra, hogy két erősen elhatárolt formájú településről különbséztünk meg.

B) A környezet hatása.

Szerző, mielőtt a különböző tényezők hatását tárgyalná, Belgium népesedésének korszakait akarja megállapítani. A Siebengebirge vidékére Hombitzer a következő korokat állapítja meg:

I. Kelta-ógermán-román (250.).

II. Frank-periódus (250—800.).

III. A terjeszkedés korszaka (500—1300.).

IV. Modern korszak (a XIX. sz. második szakasza).

Belgiumban az első korszakban az északi vidékeken laza, a délieken szorosabbra fogott telepek keletkeznek. Ezek mindig alacsonyabb kultúra mellett jönnek létre, amikor a magántulajdon még nem nyugszik szilárd alapokon, a védelem lehetősége az embereket kisebb csoportokba kényszeríti és a kezdetleges gazdálkodás a munkamegosztást lehetetlenné teszi. Ehhez hasonló a helyzet a természetes népeknel.

A növekedő lakosság addig maradt eredeti helyén, míg a föld eltartására elég volt, aztán új telepek keresésére indult. Ekkor kezdődik az erdők irtása, a mocsarak lecsapolása s velők megnyílik a terjeszkedés korszaka. A IX. században kezdik támadni az erdőket, a legerősebb támadás a XIV. században zajlik le.

Az utolsó századok növekedő gazdasági élete új szükségleteket teremti, s ezzel a népesedésnek az eddigiektől merőben különböző új korszaka nyílik meg.

Belgiumban tehát három korszakot lehet megkülönböztetni:

1. a történelmi idők kezdetétől a IX. századig;

2. a terjeszkedés korszaka a IX. századtól;

3. a gazdasági fejlődés korszaka.

A települések formájára ható fizikai erők között szerző

1. az erdőt említi. Az első korszakban ez a legnagyobb akadály a kultúra ellensége. Az irtásokhoz technikai felkészültség, rendszeresség és módszer szükséges, azért indul meg csak a XII. században. Belgiumban egykor az Ardennek erdős vidékéhez a Sambre és a Meuse egyesülésétől az Escautig a kőszénvidékek erdősége következett s ezenkívül még az északi részekben is találunk erdőségeket. A kőszénterületeket borító erdő talaja agyagos és alkalmas a művelésre, az Ardenneké köves, művelésre alkalmatlan. Az előbbi helyen kiirtják, itt csak ritkítják az erdőt. Az Ardennekben a telepek azért ritkás, kis csoportokban jelentkeznek s azért keletkeznek itt a ritkásan elhelyezkedő gócközségek (7b.).

A kőszénvidékeken az irtás tökéletes. A föld termékenysége a síkság és az Ardennek lakosságára vonzást gyakorol. Az irtásokon kis falufészek telepednek meg. A szükségletnek megfelelően a tisztás bővül.

A növekedés bizonytalanul történik s így keletkeznek itt a ködös (földoldódó) talvak normális típusai (6a.) Később a gazdasági tényezők is munkába lépnek, a primitív alak módosul s azért kell a 6b. és 6c. formákat is felvenni. Hainaut és Namur tartományban az erdőirtáson keletkezett községek némelyike (Sivry) különös alakjával tűnik ki (8.). Itt az irtás elég szabályos volt s a házakkal szegélyezett utak egy közép-pontból majdnem egyenes vonalban húzódnak tovább. Ahol az erdők nem voltak annyira sűrűek (Belgium északnyugali és délkeleti részében), ott népsűrűsítőként szerepeltek.

2. A település módjának meghatározásában fontos tényező a talajvíz mélysége. Víztelen vidéken a lakosság nagy telepeken csoportosul, ellenkező esetben szétszóródik. Belgium északi részében nincs mélyen a víz s itt tényleg szétszórta házakat találunk. A kút ásása fáradsággal és költséggel jár, ez tehát tömöríti a lakosságot. Lehetséges, hogy 7a. típust is a talajvíz mélysége hozta létre.

Nem szabad azonban általánosítanunk. Ha fontos is a víz megszerzésének módja, azért nem ez határozza meg a település nyíltságát, vagy zártságát. A polderek vidékén a vízszedés nehéz, a víz rossz, néha 3 km.-ről kell hordani és így az Escaut melletti a házaknak tömörülniök kellene s ehelyett éppen az ellenkezőt találjuk. A talajvíz elhelyezkedése lehet ugyan ok a szétszóródásra vagy tömörülésre, de nem az egyedüli ok.

3. A talaj természete követeli a tanyák szétszóródását a tengeri poldereken. (2.) Ezek a tanyák nem keresik az utakat és csatornákat, az állatok részére könnyen megszerezhető vizet. A művelés alatt álló föld közepére kerül a tanya, mert a talaj természete parancsolja, hogy nedves időben a szükséges fuvar és a ház olyan közel legyen, amilyen közel csak lehet. Ez a tanya külön áll, külön organizmus, amely önmagát el tudja látni.

A sorosan elhelyezkedő épületek (3.) is a talaj természete miatt kerültek egymás mellé keleti Flandriában. A homok és az agyagos homok állandóan nedves, a vizet hamar elvezeti és a talaj sohasem használható jól a fuvarozásra. Földje elérésére a telepes jobbnak látta házat a közlekedő út mellé építeni, hogy az esetleg veszedelmes elzártságtól megmeneküljön.

Nem mindig a talaj az oka a soros elhelyezkedésnek sem. Az Escaut melletti poldereken, amelyek olyan gyakran kerülnek víz alá, a házat biztosítani kell az ár ellen. Ezért a ház a védőgát külső oldalára kerül. Ez a német Marschufendorf.

4. A föld kihasználásának módja is oka a különböző településnek. Általánosan felismerhető törvény, hogy nagybirtokok körül a házak csoportosulnak (Hesbaye vidéke 7a.), kisbirtokokon szétszóródnak (Flandria keleti része 5a.). Az állattenyésztés is összehúzza a házakat, Belgium középső része hajdan nagymérvű állattenyésztés színhelye volt. Itt a legelők közepén csoportosultak a tulajdonosok és alkalmazottak házai.

A Meuse-t szalagosan kísérő községek keletkezését nem lehet a talajművelés módjával magyarázni, — ennek a talaj szerkezete az oka. A Meuse mozgó alluviális talaja nem mindenütt alkalmas a házépítésre s ezért a lakosok biztonságosabb talajt kerestek.

5. A topográfia és a klíma szerint Belgiumban a települések kialakulására csak minimális hatással volt.

Az északi részeken az erdők hiánya, a talajvíz közelsége, a talaj minősége stb. elősegítette a házak és telepek szétszóródását. Délen ezek ellentétjeül az erdők, a talajvíz mélysége, a talaj kihasználásának módjai stb. a népességet zárt telepek létesítésére kényszerítették. A településforma kialakulásában nem szükséges, hogy minden tényező együtt hasson, elég egy is, bár általánosságban kettő vagy három szokott összetevődni.

C) A gazdasági tényezők.

A gazdasági élet gyors fejlődése új szükségleteket és ennek megfelelően új települési módokat is teremt. Az ember igyekszik a változásokhoz hozzásimulni, megváltoztatva a település módját, illetőleg a régi típust igyekszik az új gazdasági helyzethez alakítani.

Az új szükségletek között a közlekedés könnyősége a legfontosabb tényező. Ezért lesznek a közlekedési utak középpontjai a letelepedésre legjobban vonzó pontok, ahol új emberek, új épületek, eddig ismeretlen foglalkozási ágak vernek tanyát.

Az ipari középpontok ugyancsak hatalmasan közreműködnek az új települések létrejöttén. Az új telepek a munkahelyről szétágazó utak két oldalán keletkeznek.

A ködös községek (6c.) mindig gyarapodó népességre mutatnak. Mindig egy régi fészket találhatunk, melyhez később újabb házak csatlakoztak. A község belső a szomszédjába.

A szerző végezetül megállapítja, hogy a település formáinak régiói nem esnek össze a fizikai felépítés régióival. Ezt a tényt mindenütt lehet igazolni és ez a tény az emberföldrajznak — szerinte — teljesen független, önálló életet biztosít.

Kéz Andor.

Északeurópa politika-földrajzi problémái

Ilyen címen tartott Braun professzor előadást még 1920-ban a greifswaldi egyetem «Nordisches Institut»-jában. E fejtegetés most jelent meg az intézet kiadványaiban (2. sz.).

A bevezetésben Kjellénre, Ratzelre és Supanra hivatkozva a pol. földrajz fogalmát igyekszik körülhatárolni. Azután áttér az északi államok elemzésére a pol. geográfia szempontjából. A következő sorrendben:

1. Természetes alapvetés.

a) A Keleti-tenger vidéke, mint földrajzi egység áll előttünk: a Balti pajzs.

b) A történelmi idők kezdetén már megtalálható itt a mai néprajzi képnek az alapja azáltal, hogy kb. Lübecktől kelet felé szlávok (lettek és litvánok is) — északabbra pedig a finnek helyezkedtek el. A germán elem Dániában és a Skandináv fész.-en foglalt állást, s később innen kolonizálta a szemközti partokat.

2. Államalakulás.

A kalmári szerződés 1397—1523-ig tartotta egybe az északi államokat (Finn o. mint svéd birtok szerepelt). Ezután a svéd nagyhatalmi törekvések következtek.

A 18. sz.-ban lép föl Orosz o. mint balti birtokos.

Jelenleg (1921. márc. 1.) a következő államok és önállóságra törekvő területek övezik a Keleti tengert: Norvégia, Svédország, Finnország, Oroszország, Észtország, Lettország, Litvánia, Memel szabadállam; Keletporoszország, Danzig, Lengyelország, Németország, Dánia.

3. Gazdasági alapok.

Tekintsünk szét a Kjellén-féle „*autarkia*” szempontjából az északi államokban. Dánia mezőgazdasági termékekből főleggel rendelkezik. Norvégia halat visz ki, de viszont gabonára szüksége van. Finn o. gabonát hoz be s állattermékeket exportálhat. Svéd o. is ugyanígy áll.

Az északi államoknak legfőbb kiviteli anyaguk: a fa. Ezenkívül Norvégiától és Svédországból az érc. Nagy baj, hogy nincs szénük, s ezért nem dolgozhatják fel otthon az ércet.

I. Az Aaland-kérdés.

Ezt a legrészletesebben tárgyalja.

A kérdés fejlődésének kezdetét 1809-re kell tennünk, amidőn is a Fredrikshammi Békével e szigetszoport és maga Finnország is Oroszországnak jutott. Eddig a svédek használták e szigetrajt hídnek.

a) **Megerősítés kérdése.** Oroszország megerősítette a szigeteket, ám az 1855-iki Krim-háborúban egy angol-francia flotta az erősségeket elpusztította.

Természetesen 1914-ben Oroszország újból helyőrséget állított itt föl.

b) **Hová tartozandóság.** A világháborúban sokat szenvedett a lakosság az Aaland-szigeteken az orosz helyőrségtől s ezért Svédországhoz követséget menesztett a felszabadítás érdekében. Közben kitört az orosz forradalom, 1917. márciusában és a németek elfoglalták Rigát és Öselt s Dagó szigeteket. Március 20.-án Finnország önállósította magát. Ám sokat szenved a Szt. Pétervárról támogatott vörösöktől, akik 1918. januárban Helsinkit is elfoglalják. A finn fehér gárda német segítséggel küzd a kommün ellen. 1918. III/4.-én jöttek a németek a svédektől megszállt Aaland szigetekre. 1918. november 9.-én kitör a német forradalom. Ezután a svédek és finnek állnak szemben egymással az Aaland szigetekért. Harcolnak a Békekonferenciákon, a sajtóban, mindenütt bizonyítván igazukat.

1920. május 31.-én az aalandiak újból a svédekhez fordultak. Finnország azonban nem enged, Stockholmban protestál és Aalandon a vezetőköt letartóztatja. A népszövetség tanácsa erre 1920. szeptemberben svájci amerikai és belga tagokból bizottságot küldött ki a kérdés megvizsgálására.

Az Aaland-kérdés földrajzi szempontból:

25.000 lakosú szigetszoportról van szó. Azonban nem ez a lényeges, hanem a szigetek fekvése. A Finn öblöknek a Bottni-Keleti tenger-ágha való betorkollásánál területnek el e szigetek s így 1. e víziút-keresztződés adja meg a jelentőségét fekvésüknek, 2. továbbá a Bottni öblöt, a skandináviai fa és érc természetes déli útját zárja az Aaland szigetszoport, 3. Szt. Pétervár felé tartó kelettengeri forgalomnak is kulcsa, 4. a középsvéd medence és a főváros veszélyes közelében van, 5. uralkodik a leggazdagabb finnországi rész felé vezető úton (Abo).

A földrajzi szempont minden politikai vonatkozás nélkül csak ezt kérdi: Természetes kapcsolatában hová tartozik Aaland? Finnország szigettraja az egész csoport, amely az erősen tagolt dny-i finn-partot övezi. Ezzel szemben Svédországtól 30–40 km. széles nyílt tenger választja el. Ezenkívül a finn-partot a főszigettel minden télen 4–5 hónapon át szilárd jégtakaró köti össze, míg a svéd oldalon rendszerint veszélyes a közlekedés a zajló jég miatt.

Antropogeográfai szempontból Finnország kétnyelvű állam. 88% beszél finnül 2.950.000, 11% beszél svédül 385.000. A svédnyelvűek főleg a partvidéken helyezkednek el.

Az Aaland-kérdés megoldásában

Braun prof. három lehetőséget lát:

1. Megmaradnak a szigetek Finnországnál. Ez mindenesetre az aalandiaktól is követelt „népek önrendelkezési jogának” érvényesítése ellen szólna. Svédország tekintélyét sértené.

2. Aaland a svédeké lenne. Ezzel Finnországot az oroszokhoz vinnék közelebb.

3. Közvetítő mód. Aalandot a népszövetség egy harmadik hatalomra bízna.

II. A karél-kérdés

A Balti pajzsnak keleti részét, Keletkaréliát: Olonec, Petroszavodszk, Povjence és Kem tartományok alkotják. Altalában Keletkarélia Finnországgal együtt Oroszországból Skandináviába hidat alkot természetli adottságát tekintve. A népesedési viszonyok is erre mutatnak.

Az orosz lakosság dk.-ról Karélia felé tolódik előre. A Murmanvasút kb. a nyugati határa az orosz településnek.

A dorpatí béke Oroszország részéről szigorú volt a finnekkel szemben. Finnország csak a Pecsenga vidékét kapta meg. A finn igények mintegy 500.000 km²-nyi területre vonatkoznak, melyen 3 millió ember él.

III. A Pecsenga-kérdés.

Norvégia és a világháború előtti Oroszország határának érintkezésénél, — Kola fszg. ny.-i vége táján — terül el a Pecsenga-vidék. Tulajdonképpen orosz neve a Peisen fjord-ba ömlő Peisen-folyó melletti helységnek (és kolostornak); finnül: Petšamo (A 69—70 é. szél.-en). — Fischer fszg.-t találjuk itt a fjord mellett régi homokkőves talapzattal. Evi közép-hőm.-e 0° körül van. Településre nem igen alkalmas e terület. Így elég gyéren népesedett is.

Keskeny erdőzóna és tundra borítja a Pecsenga-vidéket. Lappokat találunk itt rénszarvasaikkal. Télen és tavasszal foglalkoznak állataikkal, míg nyáron és ősszel halásznak. A lappok nomádok. Ezzel szemben a finnek és oroszok állandóan települtek.

A Pasvik Elf és Peisen Elf vidékén él: 200 finn, 36%, 300 lapp, 51%, 75 orosz, 13%.

A norvég Varanger fjord táján 1910-ben 54%-ban norv.-k, 21%-ban lappok, 25%-ban finnek laktak. Természetesen itt a vashányák miatt (Kirkenaes) sok a norvég csem.

A Varanger fjord mögötti Nesseby járásban: 15% norv., 77% lapp, 6% finn él.

Már a középkor óta jogot formáltak e területre a norvégek, svédek és oroszok.

1920. októberében kötött dorpatí béke e kérdéstről is szól. T. i. a Fischer fszg. ny.-i szélét Finnországnak ítéli.

Rossz elosztás ez a finnekre nézve, mert a Fischer fszg. öblét Finnország alig tudja használni, s így csak a Peisen fjord lenne az egyedüli akadálytalanul használható kikötője.

Ez a béke 10.000 km² területet ad Finnországnak. Ezen lakik: 700 finn, 300 karél, 400 lapp, 300 orosz. Ebből 70 barát a Pecsenga-kolostorban.)

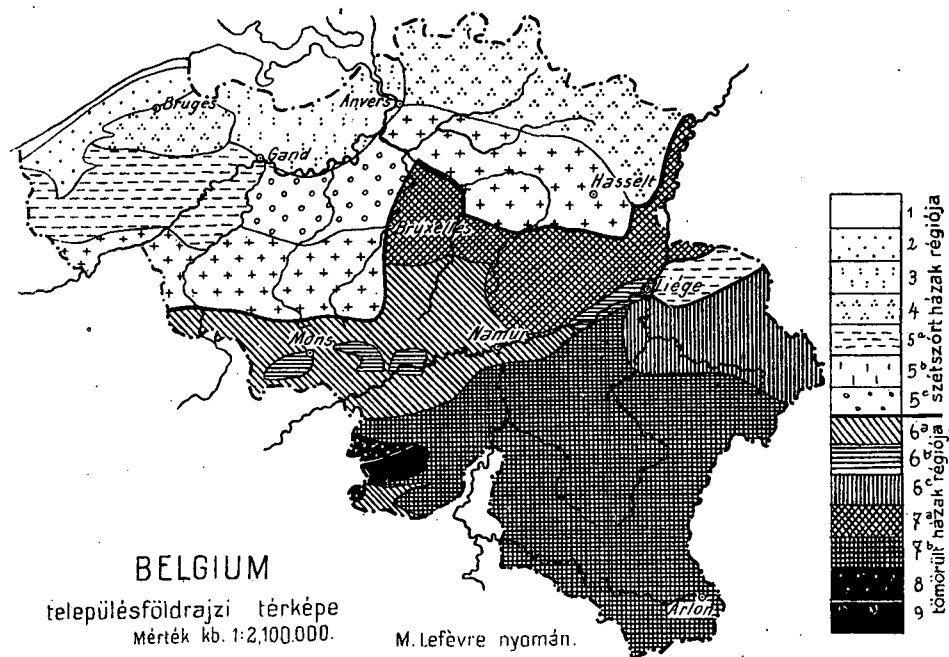
Miért pályázik oly nagyon Finnország erre a látszólag kopár tengerpartra?

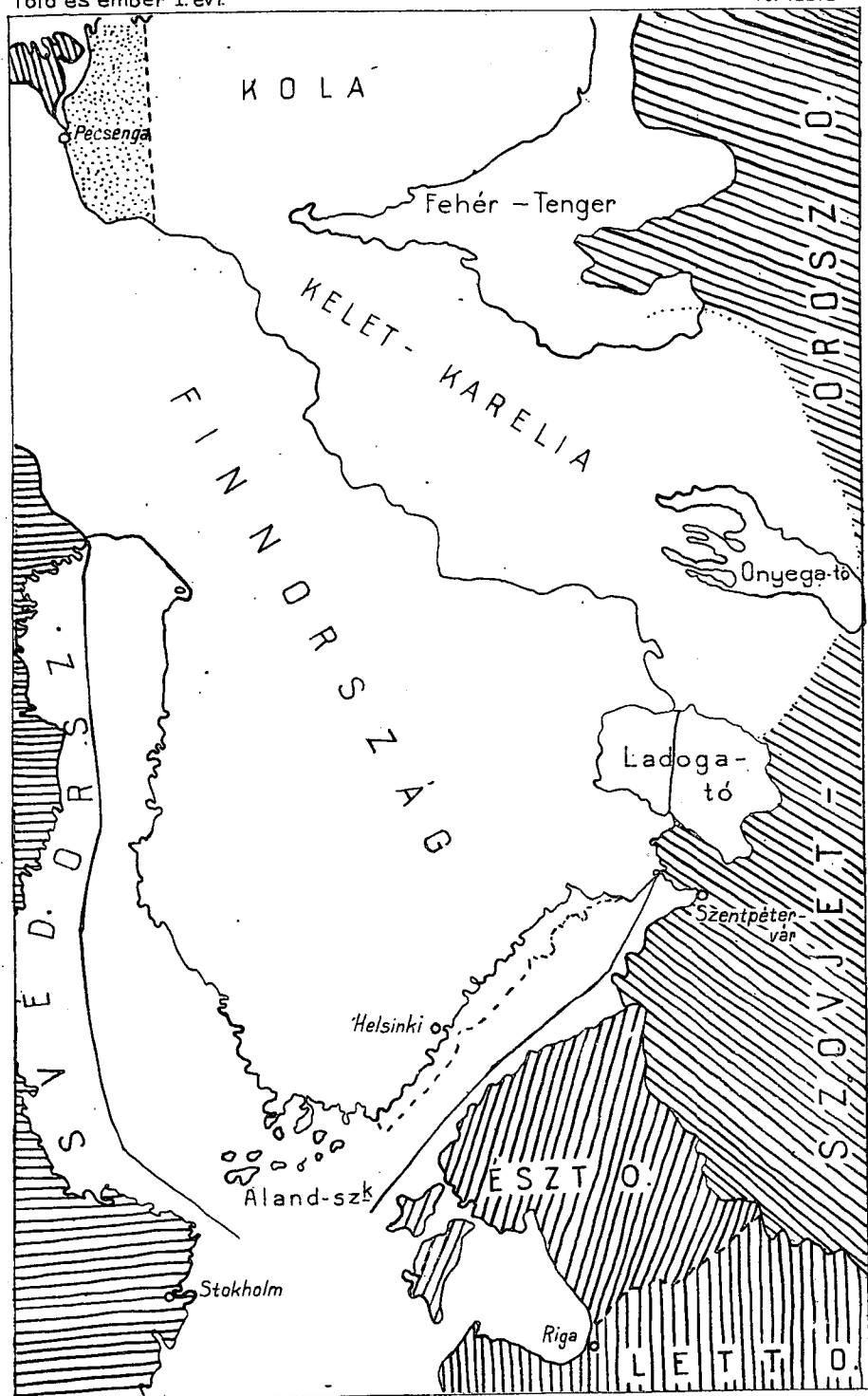
Mert tengerpart. állandóan nyílt vízzel, míg a déli finnpartot időnkint elzárja a jég.

Szabad kijárársra törekszik Finnország a zárt Keleti-Tengertől. Két nevezetes rúgó szerepel a finnek részéről: a halászhely és a fakiviteli kikötő biztosítása.

Berlin, 1922. január 8.

Tóth Ferenc.

Repülőgépen Londonból Ausztráliába.*

Sir Ross Smith a világháborút a palesztinai harcúterén, ausztráliai repülőknél szolgálta végig. Néhány nagyobb repülés, egy indiai kirándulás az 1918. évi fegyverszünet után azt a szándékot érlelték meg benne, hogy gépén tegye meg az utat Kairóból Ausztráliába. Saját állítása szerint békés célok voltak e tervek mozgatói: be akarta bizonyítani, hogy nagy távolságokra, kereskedelmi célokra is használhatók már a modern nagy gépek.

Tervének kivitelezéséért 1919. februárius 10.-én Kalkuttából vitorlásokon útnak indultak 7000 gallon petróleummal és kellő mennyiségű készletekkel, hogy a tervezett állomásokon a készleteket elhelyezzék. Sajnos, 2 nappal később a Bengáli-öbölben hajójuk tüzet fogott s éppen csak pusztán életüket menthették meg. Az indiai kormány azonban másik hajót bocsátott rendelkezésükre és 3 havi fáradozás árán elérték céljukat, kiszemelték a leszállásra alkalmas helyeket s elhelyezték a készleteket. Bórmában, Singorában, Hollandus-Indiában, Borneóban és Sziámban jártak. Indiába való visszatértekor arról értesül, hogy repülőgépe időközben egy afgán bombavető-expedíción lőnkrement, egyben azt is megtudja azonban, hogy az ausztráliai kormány 10.000 fontnyi díjat (20—25 millió korona) tűzött ki olyan repülőgép jutalmazására, melyet ausztráliaiak 30 nap alatt Londonból Ausztráliába kormányoznak. Erre Londonba utazik, ahol a Vickers-cég készséggel rendelkezésre bocsát egy Standard-Vickers-Vimy-gépet, két 360 lóerős motorral, 10—10 méteres szárnyakkal, a megterhelt gép súlya 6½ tonna = 6500 kg. Ugyanoly típus, mint az, mellyel Sir John Alcock átrepülte az Atlanti-Oceánt. A rendelkezésre álló időt teljesen kitöltik az előkészületek: gondoskodás a kellő mennyiségű benzinnél és kenőolajokról a leszállások helyén, a pontos útvonal megállapítása, hangárok biztosítása, létképek beszerzése, stb., stb.

Az út első szakaszát személyesen nem ösmerte, Kalkuttáig azonban biztos lehetett, hogy mindenütt talál brit repülőtereket és repülőcsapatokat. Az utolsó szakasz ellenben kétségkívül a legveszedelmesebb és legkockázatosabb. Leszállásra alkalmas hely kevés van és készletek is csak annyiban, amennyiben ő maga gondoskodott azokról. Leszállást tervezett Rangunban, Bangkokban, Szingapurban és Batáviában. Innen azonban Port Darwinig, 1750 mérföldnyi szakaszon nem volt lehetőség a leszállásra. A Vimy-gép ezt ugyan győzné — az addig megtett több, mint 100 órai repülés, 10.000 mérföld után azonban mégis csak kétes vállalkozás volna. Ezért meg kellett kérni a jávai hollandi parancsnoktól, gróf Van Limberg Stirum-ot, hogy legalább egy helyen a maláj szigetvilágban gondoskodják hangárról. Tíz nap múlva megérkezett a sürgönyválasz, nem is egy, két leszállásra alkalmas helyet készítettek elő: Bima-ban és Atambó-ban (Szumbava és Timor szigeteken). Így a gépet csak 1000 mérföldes megszakítás nélkül való útra kellett benzinrel megterhelni. Végül elkészült a munka. A gép teljesítőképessége egyszeri felszállással 13 órai repülés volt, óránként 80 mérföldes sebességgel (1040 mérföld).

Időközben beköszöntött a november, ködös, havas, éppen nem kedvező időjárásával.

* Talán különösképp tetszik, hogy a „Föld és ember”-ben ez az útleírás helyet találhatott. Az út eredeti leírása a washingtoni *The National Geographic Magazine* 1921. évi márciusi számában jelent meg 110 lapnyi terjedelemben, gyönyörű képmellékletekkel. Az útleírás kiragadott részletei igazolni fogják azt a véleményüket, hogy a geográfus is érdeklik az aviatika vívmányai.

November 12-én reggel 8 órakor ködös, fagyos időben indulás Hounslow-ból, Anglia legnagyobb kereskedelmi légitársaságából. Sir Ross Smith kísérei öccse: Sir Keith Smith és két repülőszázadbeli őrmester: W. H. Shiers és I. M. Bennett. A hivatalos meteorológiai jelentés szerint az időjárás repülésre alkalmatlan. 600 m. magasságban a ködből kiemelkednek. Mindenfelé gyönyörű, verőfényes napsütés, alattuk azonban a köd eltakarja a Földet. Iránytű szerint veszik útjokat Folkstone felé, amint azonban a La Manche-Csatorna fölé érnek, eloszlik a köd s alattuk a háborgó tenger habzik. A gép lenséges biztonsággal repült, óránként 90 mérföldes sebességgel Franciaország felé. A nagy gépek és pilótájuk között egyszerű egyetértés fejlődik ki; egyik a másikat egészíti ki. A gép a végrehajtó, a pilóta a szellemi erő. Az emeltyűk és kormány a gép idegrendszere, melyen keresztül kifejezésre jut a pilóta akarata. Az aeroplán az emberi alkotások közül leginkább közelíti meg az élőlényt. A levegőben a repülőgép megszűnik egyszerű gépezetnek lenni: a repülő temperamentumának valóságos kifejezője. A motorok ennek a teremtménynek tüdői. Ezeknek bámulatos megbízhatósága és rendkívüli bonyolultsága ugyanolyan, mint az ember anatómiája. Ha mind a két motor teljesen azonos sebességgel halad, egyenletes, zakatoló zaj keletkezik. bum-bum-bum, ez jelzi a repülőnek, hogy minden rendben van.»

Ugy látszott, az időjárás meghazudtolja a hivatalos jelentést. Alig érték el azonban a francia partot, mindenfelől felhők tornyosultak és amikor át akartak hatolni a felhőtorlaszon, olyan hóviharba jutottak, hogy meg kellett fordulniok és az előbbi verőfényes vidéken igyekeztek a felhők fölé kerülni. Amikor ez még 1300 m. magasságban sem sikerült, leereszkedtek, hogy a felhők alatt surranjanak tovább. Itt azonban olyan sűrű volt a hóvihar, hogy alig látták a szárnyak végét. Nem maradt más hátra, fel kellett kapaszkodni 3000 m.-es magasságba és a felhőtenger fölött iránytűvel nekivágni az első nap állomásának, Lyon-nak.

A kép, mely eléjük tárult olyan volt, mint a sarkvidéki táj. A hatalmas felhőtenger hullámhegyei olyanok voltak, mint a hóborította csúcsok. Itt-ott hatalmas kumuluszók meredeztek a nap felé, mintha az alattuk elterülő tömegnek erupciói volnának.

A felhőóceánnak se vége, se hossza, a pilóták elvesztették minden távolságbecslő érzéküket. A felhőkön táncolva, kísértetiesen suhant tovább a nagy gépmadár árnyéka. Az árnyék körül, mint valami diésfány, pompás kerek szivárvány díszlett. Soha még ebben a felső világban, ennek ismeretlen színpompájában ember még nem gyönyörködött. Három óra hosszat száguldtak így, örült iramban, anélkül, hogy a Földet megpillantották volna. Egyre remélték, hogy vége lesz a felhőknek és ismét szép, verőfényes vidékeket pillanthatnak meg. Keith 15 percenként megállapította a térképen a gép helyzetét.

Idővel azonban annyira átfáztak valamennyien, hogy a gép kormányzása meglehetősen bizonytalanná vált. Elhatározták tehát, hogy aláereszkednek s áthalatolnak a félelmetes felhő-óceánon. 300 m.-nyire a Föld fölött egy nagy várost pillantottak meg, melyről kiderült, hogy Roanne, tehát a 3 órás utazás alatt nem tévesztették irányt s már csak 40 mérföldnyire vannak Lyontól. 510 mérföldet tettek meg az első napon, oly időben, hogy a francia tisztok odalenn a Rhone partján hitetlenül fogadták beszámolójukat és végképpen nem akarták elhinni, hogy másnap Rómába akarnak utazni.

November 13. Egyikük sem tud franciául s így különböző félreértések után csak 10 órakor indulhatnak. Az Alpokat balra hagyván a Durancet keresztezván, a Riviera mentén haladnak 1500 m. magasságban a kéklő tenger fölött. Genuát és Speziát elhagyván, hirtelen erős keleti szélbe ütköznek és ezért feladják eredeti tervüket: Rómát. Pisának tartanak, ahol másnap is vesztégetnek a kedvezőtlen időjárás miatt.

November 15. Pisából Venturinába, ott apró hiba kiküszöbölése után tovább Rómába, ahova kora délután megérkeznek.

November 16. Az eredeti terv szerint Athénbe kellett volna repülniök, mert a krétai repülőtérét Angliában nem ajánlották. Rómában azonban Taranto és Kréta érintését ajánlották, mert így a tenger fölött megett út jóval rövidebb. Ezen a napon tehát Nápoly fölött elrepülvén, Tarantoba érnek. Elég veszedelmes szakasz az Appenino átrepülése.

November 17. Itália sarka — Korfu — a görög part mentén — 200--300 m. magasságban, nehezen küzködve széllel, köddel. Görögországot elhagyván, megváltozott az idő. Az út utolsó része kellemes volt. Éjjeli szállás Kanéában.

November 18. Kréta hegyein keresztül a 250 mérföldnyire fekvő afrikai partokhoz, ott a part mentén Kairóba. Feltűnő a keleti Földközi-Tenger magánya. Két apró hajóval találkozunk mindössze. $7\frac{1}{2}$ óra alatt lettek meg ezt a 680 mérföldnyi utat és amikor megérkeztek a Nilus partjára, még könnyebbültén lélegzenek fel az ausztráliaiak, mert túl vannak az út nehezebbik részén. Ezután oly vidékek következnek, melyeket mindnyájan jól ismernek több esztendősz harcok idejéből.

November 19. Kairóból Palesztinán keresztül Damaszkuszba.

November 20. Damaszkusz-Padmur (Palmyra) — Ramadie, ahol a sötétség beálltakor egy tábor közelében kénytelenek leszállani. Hangár nem állott rendelkezésre és ezért az éjszakai szélviharban nehéz munkában.

November 21. Az éjszakai károkat a gépen hamarosan kijavítják és kedvező széllel tovaszállnak. 30 perc múlva átröpülnek Harun al Rasid városát. Bagdadot, majd Kut el Amarát. Három óra múlva Baszrába érnek, ahol egy napot töltenek a brit hangárban a gép rendbehozása céljából.

November 23. Szép, verőfényes időben indulnak Bender-Abbasz-ba. A földi kép azonban sivár. Kopár hegysekély környezik a Perzsai-Öblöt, amely smaragd zöld színben pompázik. A megett út 650 mérföld.

November 24. $8\frac{1}{2}$ óra alatt eléri Karaesit (730 mérföld).

November 25. 9 óra alatt Delhibe jutnak — 750 mérföld, egyuttal a leghosszabb napi szakasz.

November 26. Delhiből Allahabadba $4\frac{1}{2}$ óra alatt.

November 27. Allahabadból — Kalkuttába. Az útnak felén túl vannak.

November 28. Kalkutta — Akiab.

November 29. Akiab — Rangun. Olyan vidéken haladnak, ahol az emberek még repülőgépet nem láttak. Mindenfelé nagy feltűnés. Az újsághírekből tudnak érkezésükről.

November 30. Emlékezetes nap. A monszun-vidékre érve, telhő takarta a hegyvidéket, melyen pedig át akartak hatolni, hogy a félsziget keleti felén, a Szíami öbölben Bangkokba érjenek. Térképeik nem voltak elég részletesek, a vidéket nem ösmerték. Végre is találomra neki-váltak egy szélesebb völgynek, de azon sem jutottak a keresett hágóhoz. Nem maradt más hátra, fel kellett emelkedni 3000 m. fölé — ez volt a Vinny legmagasabb útja — és a felhők között mint hajó a ködben szírtak között, állandóan remegve az azonnali pusztulás jelentő össze-ütőközéstől, siklottak tova, egyellen iránytűre bízva magukat. Óráknak telt, szett ez a kínos, bizonytalan száguldás 100 mérföldes sebességgel a felhőkben, pedig csak 12 percig tartott. Azután ismét leereszkednek. Amint elérik a 2100 m.-t, a hegység jelzett magasságát, lélekzetet visszafojtva figyelik, nem ütődnek-e valami sziklacsúcsba. De nem történik semmi, csak a motorok zúgnak és a gépmadár rohan vakon. 500 m.-ig kellett leereszkedniök, hogy kijussanak a sötét fellegekből és megpillantsák a szép, buja növényzetű tájat, melyről később megtudták, hogy őserdő, melybe még az ember nem tette be lábát. Nemsokára leszállanak a cél, Bangkok közelében.

December 1. Bangkok — Szingora. Ugyancsak nehéz szakasz. A zúgó monszun szél szárnyaikba kap és mint könnyű játékszett dobja ide-oda a gépet. A patakokban alázúduló víztől alig látnak valamit, de

útjuk utolsó órájában megmenekülnek a fergeteg és a felhők elől, szép időben érnek földet. Éjszaka megérkezik azonban az orkán, melyet egyszerűen már átélveztek és kis hűjja, hogy nagyobb kárt nem okoz a vadul lépdesett gépben. Reggelre azonban tengerre változott a tájék, 250 mm. volt az éjjeli csapadék. 2-ikán zuhog az eső, későn érkezik az igért benzin, tehát nem indulnak.

December 3. Atrepülik ismét a Malakka-félszigetet és a nyugati parton, kedvezőbb feltételek mellett, a NW monszun árnyékában folytatják az útát és este Szingapurba érnek, ahol december 4-ét a gép rendbehozatalával töltik el. Szingapurban nagy a hőség, ami az európai téli időjárásból érkezőknek különösen elviselhetetlen.

December 5. Szumatra partjainak mentében, ezen a napon haladnak el az egyenlítő fölött, több equatori jellegzetes helyi zivatar út-vonalát keresztezve. Majd egy gözöst hagynak el, melyről később kislül, hogy dróttalan táviró szerkezetével Batáviába hírül adta a repülőgép érkezését. Alattuk gyönyörű tájék surran el. Ezernyi apró zöld sziget a mélységesen kék tengerben, amelyen a fehér vitorlájú halászbárkák miriádjai mozognak. 9 órai repülés után Batáviába érnek (650 mérföld).

December 6. Jáva szigete fölött. Elbűvölő látvány ez a hatalmas kert, melyből óriási vulkánok emelkednek ki, mindenütt a kultúra nyomaival, a hegyoldalakban magasra kapaszkodó vasutakkal, a tenger partján a sok öntözött rizsfölddel. Szurabajában csaknem végzetes leszállás: a gép belekerül a mocsárba, melyből a hollandi mérnökök segítségével, fáradságos munkával kiszabadulnak.

December 7. Szurabaja — Bima (Szumbava).

December 8. Bima — Atamböa (Timor).

Atamböából december 10-én 8 óra 35 perckor indulnak el és átrepülve a Timor-Tengeren, 2 órákor megpillantják a hazai földet és pontosan 3 órákor dobogó szívvel földre szállanak. 27 nap és 20 óra telt el azóta, hogy Hounslowt elhagyták és ilyenképpen a legnagyobb légiútat tették meg, megnyervén a nagy díjat is, melyet 4 egyenlő részben egymásközt megosztottak. A történelmi nevezetességű gépet a Vickers-cég az ausztráliai kormánynak adományozta.

Ez a kivonatos tudósítás fogalmat ad arról a küzdelemről, melyet az ember napjainkban vív a számára megnyílt új tér, a levegő birokáért. Látjuk, hogy minő hihetetlenek az új vívmányok, mily nagyszerű a technika haladása. Látjuk, hogy minő új helyzetekbe jut ennek révén az ember s milyen egészen új perspektíva nyílik előtte. Látjuk azonban azt is, hogy mennyire az elején vagyunk e nagy munkának, milyen nagy nehézségek tornyosulnak, milyen problémák várnak még megoldásra.

Kogutowicz Károly.

Apró közlemények.

Gabona- és burgonyatermelésünk világhelyezete.*) A *kenyér-magvak* (buza és rozs) átlagos termésmennyisége 1910—14-ben: Oroszországban 395, az Unióban 203, Németországban 153, Britindiában 97, Franciaországban 96, Magyarországon 62, további 6 államban, melyek közül Spanyolország az utolsó. 40—50 millió métermázs. Hazánk tehát a Földön a 6-ik, Európában a 4-ik helyre jut.

Buzatermésünk 49 m q, e téren 5 ország előz meg bennünket, az Unió, Oroszország, Britindia, Franciaország és Kanada, az Unió 198 m q-val. Magyarország tehát a Földön 6-ik helyre szorul, Európában ellenben 3-ik. A hektáronkénti hozam tekintetében csupán Németország előzi meg hazánkat 21 q-val. Franciaország és Magyarország 13 q-val *második* helyen áll. Utánuk következnek Kanada és Románia.

Rozstermésünk Oroszország 222, Németország 111, Ausztria 28 m q-ja után következik, 4-ik helyen; 13 m q. Az Unió 10 m q-val csak a 6-ik helyen következik. A hektáronkénti hozam Németországban 17, Ausztriában 13, nálunk (3-ik hely) és Franciaországban 11 q.

Árpatermésünkkel, 12 m q-val, 6-ik helyen állunk. (Európában 4-ik). Oroszország, az Unió, Németország, Japán és Ausztria előzik meg hazánkat. 20 q hozamával ismét Németország vezet, 13 q-val 5-ik helyen következik Magyarország (Európában 4-ik).

Az Unió *zabtermése* 168. Oroszországé 132, Németországé 86, további öt országé 53—16, 9-ik helyen Magyarországé következik 13 m q-val. Németország 19, Anglia 18 q-ás hozamával szemben Magyarországé 6-ik helyen 11 q (Európában 4-ik).

*) A római nemzetközi mezőgazdasági intézet 1910—14. évi adatai alapján.

Ugyanezeknek az adatoknak grafikus ábrázolása megtalálható Kogutowicz Zsebatlasza 1921-ik évi második kiadásában a 110—134 lapokon.

Az Unió 650 m q *tengerit* termel, Argentína 57-t, Magyarország 50-et és így a második helyről a 3-ikra szorult. Európában azonban továbbra is az első tengeritermelő ország. A hektáronkénti hozam tekintetében túlszárnyalja amerikai vetélytársait, viszont hazánk 17 q hozamat (2-ik hely) felülmúlja az egyiptomi 23 q-ás.

55 m q *burgonyatermésünk* (7-ik) hat ország múlja felül: Németország 455, Oroszország 326, Franciaország 127. Ausztria 123, az Unió 98, Anglia 70 m q. Magyarország 80 q-ás hozama 9-ik helyen áll, Belgium vezet 189 q-val, utána következnek Anglia 148, Hollandia 145, Németország 136, Kanada 106, Spanyolország 104 q-val.

Allattenyésztésünk helyzete.*) *Szarvasmarha*-állományunkkal 13-ik helyen álltunk 1910-ben (Európában 6. helyen). *Brit-India* 125 m-nyi állománnyal vezet 69 millió az Unióé. Oroszország, Argentína, Németország, Franciaország, Nagybritannia, Ausztria, Uruguay, Ázsiai Oroszország és Kanada 30—7 m-val megelőzték Magyarországot, melynek ekkor 6,847,000 szarvasmarhája volt, míg az egész Föld állománya 400 m. — 1000 lakosra jut Magyarországon 340 szarvasmarha: 8-ik hely (Európában 2. hely). Első helyen szerepel Uruguay 7600 szarvasmarhával, 2. Argentína 3820, 3. Ausztrália 2540, 4. Kanada 910, 5. Az Unió 750, 6. Brit-India 390, 7. Franciaország 380 szarvasmarhával.

Sertésállományunk a 7. a Földön. (5. Európában). Megelőznek az Unió 48 m, Németország 22 m, Oroszország 10 m, Franciaország 7 m, Ausztria 6½ m és Khina, melynek adatai nem szerezhetők meg. Az utóbbi nélkül az egész Föld állománya 180 m, Magyarországé 6 m 1000 lakosra jutott Dániában 530, az Unióban 520, Kanadában

*) Adatainkat a római nemzetközi mezőgazdasági intézet kiadványaiból vettük. m — millió.

470, Argentínában 400, Németországban 340, Magyarországon 290 sertés; a Földön 6-ik, Európában 3-ik hely.

Lóállományunk 1911-ben 2.139.000. Tízszerezni az Unióé és az európai Oroszorszáé, az egész Földé 90 m. Magyarorszáé a Földön a 9-ik hely. Európában megelőzik Oroszország, Németország és Franciaország. 1000 lakosra jutott Argentínában 1000, Ausztráliában 470, Kanadában 350, az Unióban és Ázsiai Oroszországban 230, Oroszországban 160, Magyarországon 100 ló. A Földön Magyarorszáé a 7-ik, Európában a 2-ik hely.

Juhállományunkkal (8,218,000) a 13-ik helyre szorulunk (Európában a 6-ik) Megelőznek egyebek között Ausztrália, 92 m, Argentína, 67 m, az Unió, 57 m, Oroszország, Anglia, Franciaország, Spanyolország és Olaszország. 1000 lakosra jut Uruguayban 25.000, Ausztráliában 19.500, Argentínában 8000, a Délam. Unióban 6000, Magyarországon 380, 10-ik hely. Európában megelőzik hazánkat Spanyolország 780, Anglia 680 és Franciaország 480.

Forró-szoba-árka. Különös hely-név s még különösebb, hogy erdőnév. Bakonyalji falu: Ugod a gazdája. Szoba ugyan lehet az erdőn is, de miért forró a fák hüvösében? Helyneveinkben tenger sok művelődéstörténeti, nyelvtörténeti, településtörténeti kincs lappang; jó szerencse, hogy életük roppant szívos, szinte halhatatlan. Így őriz Ugod is a fenti helynévben szoba szavunknak jó pár száz évvel ezelőtti, mára kipusztult jelentését.*) Nincs tudomásunk róla, hogy Ugodon kívül, valahol az országban, ha csak ennyire elevenen is, megvolna a szoba ősi jelentése. Nyelvészeink már régen megmagyarázták e régi szót, sőt magyarázza egy régi közmondásunk is: *egy szoba az kemen-cével* (Décsi közmondás. gyűjt. 1598.) = *egyik tizenkilenc, a másik egy híjján húsz*. A szoba tehát: *kemen-ce*. Így aztán nem nehéz kitalálni, hogy milyen szoba van (vagy volt) az ugodai erdőben; *mészégető szoba* és *szénégető szoba*, azaz igazában: *miéskemence* és *szienigetűő*, ahogy Ugodon mondják. Lehet, hogy az efféle mesterséget ma is folytatják itt-ott a Bakony alatt, jobbára azonban csak a

„hült“ helyük; nevük maradt meg, pl.: *Kemencehel* (dülő, Nagydém), *Miész-kemence* (dülő, Pápateszér), *Szienigetűő* (dülő, Pápateszér), *Szienigetűő* (dülő, Salamon), *Szenégetűő* (igy! dülő, Somlyóvásárhely), *Szienigetűő* (dülő, Ugod); még erdő és erdőrészt: *Forró-szobaárko* és *Györmiskájíék kemenciéjék* (Ugod). A szénégetés emlékét őrizheti a *Hammus* (dülő, Vaszar); s vajjon mi lehet a *Hamuházok* (ucca, Pápa) és *Hamuházkut* (erdő, erdőrészt. Ugod)? Mi az a *hamuház*? **)

Viski K.

A csonka vármegyék székhelyei.

Az 1922. évi Zsebatlaszban olvassuk, hogy

Abauj-Torna	ideigl. székhelye	Sziksó
Arad	"	Elek
Bács-Bodrog	"	Baja
Bereg	"	Tarpa
Bihar	"	Berettyóújfalú
Gömör és Kishont	"	Putnok
Hont	"	Nagymaros
Komárom	"	Ujkomárom
Szatmár	"	Mátészalka
Torontál	"	Kiszombor
Ung	"	Záhony

Európa államainak népessége.

A nemzetközi érintkezés mai nehézségei között nem csodálhatjuk, hogy még ma sem ismerjük pontosan az 1920. évi népszámlálások valamennyi eredményét. Újabb összefoglaló közlés szerint a következő adatok váltak ismeretessé: Oroszország 101, Németország 62, Nagybritannia és Írország 47·3, Olaszország 39·5, Franciaország 39·2, Lengyelország 29, Spanyolország 20, Románia 15·4, Jugoszlávia 14·5, Csehszlovákia 13·6, Magyarország 8, Belgium 7·6, Hollandia 6·8, Ausztria 6·1, Portugália 6, Svédország 5·8, Görögország 5·6, Bulgária 4·9, Litvánia 4·8, Svájc 3·9, Finnország 3·3, Dánia 3·3, Norvégia 2·5, Észtország 1·8, Lettország 1·7, Törökország (európai) 1·3, egyéb államok együtt 1·6, összesen 456 millió.

A világ népessége.

Hermann Wagner a XIX. sz. elejére csak 1000 millió lakost számít, a Hübner-féle tabella 1916 évben 1671 milliót vesz fel. Az 1671 millióból 875 esik Ázsiára, 459 Európára, 137 Északamerikára, 56 Délamerikára, 136 Afrikára és 8 millió Ausztrália és Óceániára. Az ázsiaikból 402 millió lakik Kelet-Ázsiában és első sorban az óriási Kínai birodalomban,

*) V. ö. Szobapataka 1336. Zala. Csánki: Tört. földr. (Szerk.)

**) A helynévadatokat l. Horváth E. A bakonyalji nyelvjárás. Bp. 1906.

Előindiaiban 324 millió lakik. Közép-Európa és Lengyelország, Kelet-Európa és a balti tartományoknak kb. 130 és 123 millió a lakosa. Amíg Ny.-Európa, Belgium és Hollandia együtt 100 millió, Dél-Európa Romániával csak 89 millió. A 137 millió északamerikaiából, 107 az angol-szász. Különösen érdekel bennünket a népesedés az egyes európai államokban. Krebs összeállított egy statisztikát az 1871-1910 időközre. Amíg Oroszország, Finn- és Lengyelország nélkül 63.6 millióról 118.6 millióra vagyis 86.5 %-kal növekedett, Németország 41-ről 65 millióra (58.2 %); Ausztria-Magyarország 36.6-ról 51.4 millióra (44.4 %); Nagy-Británia 31.8 millióról 45.6-ra (43.4 %); Franciaország azonban 36.8 millióról 39.6 millióra (7.6 %) növekedett. Japán szaporodása 47.4 % és az Egyesült-államoké 138.8 %-t tesz ki. Az összes lakott területek 50 %-án csak 1 ember jut egy km²-re.

M. N.

A világ főnyelvei-ről Pagel a „Frankfurter Umschau” hasábjain. Főnyelvnek csak azt tartja, amelyen legnagyobb 30 millió ember beszél. A kínai nyelv a maga 300 millió emberével föltétlenül elsőseget biztosít magának minden nyelv előtt, de csak, ha a tömeget veszszük tekintetbe. Nyelvcsoporthoz inkább, melynek tagjai sokkal inkább különböznek egymástól, semhogy tájshelyeknek lehetne minősíteni. A legfontosabb az észak-kínai nyelv. A szógyökök különböző hangsúlyozással különböző jelentésűek. Az észak-kínai nyelvnek négy, a dél-kínainak kilenc hangsúlyozása van, ami oly különbséget okoz, hogy csupán az írás az, mely a két-féle nyelvet egybekapcsolja. Nehézsége miatt nem lehetett mindezt ideiglenes világhangalmi nyelv. Az angol nyelv, a maga 120-130 milliónyi beszélőjével, akik Angliában, az Unióban és az angol gyarmatokon élnek, a legelterjedtebb világhangalmi nyelv. Ezután következik a német. Európában kb. 80 milliónyi, Amerikában 10 milliónyi a németek száma. A 70 millió orosz nyelv a negyedik helyre kerül. Ha azonban a hozzá igen hasonló ukrán és fehér orosz nyelvet is hozzá számítjuk, az orosz nyelvet beszélők száma 120 milliónyi, akik 20 millió területen elterjedve a világ legnagyobb egybefüggő nyelvterületét alkotják. Egybefüggő nyelvterület lévén, használata is csak saját területére szorítkozik. Fontos kereskedelmi nyelv a spanyol. A spanyolok száma

60 millió, nyelvterületük Spanyolország, az Unió déli államai, Mexikó, Közép- és Dél-Amerika, Brazília kivételével. Majdnem 60 millió ember beszéli a japán nyelvet is, akik a japáni szigetek, a Csendes-Óceán szigetein és Észak-meg Dél-Amerika pacifikus partjain élnek. A franciául beszélők száma kb. 46 millió. A nyelv területe Franciaország és gyarmatai, ahol sok benszülött beszéli a nyelvet. Használata elterjedt még a közeli Keleten is. A bengáli nyelvet 46, a hindosztánt több mint 40 millió ember beszéli. Forgalmi szempontból csak Indiára szorítkoznak. 85 millió körül van az olaszul beszélők száma, akik az olasz gyarmatokon és a Földközi tenger környékén élnek. Az arab nyelvet 30 milliónál több ember beszéli Arabiában, Szíriában. Egyiptomban és Észak-Afrikában. Az arab írás azonban mindazon vidéken elterjedt, amelyen az iszlám vallás uralkodik.

Pauer István

L'Institut international d'Anthropologie első kongresszusát az idén tartotta Liège-ben (Lüttichben) július 25-től augusztus 1-ig. Az állandó bizottság 1920-ban alakult és Párisban székel.

The New Map of Europe (Európa új térképe), amely most jelent meg a Washingtoni földrajzi társaság kiadásában, 1 dollárba kerül.

A meszes talaj hatása az állatok növényére. R. Hesse szorgalmasan gyűjtött statisztikai anyagból megállapítja, hogy a német középhegységeken az őzek kristályos ösközetben kisebb növények (11-13 kg), mint a meszes talajokon (14-16 kg). Kétségtelen, hogy a növényi táplálékban előnyös bizonyos fokú mésztartalom. Ez a marhaállományra is érvényes. Kísérletek igazolják, hogy a méshányat az apró kutyák jobban bírják a nagyoknál. Ugyalászik tehát, hogy valamennyi esetben a méshány szegény talajon a nagyobb egyedek lassankint kipusztulnak. Ezzel szemben állanak azonban E. Pittard Svájcban embereken végzett megfigyelései, melyekről Brunhes tesz említést Géographie humaine-jében.

The National Geographic Magazine 1921. évi márciusi számában olvassuk, hogy a repülőgépek elérhető sebessége 400-700 km. óránként. Ezt a hihetetlen sebességet valóban elérik a több száz lóerős új gépek, ha felső levegőrétegek szélsősebességeit fel-

használják, azaz a szél irányával repülnek. Ugyanitt olvassuk, hogy a repülőgép óránkénti üzemköltsége 60 dollár.

Németország első lakói. Az ember Németországban való első megjelenésének korát igyekeznek meghatározni Penck az „Umschau“ legutóbbi számában. A legutolsó nagy eljegesedés óta lefolyt időt 20,000 évre becsülhetjük és így megkapjuk az azon korszakbeli — a Magdalenien vagyis rénszarvaskori ember korát. A Schaffhausen melletti elhúzódott régi Rajnagleser morénapere-mében talált emberi maradványok, melyek a legrégebbi kőkori kultúra emlékeit szolgáltatják, a jégkorszak eme 20,000 év előtt bekövetkezett utolsó nagy hullámának tanúi voltak.

Az említett utolsó jégkorszak előtt a Duna melletti medencékben nagy mennyiségű lösz rakódott le, melyből ugyancsak előkerültek e löszvidék embereinek maradványai, melyek az aurignacien-korszakba tartoznak. E korszakban a paleolitikus tűzközszerzők virágkorukat élik és először tűnnek fel a csontszerzők és az amulettek. Mivel a Dunamellék lösztakarójának legnagyobb része a jégkorszak említett utolsó maximuma előtt lerakódott, úgy nyilvánvaló, hogy az osztrák Wachau löszében talált egyik legrégebbi szobormű, az u. n. Willerdorfi Vénusz, 20,000 évesnél jóval idősebb.

De a lösztakaró alatt következő rétegekben is találtak emberi nyomokat. Így Weimar mellett mésztufában találtak csontvámrészleteket. A talált állati és növényi maradványok arra engednek következtetni, hogy e nyomok az utolsó interglaciális korszak legkezdetéről valók, mikor még nem következett be a sztyepklima, hanem ennél nedvesebb, erdőket növesztő éghajlat uralkodott. Ez a korszak azonban legalább 60,000 évvel a jégkorszak utolsó maximuma előtt következett be. A weimari ember maradványai tehát legalább is 80,000 évesek.

Az eljegesedés utolsó előtti maximuma előtt is éltek Lipcse mellett emberi lények. Kőszkőzeiket olyan geológiai képződményekben lették, melyek bizonyítják, hogy tanúi voltak Németország legnagyobb eljegesedésének. Ez pedig legalább 100,000 év előtt történt. A lipcsei ember ennél jóval idősebb, valószínűleg a Chelleén-korszakba sorolhatjuk és így végig élhette a második inter-

glaciális korszakot, melyet legalább egy negyedmillió évre becsülünk.

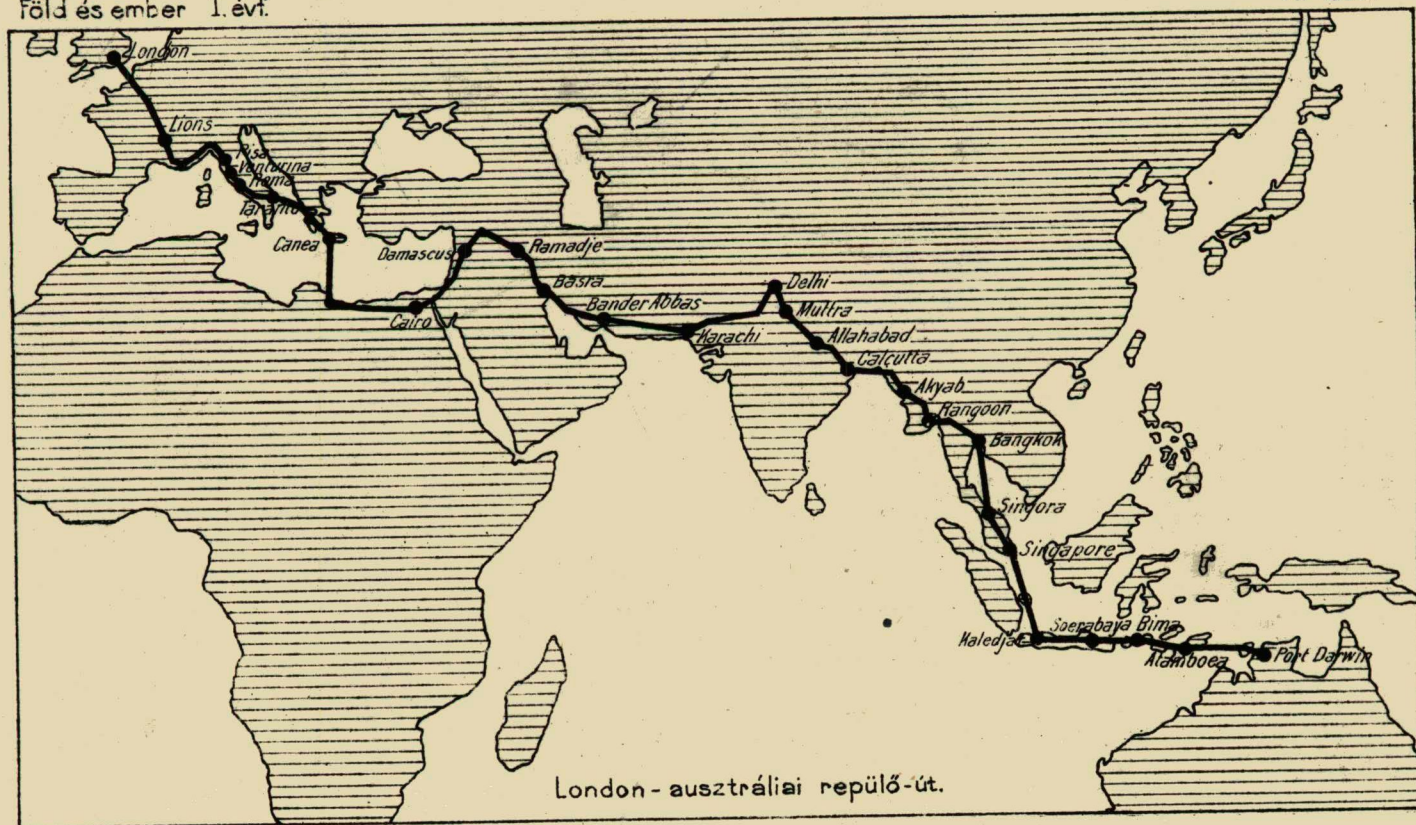
A heidelbergi ember kora azonban még ennél is jóval nagyobb. Ez a három jégkorszaki maximum előtt, vagyis a második jégkorszakban vagy azelőtt élt, amiért korát bátran becsülhetjük egy millió évre. A heidelbergi álkapcsot a Neckar folyótól 6 km-nyire D-re egy régi folyókanyarulatban találták. Ezt a kanyarulatot akadály okozta, mely nem volt egyéb, mint a feldomboruló Odenwald. Az ember tehát ezt a kiemelkedést végig élte.

Penck e nyers becslésekből kifolyólag állítja, hogy Németország földjén immár több mint 20,000 generáció következett egymásra és az országot 11 ár egymillió év előtt lakták. Az ember feltűnésének legelső időpontja ezzel azonban még nincs meghatározva, mert Angliában még sokkal régebb geológiai korokban, a Pliocénban, sőt a Miocénban (Cantalier) is találtak nyomokat. *Milleker.*

A „Mittelland“-csatorna, melynek munkalataira a német birodalmi gyűlés 436 millió márkát irányzott elő, 182 km hosszú lesz és 1000 tonnás hajók használatját. A csatorna Misburgnál (Hannover) kezdődik, Peine és Öbisfelde érintésével Hohenwarthe-nak tart, ahol az Elbát áthidalják és Niegripp-nél az Ihle-csatornába torkollik. Kapcsolatai lesznek majd az egész német csatornarendszerrel. *(Geogr. Zeitschr.)*

Hamburg forgalma. 1913-ban Hamburg kikötőjébe 14,24 millió nettó-regisztrált tonnányi hajó futott be, 1919-ben 1,57; 1920-ban 4,48; 1921-ben 9,53 millió. A kifutott hajók térfogata volt 1913-ban 14,49; 1919-ben 1,47; 1920-ban 4,35; 1921-ben 9,49 millió. Az összes forgalom (1913) 28,73; (1919) 3,04; (1920) 8,83; (1921) 19,02. Az elmúlt esztendő forgalma tehát hat-szorosa az 1919. évinek, több mint kétszerese az 1920. évinek és az 1913-as békeév forgalmánál már csak 1/3-dal kevesebb. *(Vossische Zeitung, 1922. V. 3.)*

Német statisztikai számok. 1921-ben Európában mintegy 80 millió német élt. Ezek közül Középeurópában találunk csaknem 77 milliót, még pedig Németországban 58,5, a közvetlenül határos területeken 15,2, egyéb helyeken 3,1 milliót. A versaillesi és st.-germaini szerződések értelmében 9,2 millió német jutott idegen uralom alá,

6 millió foglal helyet Németausztriában. A szorosan vett egységes német nyelvterületen 626.000 km²-en 71 millió német él ezek közül 12 milliót 11 államra osztottak szét. A megcsonkított Németországban 474.304 km²-en 60.898.584 ember él, azaz 128 egy km²-en. 58,5 millió némettel szemben áll 2,4 millió idegen nemzetiség, azaz 96%-kal szemben mindössze 4%.

Németország dróttalan táviró-forgalma. Míg 1920-ban a belföldi forgalomban havonta mintegy 80.000 táviratot továbbítottak, 1921-ben ez a szám 240 000-re emelkedett. Kábelzavar alkalmával Svédországgal nyomban a dróttalan táviró-összeköttetést vették föl s egyetlen éjszaka 1000 hírt adtak tovább. Újabb sikereket értek el a vilamos sugarak irányítása terén is.

Német fürdők látogatottsága. A német fürdő-statisztika számai ismét az 1913. évi számokat közelítik meg. Wiesbadenben 1921-ben 154.000 vendég járt (1913: 192.000), a Keleti-Tenger fürdőiben pedig a néhánynapos turista-látogatókat nem számítva, a nyáron 347.000 vendég tartózkodott. Oly óriási számok ezek, hogy érdemes volna az európai népességnek ezt a félmillió vándorló életét emberföldrajzilag is tanulmányozni. A nagy fürdőhelyeken már-már valóságos nyári nagyvárosok fejlődnek, melyek télen elhagyatottak.

Légi menetrend. A modern közlekedés legifjabb ága még gyermekkorát éli, de ragyogó jövőjének első sugarait máris előre veti az Indicateur Général des Réseaux Aériens kiadásában az idén megjelent menetrend. A pazar kiállítású, finom papirosra nyomott, művésziesen illusztrált füzet sokban eltér az úti-kalauzok szokott alakjától és tartalmától. A tulajdonképpeni menetrenden kívül számos adatot találunk benne az aviatika történetére és a légi közlekedés fejlődésére vonatkozólag. A hiányos összeállításból megállapíthatjuk, hogy Franciaország kereskedelmi légi forgalma 1920-ban tízszer akkora volt, mint keletkezése évében, 1919-ben.

A mellékelt áttekintő térkép tanúsága szerint a legtöbb légi vonala Németországnak van. A belföldi forgalom lebonyolítására más európai államban alig használják az aviatikát, még leginkább Dél-Franciaországban

(Nice-Bordeaux). Angliában egyetlen vidéki városnak sincs légi közlekedése, tervben is csak egy van, amely Hullt és Newcastle-t kötné össze Danziggal.

Legsűrűbb a forgalom Páris (Le Bourget) és London (Croydon) közt napi hat (két angol és négy francia) járatral. Naponta kétszer közlekedik a repülőgép. Páris és Amsterdam közt. A többiekben, a legfontosabb német vonalakon is legfőljebb napi egy járat bonyolítja le a forgalmat.

A Páris—London-i légi út tartama 2 $\frac{1}{4}$ —3 óra, míg luxusvonaton és hajón 8 óra hosszág, egyébként még sokkal tovább tart az utazás.

A leghosszabb európai út egyelőre a Páris—varsói, két közbelső állomással: Strassburg és Prága. A vonal majdnem pontosan belesik a keletnyugati irányba és a négy állomás háromféle időszámítási gömbkéttségbe esik bele: Páris és Strassburg a nyugati, Prága a közép-, Varsó a kelet-európaiba. Az időkülönbségek miatt Párisból 6, Varsóból pedig csak 8 óra-kor kell indulni, hogy 18 $\frac{1}{2}$ órakor megérkezzünk a másik végállomásra.

Az egyetlen intercontinentális vonal eddig a Toulouse-Casablanca-i. Bár a gépek itt is csak 13 óra hosszát tartózkodnak a levegőben, az utazás mégis két napig tart, mert éjjel egyelőre nem közlekednek a repülők és nemcsak az alvás, de még az étkezés idejére is földre szállnak.

Leghosszabb vonalai Amerikának vannak. Canadában az ország délkeleti részét az északnyugatival, az Unióban New-Yorkot San-Franciscoval és egyéb nagy városokkal köti össze egy-egy postajárat.

A tervezett vonalak közül bennünket a Páris—Konstantinápoly és a Hamburg—Belgrád-i érdekelnék közelebbről.

Az útiköltség kb. megfelel a gyorsvonat I. osztályának. Ha tekintetbe vesszük a háló-, étkező-kocsi és egyéb pótjegyeket, meg az időtöbblettel járó egyéb kiadásokat, elmondhatjuk, hogy nagy távolságokra a repülőgép ma már nemcsak a leggyorsabb, de egyúttal a legjutányosabb közlekedő eszköz.

P. A.

Az angol csatorna-rendszer rekonstrukciója. Az angol kormány tervbe vette Anglia csatorna-rendszerének a kor követelményeinek megfelelő kiépítését. — Már az 1906—1909. évek folya-

mán királyi bizottság foglalkozott a kérdéssel. Elsősorban Anglia belföldi területeinek a folyókkal s ezek által a tengerrel való összeköttetése van tervbe véve. A csatornák eddig nagyság, mélység, vámjövedelem és üzem tekintetében igen különbözők voltak. Az egységes rendszer és üzem behozatala, — melyek a program további pontjai, — a vízi forgalom megkönnyítése szempontjából nagy jelentőségűek.

(Weltwirtschaft)

Érdekes „amerikai” számok.

A bostoni Raymond-Whitcomb-féle utazási iroda 1922. február 14-től április közepéig tartó hajóutat hirdet. Útvonal: New York, Azori szigetek, Cadiz, Algier, Palermo, Nápoly, Athén, Konstantinápoly, Jeruzsálem, Kairó, Korfu, a Riviera, Korzika és vissza New Yorkba. Az utazás költségei 625 dollártól felfelé emelkednek. — A június 25-én a Nord-Kaphoz induló S. S. „Emperor of India” 18.000 tonnás luxus gőzösön 850 dollár a legolcsóbb jegy.

L'Association française pour l'avancement des Sciences 45-ik gyűlésén Rouenban augusztus 1—6-án értekes, főleg Normandiára vonatkozó földrajzi felolvasásokat is tartottak.

Az első lengyel vasút az 1921. év végén nyílt meg. Lengyelország kapott egy kis tengerpartot a Putziger Nehring táján, de oda az ország belsejéből csak Danzig szabad város területén át lehetett eljutni. Az államalkotás ezernyi nehézsége között is egyik legelső munkája volt a lengyeleknek ezen a hiányon segíteni. Az új vasút kb. 130 km. hosszú, Kokockoból indul ki (Thorn közelében) és Gdingenben éri el a tengerpartot. Az építkezés a legkisebb részletekig kizárólag lengyel munka és mindössze tíz hónapig tartott. (Magyarország, 1921 nov. 27.)

Csatorna-terv Lengyel-Szilézia és Danzig között. Alig került Felső-Sziléziának egy része a lengyetek birtokába, máris azon igyekeznek, hogy idegen országoktól független belvízi útát biztosítsanak számára a tengerhez. A tervezett csatorna Losnovicétől egy darabon, a Brynica-patak mentén haladva, átszelné Lublinic tartomány keleti részét. Herbynél Czeszochova felé fordulna, egy darabon a Warta-völgyét követné, majd Radomsk, Pobianice, Lodz, Ozorkov, Kolo érintésével a

Gopo-tavon keresztülmenve, Thornnál torkollana a Visztulába.

A tervezett csatorna egyrészt Lengyelország legnagyobb gyárvárosát, Lodzot kötné össze Felső-Szilézia széntelepeivel, másrészt Németországtól független vízi utat létesítene Közép-Európa leghatalmasabb szénmedencéje és a svéd vasérczek között. (Neue Zürcher Zeitung, 1921 dec. 5.)

A Velence—Milanói csatorna megnyitása. Az olaszok a Pót Turing hajózhatóvá kívánják tenni és az olasz alpesi tavakat ebbe a csatornahálózatba bekapcsolni. Ennek a nagy tervnek a megvalósításában első állomást jelentett a velence—milanói szakasznak február 2-án történt megnyitása. Ekkor használták ezt a csatornát első ízben nagyobb hajók. (Geogr. Zeitschr.)

Izland népessége a legújabb népszámlálás szerint 92.000 főnyi, tehát nem is egészen 1-es sűrűség □ km.-kint. A lakosság nagyobbik része zárt településeken él, csak igen kevés jut elszigetelt tanyákra. A népesség $\frac{1}{6}$ -a, 15.000 ember Reykjavikban, a sziget fővárosában él. (La Géogr.)

Vasutépítés Izlandon. Már évekkel ezelőtt tervbe vették Izland szigetén egy Reykjaviktól Thorsjaaig terjedő vasut kiépítést, de a sziget gyér lakosságára való tekintettel a vasutépítés gazdasági kilátásai oly gyengék voltak, hogy a szakértőként megkérdezett Kunsemüller professzor kijelentette, hogy ilyen körülmények között egyetlen állam sem merné a vasut kiépítését vállalni. A terv abban maradt. Most azonban az „Izland” dániai társaság, mely a sziget vízi erejének kihasználása céljából alakult, tervbe vette a Tingvalsee közelében levő Reykjaviktól mintegy 10 km.-re északra fekvő zuhatagoknak a kihasználását. Ehhez azonban szükséges egy erőművi állomás s egy gyár. fölállítása; ezekkel kapcsolatban tervbe vették egy Reykjaviktól a vízésig terjedő vasut kiépítését. (Weltwirtschaft).

Automobilon a Szaharán át. A francia kormány a legnagyobb erőlködéssel arra igyekszik, hogy a Szaharán át összeköttetést teremtsen nyugatafrikai és északafrikai birtokai közt. Először a repülőgépeket akarták hasznosítani, de e kísérletek a múlt évben súlyos katasztrófával végződtek. Most végre célhoz értek. Egy teherautóexpedíció az elmúlt nyáron indult el Algirből Tamanrassetbe,

Hogy útjában berendezze azokat az élelmiszer- és benzinszegélyhelyeket, melyek hiánya eddig megakadályozta a tervezett légi közlekedést. 23 teherautó 1000 tartány benzint, továbbá három dróttalan táviró állomást vitt. Miután elhagyták a civilizáció utolsó állomását 'O'uargla'-t, Inifel, Ainsallah és Hoggaron át elérték egy hó múltán Taman-rassetet. Baleset nem történt, sőt visszatértükkor magukkal cipelték még azt a tizenegy teherautót, melyeket korábbi kísérletek alkalmával kénytelenek voltak a sivatagban elhagyni. Az tény, hogy ez a kísérlet sikerült, igen nagy jelentőségű, mert megdőlt a hit, hogy a Szahara kerekesszékű járművek számára járhatatlan és nem lehetetlen, hogy a Szaharán a légi forgalmon kívül a teherforgalmat rendszeres gépkocsijáratok fogják lebonyolítani.

Milleker.

Jegyzet a „falu” és „város” ellentétéről.¹ A település módjai közül egy sincs olyan, mely maximális ellentétet jobban jelezne, mint a „falu” és „város” elentéte. Mi ezek jelentése, mi a „falu” és szemben vele a „város”? A hétköznapi gondolkodás a kettő között főképp nagyságkategóriát fedez föl, tehát *kvantitativ* állítja fel a problémát. Ez köztudomás szerint téves. Orosháza nagysága mellett falu, Iglo kicsinysége dacára város. Így tehát *kvalitatív* különbségeket kell nyomonznunk. Van oly újabb, igen termékenynek ígérkező felfogás, mely a kvalitativ eltérés kiindulását a következőkben találja:

Az, amit falunak kell neveznünk, a *maga* területén megtalálja létfeltételeinek *csaknem* teljességét. A földművelő falu lakossága 75–85%-ban földművelő, ipara is van, amely (bognár, kovács stb.) a földműveléshez kell, de a lakosság zömének foglalkozása nem szolgál a falun kívüli terület lakosságának. Az ily társadalmi egységet, mely létcéljában *önmaga* felé fordul, öncélú, azaz *autotélikus termelés* jellemzi.²

A bányafalu, a szénégető-telep, melynek termelése tehát nem a maga területének szól, idegen célú, azaz *heterotélikus telep*, a más közösségek

számára való termelés jellemzi. Idővel az ily telep, kicsinysége dacára bizonyos városias jelleget ölt, a foglalkozás specialitása (pl. jó agyagos helyen, az agyagedény-ipar túlnyomósága) folytán nem a földművelő-jellem, hanem az üzleti szellem lép fel s válik túlnyomóvá.

A városban ez még inkább kidomborodik, a város *kontrertipus* a faluval szemben. Így szól a teoria.

Kérdés az, hogy minő értéke van e szembeállításnak, azaz a kontrertipus kielégítő-e „falu” és „város” elválasztásánál? Úgy véljük, igen értékes e szembeállítás, de csak annyiban, hogy a kvantitásból (a lakosság számából) való kiindulás igen egészséges és termékeny *kritikáját* tartalmazza. Ezt a lépést a településföldrajzban okvetlenül meg kell tennünk. Le kell szoknunk arról, hogy nagyság teszi a város fogalmát. Nézetünk szerint azonban tovább is kell mennünk, mert míg a mezőgazda falunak aránylag jó és rövid meghatározása az, hogy az *relative autotélikus egység*, öncélú termelés a lényege, addig a város fogalmának csak hiányos jelzése, ha azt *heterotélikus telepnek* mondjuk. Mert láttuk, vannak *heterotélikus falvak* is, melyek még távolról sem városok és nem is városiasak. Úgy véljük, ama továbbmenés problémánkban nemcsak abban van, hogy elmélyedünk a *területből* folyó következményekbe, azaz település földrajzilag *intenzívebben* iparkodunk megragadni a problémát, hanem abban is, hogy *sokoldalúbban* (többoldalúan) látjuk meg problémánkat.

Tudnunk kell, hogy itt a kultúr-földrajzból *átlépünk* a szociológiába, ennek – közelebbről – ama részébe, melynek *társadalmi morfológia* a neve. A falu, úgy mint a város, relative önálló társadalmi egység, *szocio-morfológiai alakulat*. Meg kell tehát vizsgálnunk a falusi és a városi élet minden megnyilvánulását, a gazdasági élet mellett a lakosság szellemi életét (városnál „urbanitás”), társadalmi kapcsolatait stb. E téren a város heterotélikus telep-jellege igen alkalmas kiindulópont, de nem végpont; mert az a tény mindinkább szemünk elé domborodik, hogy a legújabb fejlődés a telepeknek *általában* heterotéliája felé vezet.

Dékány J.

¹ E néhány megjegyzést tisztán egy újabb terminológia céljából közöljük.

² Az „autarchiás” egységet nagyobb területek, országnak szokták tulajdonítani. A fenti kifejezés általánosabb (telos = cél).

Szemle.

Szekfü Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története.* Budapest, 1920. „Élet“ kiadása.

Másodszor tűnik fel szerző neve a magyar irodalom szemhatárán olyan körülmények között, melyek méltán keltek feltűnést országsszerte. Megszoktuk immár, hogy értékes tanulmányai-ban nem a taposott ösvényeket követi. Útfjai eredeti megállapításokhoz, új eredményekhez vezetnek és mindkét esetben erős visszhangra, szenvedélyes el-lenzésre találtak. Újabb művének Széchenyi szelleme a tengelye. A három nemzedék, melynek eredeti jellem-rajzát adja: három liberális nemzedék. Az első a 40-es évek nemzedéke. A második a kiegyezéskori nemzedék. A harmadik a XX. század Magyarországa. A nagy nemzeti tragédiát, melynek nagyon is passzív részesei voltunk mindnyájan, Szekfü könyvében végzet-szerűen látja kifejlődni. Valahogy a három nemzedékhez köti. Sejteti, hogy öregapáink korában gyökereznek, a bajok, hogy egyetlen nemzedék a világtörténelem eseményláncolatában parányi láncszem. Érdekes megállapítá-saival természetesen nem foglalkozhat-nánk ezen a helyen bővebben, ha nem volnának bizonyos kapcsolataik a geo-gráfiával. Ilyen kapcsolatok azonban több helyütt is vannak. Hazánk mai társadalmi állapotainak fejlődését ku-tatva, szerző akaratlanul is belébotlott a zsidókérdésbe. És ezt a kérdést rop-pant érdekes módon tárgyalja. Már a fejezetcímek is elárulják a geográfiai tartalmat, pl.: A zsidó bevándorlás; Galiciának Ausztriához való csatolása és ennek hatása; Belső térfoglalás a magyar nagybirtokosok segélyével; Tolna-, Fejér- és Veszprém-megye zsidó-telepei; A kapitalizmus hatása a zsidóság geográfiai eloszlására. A vá-rosokbeli zsidó elem.

Szerző szerint az első nemzedékkel kapcsolatos a zsidóság első nagyarányú terjeszkedése hazánkban. A liberalizmus

korszaka előtt idegen nemzetiségként kezelték a zsidóságot. Az újabbkori zsidó bevándorlás Mária Terézia előtt főként német-osztrák és cseh-morva területek-ről, a török hódoltság idején a Balkán felől indult ki. A telepítés új korszaka Mária Terézia korában kezdődik Ga-lícia Ausztriához csatolásával. II. Jó-zsef alatt nagy arányokat ölt a bevan-dorlás. 1875-től 1840-ig 75.000-ről 242.000-re növekszik a zsidók száma Magyarországon. Az északkeleti megyék-ben csakhamar meghuszoszozódik szá-muk s innen szállingóznak az ország többi vidékére. Segítségükre voltak nagybirtokosaink, akik még névben is idegenek voltak s bennük simulékony, szolgálatra kész segítőkre találtak. „A XIX. század elején a nyerstermények értékesítése, tehát az agrár Magyar-országon egyedül üzhető kereskedési ág, az első lépéstől, a termelőtől való átvételtől kezdve egész a bécsi piacig a zsidóság kezén van. Dohányt, gyap-jút, bőrt, gabonát ők vesznek át a bir-tokostól, pálinkafőzésből, urasági koc-smákból és mézsárszékekből is ők gaz-dagodnak, mert a földesúr szívesen adja nekik bérbe földesúri jogait, rájuk bízván, hogy a bérösszeget a paraszt fogyasztókon akár többszörösen is be-hozzák.“ Ennek megfelelően a zsidó-ságot ekkor ott találjuk, ahol a gabona-és egyéb termények forgalmának ter-mészetes útvonalai vannak. Míg a buda—fejérvári országút falvaiban és Fehérváron alig van zsidó (Fehérváron 9 lélek), addig a dunamenti mezővá-ro-sokban és a tolnai vásárhelyeken nagy számmal vannak, 1890-ben pl. Pakson 7613 lakos közül 710 zsidó, Hőgyész-en 2623 közül 630, Bonyhádon 4873-ból 1563 zsidó, Lovasberényben 4263-ból 1240. A Győr és Bécs felé irányuló kereskedelem útjában Pápán 14.879 lakos között 2678 a zsidó. Eötvös és Kossuth ekkor emancipációs javasla-taikkal állanak elő és sikeresen harcol-nak a korlátlan emancipációért, míg

ellenfeleik a galíciai bevándorlás megakadályozását óhajtják csupán, a meghonosodott zsidóságnak ők is hajlandók az emberiség követelte jogoka megadni.

A második nemzedék korában Magyarországon, félszázaddal elkésztetten, megindul a kapitalista gazdálkodásra való áttérés. Minthogy pedig az a kevés tőke, mellyel ekkor Magyarország rendelkezett, zsidókézen volt, a vezetést a zsidóság vette kezébe. És ennek következtében a zsidóság geográfiai képe is gyökeresen megváltozott. A gazdasági élet súlypontja a városokba tolódik. A kapitalista gazdálkodás bankjainak, részvénytársaságainak székhelyei itt vannak. 1900-ig a változás teljesen végbemegy: a falusi lakosságban, az északkeleti megyék kivételével 1—4 százalék a számarányuk, a városokban azonban 10 százalék körül van és Munkácson felszökik 45 százalékig. A falusi zsidóságnak a városokba tödulását mutatja, hogy Bonyhádon már csak 1147 a zsidók száma, Lovasberényben 3484 lakos közül csak 114, Székesfehérvárott ellenben 1900-ban már 2726, azaz 8'9 százalék, sőt 1890-ben 10'1 százalék.

Szorosan véve, már nem tartozik ide, amit szerző azután megállapít. Minthogy azonban sokan lesznek, akik e sorokat olvassák, Szeffik könyvéhez ellenben nem juthatnak, rövidesen ismertetem konkluzióit, melyek éppen alkalmasak szerző tárgyilagosságának igazolására. Szerinte nem is lett volna baj, ha eleinte a zsidóság kezében vannak az ország gazdasági erőforrásai. A kapitalizmus rohamos fejlődésével a magyar zsidóság embertartaléka végtére is kifogyott volna és a keresztény magyarság idővel rásodródott volna az üresen maradt pályákra. De nem így történt. A liberális második nemzedék Deák figyelmeztetése ellenére sem korlátozta a bevándorlást, az 1867: XVII. t.-c. egyenjogúsítja a zsidóságot, a már hazai zsidóság maga pedig „nem volt hajlandó elzárkózni az idegen kultúrájú és etikájú galíciai bevándorló fajtól”. 1840-ben 242.000, 1871-ben 542.000 és 1900-ban pedig már 851.000 a zsidók száma.

A geográfiai eloszlásnak ez az érdekes megvilágítása elsőrendű antropológiai kérdést vet felszínre. Nem tudjuk most eldönteni, hogy nagyobb-

bára Fejér-, Veszprém- és Tolna-megyék tényeiből leszűrni tanulságok valóban általánosíthatók-e az ország zsidóságára. Ajánljuk azonban geográfusainknak, hogy hazánk ilyesféle emberföldrajzi viszonyait vegyék már egyszer szemügyre, oldják meg emez érdekesnél érdekesebb kérdéseket, mielőtt más tudományok inüvelői elvégeznék ezt a munkát.

Kogutowicz Károly.

Tuckermann: Verkehrsgeographie der Eisenbahnen des europäischen Russland. — Hét színes térképpel és regiszterrel. Essen, 1916. Igen jó monográfia! Különösen ma, — midőn oly sok oldalról nyilvánul meg az óhaj, ismerni azokat az okokat, melyek az egykor oly hatalmas cári birodalom összeomlását előidézték, — fokozott értékkel bír e munka.

A 123 oldalra terjedő s jó térképekkel ellátott műben külön fejezetben tárgyalja a szerző az orosz vasutak történetét, a vasút-hálózat terjedelmét, az állami és magán vasutak viszonyát, a hálózat stratégiai jelentőségét, a vonatok gyorsaságát, a rendszer hiányát s a jövő feladatait. — Gazdag irodalom és kiváló tárgymutató fokozzák a mű értékét.

Gacsályi

Das Reisetagebuch eines neuen Philosophen. Irta *Keyserling Hermann gróf.* 2 kötet Darmstadt 1920. A háború szűlte irodalmi felületességek után igazi mély lelkiélvezetet nyújt ez a könyv. Ha Keyserling nem bámuló utazó, akit az idegen világok külső formái megkapnak, és elvakítanak, ő az idegen épületnek nemcsak homlokzatát szemléli, hanem lehatol az alapzat legmélyebb helyeire, legsötétebb zugaiba és néha vakító világosságot vet eddig homályos, sűrű dolgokra. Keyserling lelke felszivódott a látott idegen jelenségekbe és azok lényegét szólaftatja meg, melynek alapja mindig egy adott földrajzi egyéniség a benne élő emberrel. Embertöldrajz a filozófus köpenyege alatt. Megkapóan írja le a trópusok világát, Ceylon szigetét és az ottani növényéletet. A nedves meleg klímában nekünk érthetetlen gyorsasággal szövik ki a földből a növények sűrű erdeje, melyben egy számára sincs elég tér, elég levegő, hanem mindegyik a másikat tulburjanozva, átkarolva vagy lenyomva igyekszik feljebb az éltető levegőhöz és fényhez. A növényzet eme

féktelenül buja burjánzásából, melyben az egyedek már nem tudják növesüket befejezni, melyben az erdő nem faegyedekből, hanem egy folyton küzködő, elhaló és újra születő növénynevezőből, szövevényből áll, jobban érti meg Keyserling a buddhizmus lényegét, a trópusi ember akarategyenge tovaélését, mint elvont szobatudósok okoskodó elméleteiből. Buddha tana nem egyéb, mint a legfölkétesebb kifejezése eme trópusi természetnek, mely ellensége az egyéniségnek és ezért nem érti meg az egyén elmúlásának lehetetlenségét, nem akar földön túli életet, hanem nyugtalan, küzködő, tulságosan élő valóval szemben vágya a megsemmisülés nyugalma, a nirvána. Ez az indus legnagyobb vágya az élettől megmenekülve beolvadni az istenségbe, minden jelen életet mint „maya“-t, csalóka látszatnak tekinteni. Gyönyörűen festi le Keyserling azokat a lelki hatásokat is melyeket érez, midőn elhagyva Ázsiát Kaliforniába lép. Itt nincs dzsungel, itt az erdők nem küzködő növények szövevénye, a levegő nem páratelten forró, hanem életrekelten, idegacélozóan éles, az erdők fái öntudatos büszke faóriásokként állnak és az emberek lelkén ur az önértet. Óriási erővel dolgozik a természet elnyűgözésén, az „én“ felemelésén. A kereszténység így, ha nem is filozófiai mélységben, de az egyéni érték kiemelésében felülmulja a buddhizmust. Minden az egyéni akarattól függ, a jó, a rossz a nagyság és az aljasság. Szertelenségeket zabolázni, kinövéseket fékezni és céltudatosan, egyéni jelleggel építeni ez az európai lelkiélet jellemzője. Az indusok filozófusok, kik karosszékből bölcsességeket tanítanak, de senkit meg nem javítanak, az európai keresztény a mindent legyőző munka az egyéni megbecsülés embere. Az emberek lelki élete nem egyéb mint a természet életének visszatükrözése és csodás gazdagsággal tárja elénk a lélek és természet összefonódásának sok jelenségeit melyeket utján meglátott. Szépek az életbölcsesség mély gondolatai, melyeket utazásának végén tapasztalataiból levon, és aki geográfus, kettős mértékben elfogadhatja tapasztalását, hogy a legrövidebb út önmagához — földkörül vezet. —

Milleker.

Turista-térképek. A *Turistaság és Alpinizmus* folyóirat szerkesztősége tizenegy új térképet adott ki. Tizenegy

lap kiadása 1919–20-ban Csonka-Magyarországon — szinte hihetetlen.

A tizenegy lap Csonka-Magyarország hegyvidékének — csaknem a felét: tárja elibénk és fel fogja ölelni — idővel — Magyarország valamennyi megtekintésre méltó hegyiségét.

A tizenegy lap sorra véve a következő: 1: 75,000-es mértékben: 1. *Budai* hegyység, 2. *Pilis* hegyység, 3. *Börzsönyi* hegyység, 4. *Gerecse* hegyység, 5. *Bakony* hegyység, 6. *Balaton I.* (Veszprém—Tihany), 7. *Balaton II.* (Badacsony környéke), 8. *Mecsek* hegyység, 9. *Soproni* hegyység, 10. *Kőszeg—Borosgyánkö*; 1: 25,000-es mértékű: 11. *Pilis és Dobogókő* környéke.

A térképek rajza a régi, mert a részletes katonai térképek régi véseteiről készült a bécsi katonai térképező intézetnél. Módosítást a helyneveknél, a *névrajzban* találunk s ez már jelentős lépés.

Sajnos, a *katonai* és *turista-térképek* kettéválasztása a térképeken még nem sikerült. Nem is sikerülhetett. Ez a jövő kiadások munkája lesz. S kell is, hogy legyen, mert a kétféle érdeket minden részletében összeegyeztetni — lehetetlen. Ezt a gyakorlati geográfus, ki mindakét fél természetleleti igényeit figyeli — jól tudja. Másként lát a katonát, másként a turistát és másként az elméleti geográfus. De a gyakorlati érzékű geográfus ismeri mindannyiuk ebbéli igényeit, ezért tudja megelégtetni őket. Sajnos azonban, hogy a gyakorlati érzékű geográfusokat csak *utólagosan* szokták megkérdezni s munka számukra csak a bírálatnál jut.

A térképek árai — méretükhöz és színezésükhöz mérten 5–15 korona között váltakoznak.

Strömpl.

Supan Alexander: *Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie.* (Lipscse, 1918. 8° VI+140. lap).

Ez a könyvecske — mint szerző az előszóban mondja — noha politikai tartalmú és a háború alatt keletkezett, egyáltalában nem háborús termék, hanem azon leíró földrajzi előadásoknak gyümölcse, amelyeket szerző a boroszlói egyetemen rendes turnusokban tartott. Megírására szerzőt azon meggyőződése indította egyrészt, hogy az egyoldalú morfológiai fejlődés a geográfiát legbensőbb lényegétől mindinkább elidegeníti, másrészt, hogy a politikai földrajzot új alapokra kell he-

lyezni, ha azt akarjuk, hogy az egyoldali fejlődést kellőképpen ellensúlyozhassa. A háború csak új szempontokkal (elméleti természetes határok, nagyhatalmi típusok, modern nemzetiségi elv, önrendelkezési jog, autarkia, egyoldali gazdasági szerkezet, stb.) gazdagította és megerősítette abban a meggyőződésében, hogy a földrajz politikai részét a jövőben föltétlenül fokozott figyelemben kell részé-
síteni.

A politikai földrajznak — Supan szerint — nagy jelentősége van általában a földrajzi tudomány és a leíró földrajz művelésének szempontjából is. A dualizmus mélyen ülő tövisének eltolítása csak a politikai földrajzban sikerülhet. A szintézis csak a politikai földrajz talaján vihető keresztül. *Természet és ember az állam fogalmában egyesülnek.*

A leíró földrajznak Karl Ritter óta két uralkodó iránya van. Az egyik a szárazföld felszínének államokra való felosztásához ragaszkodik, a másik a Földet fizikai szempontokból osztja „természetes tájak”-ra, „geográfiai individuumok”-ra vagy „geográfiai provinciák”-ra. Ezt az utóbbit tekintik egyedül tudományosnak és mintegy előbbkelőnek. Kétségtelen, hogy ennek az iránynak is van jogosultsága, sőt kizárólagos jogosultsága abban az esetben, ha az embert a tárgyalásból kizárjuk. Ha azonban ez nem történik meg, akkor az államot, mint az ember munkájának legnagyobbserű eredményét, nem ignorálhatjuk és nem utalhatjuk nyomorúságos függelékekbe. De ezt a két irányt is egyesíteni lehet, sőt egyesíteni is kell. Minden kontinens földrajza az egész kontinens morfológiai, klimatológiai és egyéb alapvonásainak megrajzolásával kezdődik, csak ezután következik a részletes országismeret. Ennek legfőbb egységei az államok, melyek most már nem izolált objektumok, hanem a nagy összefüggésekbe vannak beállítva. Az államterület tagozásánál aztán a ter-

mészetes felosztás elvének kell teljes mértékben érvényesülnie.

A politikai földrajz tárgya az állam, mint az emberlakta földi tér egy része. A politikai földrajz tehát az állam természetes alapjaival foglalkozik. Ebből a meghatározásból következik, hogy az állam két, egymással elválaszthatatlanul egybekötött elemből, a földből és az emberből áll. Ezzel Supan egyenes ellentétbe kerül Ratzellel, aki kizárólag az államnak a térhez való viszonyára fekteti a súlyt, de Kjellén-nel is, aki hasonló felfogást vall.

A könyvecske az állam 4 geográfiai kategóriájának (alak, nagyság, helyzet, szerkezet) megfelelően 4 főfejezetre oszlik. Fejtegetéseit határozott gyakorlati cél irányítja, az t. i., hogy megállapítsa, mi erősíti és mi gyengíti az államot.

Sajnos nincs terünk arra, hogy Supan könyvének éppen an'ropogeográfiai szempontból (különösen az etnikai és gazdasági szerkezetéről szóló részben) értékes és tanulságos fejtegetéseit részletesen ismertessük. Csak egy megjegyzést ragadjuk ki. Az államok szerkezetéről szóló fejezetben a következőket olvashatjuk: „Föld és ember folytonos kölcsönhatással vannak egymásra, de ezen kölcsönhatások szövényes hálózatának kibogozása rendkívül nehéz, sőt talán lehetetlen is. Végtelen sokat írtak és beszéltek erről, de épp oly keveset mondtak. Ennek az az oka, hogy a föld és ember viszonyának egyik főtenyezőjét, az emberi szellemet, nem tudjuk természet tudományilag exakt módon számításba venni. A természet és az ember kölcsönhatásának titkát csak egy pontban sikerül legalább megközelítőleg feltárunk: a nemzetgazdaságban”.

A könyv, amelynek stílusa könnyed, világos, eleven, mindvégig érdekes és élvezetes olvasmány. Sok gondolat van benne és számos problémát vet fel. Aki elolvassa, valószínűleg kedvet kap politikai földrajzi kérdések tanulmányozására. *Littke Aurél.*

Magyarország gazdaságföldrajzi térképe.

I.

A megfelelő tárgyalagos keretekben tartott vita, a különböző felfogások kicserélése mindig hozzájárul a tudományos kérdések tisztázásához, ezért Strömpl Gábor bírálatára a következőkben válaszolni szükségesnek

tartjuk. A különböző típusu gazdasági termelőterületek elhatárolása valóban nagyon hasonlít a szintvonalakhoz; Magyarország medenceszerkezetét, s e szerkezetből kifolyó klimatikus viszonyait tekintve azonban, ez igen természetes. A Magyarország területén még csak meg sem kezdett gazdaságföldrajzi kutatások eredményeinek hiánya, valamint a térkép méretei valóban nem engedhetik meg, hogy az autarch és az anautarch területeket részletesen szétválasszuk, de nem is volt célunk; ezért az autarchiát csupán hazánk legfontosabb terményei és szükségleteire (kenyérmagvak, fűtőanyag, energia, építőanyag) kiterjesztve és csak a legáltalánosabb vonásokban vihetjük még ma a térképre. Az, amit a bíráló pl. Buda és Pest területeinek az autarchia szempontjából való szétválasztásáról mond, (a térkép méretére való tekintettel), aligha vehető helytálló kifogásnak. Éppen így a többi részletek kifogásolása sem. A térkép szén-, vas- és értelepeinek feltüntetésében követett módszerünk elvi kérdés dolga. Mindenekelőtt le kell szögeznünk a kartográfiának azt az elvét, hogy amit a térkép céljának megfelelőleg feltétlenül kitüntetendőnek tart, azt «mértéken felül» is ábrázolhatja. Gazdasági térképünkön a széntelepüléseket fel kellett tüntetnünk és pedig ábrázolhatóság kedvéért mértéken felül is, még amellet a veszély mellett is, hogy a bíráló igen pontos megállapításai szerint egyes csúcsokat is veszélyeztet a széntelep mértéken felüli rajza. Sőt bizonyos esetekben kénytelenek vagyunk a csúcs rajzára is széntelepet rajzolni, ha pl. biztosan tudjuk, hogy a csúcs alatt, a hely belsejében van szén. «Hozzáférhetőség» szerintünk nem lehet az illető ásványi település, vagy bármely gazdasági érték térképezésének kritériuma. Az egyes ásványi települések adatainak helytálló volta mellett (amit a bíráló kifogásol), pedig csupán annyit kell leszögeznünk, hogy hazánk vas- és széntelepei legkiválóbb szakértőjének saját adatai, tehát sajtóhibák sehol sincsenek bennük. A földgáz feltüntetésénél szerintünk nem az volt lényeges, hogy hol vannak Erdély földgázkútai megfúrva; hanem Erdély földgáz medencéjét kellett kiemelnünk. Honnan veszi bíráló azt az állítást, hogy ahol köső van, ott gáz nem lehet? Ez egészen új, de aligha elfogadható kijelentés. Ugyanez áll a vízerőkre is. A magyar medence vízi energiagazdagságát korán sem tüntetik fel a már megépített vízi energia telepek, tehát kizárólag ezeket nem ábrázolhattuk, éppen így semmi értelme sem volna annak, hogy mindazokat a helyeket jelöljük, ahol a legalkalmasabb volna az energia-telepek megépítése, mert hiszen különböző gazdasági faktorok befolyása alatt nem feltétlenül a legalkalmasabb ponton fognak azok megépülni, ezért csupán azt jelezhetjük, hogy mely folyókon, illetve vízgyűjtő területeken vannak számottevő vízerők. Ábrázolásunk valóban tökéletesebb lett volna, ha az egyes vízgyűjtőket körül is határoljuk, sőt a jelzésben kvantitatív fokozatokat is alkalmazunk; ez azonban már túlságosan tömötté tette volna a térképünket, amit a bíráló már úgyis szemünkre vetett. Amit a bíráló a mellékletként adott grafikonok technikai kivételében kifogásol, az igazán nem vonhat le a térkép értékéből, a két grafikon mértékének különböző volta pedig nem okozhat normális szemlélő előtt félreértéseket, mellékelve vannak méreteik.

Feltétlenül igazat kell adnunk bírálónknak, hogy a városok gazdaságföldrajzi eredetének feltüntetése nehéz feladat. Nem is lehet azt térképen megoldani, még ha nem egyszerű, hanem igen komplikált jelzéseket is használunk. Nem lehet, mivel a telepítő és fejlődésre ható gazdasági faktorok korokon és gazdasági helyzeteken át változók. Ezekről tehát csak genetikus módszerű értékezekesben és nem jelekkel dolgozó térképekben adhatunk hí képet. De gazdasági térképen talán mégis jogosult, hogy a városok jelzésének stereotip karikája helyett valamennyire kiemeljük azt a gazdasági tényezőt, amely a város településének, illetve fejlődésének domináns faktora. Az pedig, amint a bíráló erről a dologról írva fejezősülve kérdez: valóban a magyar gazdasági földrajz egyik legégetőbb feladata, hogy a magyar

városok településére és fejlődésére ható gazdaságföldrajzi tényezőket részletesen megállapítsa. Hogy ki melyiket gondolja ilyennek, arról ma még igen tág tere van a vitának. Ami a vásárvonalak berajzolását illeti, csupán egyre kell figyelmeztetnünk a bírálót: a természetben vonalak sohol sincsenek; vonalakkal tehát az árukieserélés helyét nem jelölhetjük pontosan, akármiképpen vonjuk is meg, csupán reámutathatunk vele, hogy kb. hol mutatkozik az árucserre telepítő hatása legerősebben.

Térképünk tárgyi hibáinak vádját határozottan vissza kell utasítanunk, amennyiben pozitív és feltétlen bizonyossággal megállapítható tényezőkre és nem ma még vita tárgyát képezhető adatokra vonatkozik. Mindenesetre azonban engedje meg a bíráló, hogy két dologra hívjuk fel figyelmét: a gazdasági élet a legkomplikáltabb szimbiózis lévén, térképezése egyik legnehezebb problémája, amit a külföldi ilyen irányú térképeken talán még kevésbé látunk megoldva, mint a mieinken. Ha gazdaságföldrajzi képet kartográfikusan akarunk ábrázolni, nem zárhatunk ki egyellen faktort sem a térképről, még a túltömöttség veszélye ellenére sem. Ezen különben csupán egyetlen módon lehetne segíteni: a faktorokat olyan módon szintetizálni, hogy egyetlen faktort se kelljen külön ábrázolni, csupán néhány végső közös eredőjüket. Idáig pedig csak a mi tapogatózó útjainkon át juthat el a szintetikus (tehát valóban térképeket és nem kartogrammokát produkáló) gazdasági földrajz.

Fodor Ferenc.

II.

Szabad legyen nekem is néhány szót hozzáfűzni a fenn-lejtegetett bírálatához. Két csúnyán megcsontított, tudóskodó műszóval találkoztam a bírálatban, az autarch és anautarch szavakkal. Ezeket is azért csinálták, hogy bizonyos tudatlanságunkat takarják velük. Nézzük csak meg a szavak valódi tartalmát.

Boglár falú határa a Balaton déli partján tartalmaz egy darabot a Balatonból, azután nagy darab „berket” (tőzegláp), homokbuckás turzást, lösszel fedett dombot, bazalttufa-halmot és pannoni homokhátat. Van tehát szántóföldje, rétje, szőlője, gyümölcsöse, kis erdeje, homok- és kőbányája, téglavetője, egyszóval mindene. Ennél „autarch”-abb falut képzelni sem lehet. (De mellékesen jegyzem meg, hogy nincs vasa, reze, aranya, narancsa, rizse, gummija, stb., stb.).

Boglár mellett van délre akárhány falu, amelyiknek nincsen erdeje, nincs Balatonja, nincs tőzege, nincs szőlője. Csupa szántóföld és legelő, legföljebb kevés rét. Ez már „anautarch”, hisz különösen fűtőanyagja és építőanyagja nincs.

De van mellette egy uradalom, abban van erdő, szőlő, halastó, sőt a pannóniai homok óriáskonkrécióit fejtük is építő kőnek. Ez megint „autarch”.

Es ez így megy tovább. Minél kisebb részletekre bontunk valamely területet, annál több lesz köztük az „anautarch” s végre, ha egyes parcellákat veszek csak figyelembe, világos, hogy minden parcella önmagában „anautarch”. Ha a részek „anautarchok” mind, egyenkint, akkor világos, hogy az egész terület is „anautarch” lesz.

Ez következik az okoskodásnak abból a módszeréből, amit a bíráló használt.

Sőt még megfordíthatjuk a dolgot.

A műveltség bizonyos alacsony fokán az ember igényei oly minimálisak, hogy pl. a hegyvidék legzordabb erdei közt a kiszélesedő folyóvölgy síkja képes néhány családot eltartani, minden behozatal nélkül. Valami egészen alacsony műveltségű nép pl. megélhetne a Garam felső völgyében, minden külső segítség nélkül, föltéve, hogy elég kevesen vannak hozzá. Ez a terület tehát ebben az esetben „autarch”. Mivel csak azok a területek jöhetnek figyelembe, amelyekben ember egyáltalában letelepülhet, világos, hogy kellő gyér népesség és alacsony műveltség

esetén az egész Felvidéket «autarch»-nak kellene jelezniük, mert «tudja tartani önmagát».

Az egész Magyarország történelmi határai közt «autarch» (bizonyos korlátok közt, mert pl. sem gunmija, sem «halesont»-ja, sem kókuszszírja, sem gyapoltja, kávéja, teája stb. nincs, de egyes részei «anautarch»-ok. Bontsuk csak minél kisebb részekre, annál jobban nő az egyes részek «anautarchiája». Az egyes részeket befőstve, a bíráló kívánsága szerint, egyenkint valamennyit, «anautarch»-nak kellene festeni. Sőt az egész Föld-kerekességét mind részleteiben «anautarch»-nak kell jelezni.

Milyen kár a tudományt ilyen üres szavakkal terhelni! És milyen kár ezért az okoskodó szóért félreértetni a gazdasági térkép törekvését!

Nincs itt szó autarchiáról és anautarchiáról, hanem arról van szó, hogy elkülönítsük a különböző földrajzi jellegű területeket. Minthogy a nagyjában ugyanolyan éghajlatú területen az ember életét elsősorban a domborzati minősége határozza meg, nem tehetünk róla, ha a termelés szempontjából különböző területeket csakugyan a színvonalakhoz hasonló vonalak fogják elkülöníteni. A földrajzi szintézis csakugyan nem oszthatja az egyenlő éghajlati területet feltűnőbb különbségek alapján, mint ha elkülöníti a síkságot a dombvidéktől és a hegyvidéktől. Persze azt, hogy mi a síkság, dombvidék és hegyvidék, megint nem fizikai földrajzi, hanem emberföldrajzi szempontból kell ebben az esetben definiálnunk, mert hisz a gazdasági földrajz az emberföldrajznak egy része. A síkságon a térszín domborzata nem befolyásolja a termelés módját. A dombvidéken a termelés elkülönül a völgyben, a domboldalon és a dombtetőn; a hegyvidéken a település is elkülönül, a völgyben más telep van, mint a hegytetőn. Nem itt a helye, hogy ezt a felfogást részletesen fejtegetjük, elegendő megjegyeznünk, hogy megtehető óvalosan kell eljárniuk, különösen a platós területeket illetően. A hegyvidéknek megvan az az emberföldrajzilag (tehát gazdaságföldrajzilag is) fontos tulajdonsága, hogy a hegytetőn és a völgyben elég jelentős lesz a középhőmérséklet és az évi csapadék mennyisége közt a különbség, tehát észrevehető a növényzetben és termelésben is fontos szerepet játszó klímakülönbség.

Mindezek a nagyon szigorú és komoly tudományos bázisokon nyugvó megfontolások és nem üres frázisok («autarch» stb.) vezették a térkép szerkesztőjét arra, hogy a három különböző jellegű területet egymástól elkülönítse. Nagyon jól tette. Első kísérlet ez talán az egész világ-irodalomban. Hibái mindenesetre lesznek, hibátlan dolgot még a bíráló sem tud produkálni. Lesznek vitás részletei is, hisz a természetben nincs éles határ, vannak átmenő területek is.

Cholnoky Jend.

° III.

Dr. Papp Károly egyetemi tanár úrtól is érkezett válasz ugyancsak Strömpti Gábor bírálataira. Ezt a választ nagy sajnálatunkra nem közölhetjük folyóiratunkban, mert szorosan véve nem emberföldrajzi vonatkozású és igen terjedelmes.

A bírálatra vonatkozó észrevételei a következők:

«Összes bányaterméceink közül egyedül a szén az, melyből Csonka-Magyarországnak elég bőven jutott.» Összesen 77 szénbányánk van, melyek 1920-ban 4,956.285 tonna szenet termeltek. Az 1921. évi termelésünk jóval fölülmúlta az ötmillió tonnát. Csonka országunk tehát a mai szomorú viszonyok között is felét termeli a régi ország szénének.»

«A Zengő-tátrán belevethetjük a produktív területbe.»

«Zálamegyében pontusi lignitok vannak.»

Bár a Vértes telején tényleg van itt-ott eocén szén, a térkép azonban a Moór—Tatabánya között lévő széntekőket akarta jelezni.

A Buda-Pilis vidéki széntelepeket Fodor a budakeszi medencével

egybefogta. Ez is jogosult és csak tévedés, hogy a Jánoshegy 529 m. pontjára került a határvonal.

A Vác fölött lévő szentély sem a Nagyszánt, hanem az orom déleleti lábán közvetlenül kezdődő szentterületet ábrázolja.

Van szén Belpátfalván és Balmazújváros határában is.

A gázmezőket illetőleg megjegyzi, hogy a térkép azok szélső határait mutatja az ábrázolt területtel.

A sótelepeket a térkép az egyetlen összefoglaló forrásmunka alapján mutatja. Strömpl Gáborral szemben megállapítja, hogy a sótestek agyagburka alól helyenkint melán is törhet elő.

A nyírségi vasérctelepre vonatkozólag megállapítja, hogy a biharmegyei Bugamér, Almosd, Kakad és Nagyléta határában a kir. bányakapitányság 21 kölmérték adományozását engedélyezte.

IV.

A magam részéről is szeretnék Cholnoký. Papp és Fodor kollégáimnak szavai után néhány megjegyzést fűzni Strömpl dr. kritikájához. Bár hivatalos elfoglaltság gátolt a térkép munkájában a nyomtatás stádiumában, tehát az előkészítés után is résztvenni. De így, mint nem teljesen érdekelt fél, tárgyilagosabban tudok legalább hozzászólni.

Általánosságban az a megjegyzésem, hogy ez a térkép kísérlet és pedig nehéz probléma megoldására. A geográfus feladata nemcsak más gazdaságtudományoknak egyes jelenségek térbeli eloszlására vonatkozó eredményeit térképezni, hanem térképileg szemléltetni a természeti okok és gazdasági okok közötti összefüggését. Képzeljük azt, hogy minden természeti tényező és minden gazdasági jelenség térbeli eloszlását egy-egy átlátszó papírlapra rajzoljuk. Minél több ily lapot helyeznénk akkor egymásra és tudnánk egyszerre s együtteségükben érzékelni, annál közelebb jutnánk egységes szemléletünkben a természetben uralkodó szintézishez. Mert hiszen a geográfia nem egyszerűen a térbeliség tudománya, mert ez a kritérium nem különbözteti meg világosan; — hanem a térbeli együtteség tudománya. Sőt ez sem elég, mert sohasem szabadván feledni, hogy minden egyes tényező megjelenési formája csak fejlődési stádium: igazában a földi életszféra térbeli együtteségének tudománya. Azonban a fejlődést a térképre nem tudván reáinni, maradunk a térbeli együtteségnél.

Itt a gazdasági térképre ugyanaz áll, a mi a topográfiaira, fizikaira, politikaira, demográfiaira, etnográfiaira: a lépték aránya szerint többet vagy kevesebbet kell egyszerűsíteni, összevonni, szimbolizálni stb.

Strömpl dr. kritikája nem szolgáltat ezen feladatok szempontjából teljes igazságot Fodor dr. kísérletének. Nem hasonlítja eddig megjelent gazdasági térképekhez, s nem említi szóval sem, mennyire elején vagyunk az ilyfajta kísérletezésnek. Nem említi, hogy eddig jóformán kizárólag egyes jelenségeket térképeztek, a mi nem geográfia. Elmerülve a részletekben, a problémához, mint ilyenhez nem is szól hozzá. S ezért a kritikából még nem látja senki, miben tett helyes irányban lépést a megoldás felé a térkép; miben nem. Kivéve azon megjegyzését, hogy túlsókat akart feltüntetni. De épp itt a «túlsók»-nál szerettem volna, megtermékenyítő, fejlesztő jó tanácsot, véleményt hallani.

Ami a részletek kritikáját illeti, még egy általános megjegyzésem van. Strömpl dr. több helyt kíváncsi a forrásokra. Azonban azt látom, hogy ahol azokat könnyű volt megtalálni, nem tett összehasonlítást. Így a városok eredetének kérdésében világos volt, hogy a szerző a címben Cholnoký kollégámra s rá hivatkozván, a városok klasszifikációjához csak Cholnokýnak, holodogult mesterünk Lóczy: A Magyar Szt. Korona Országának leírásában a 77—85. oldalakon található beosztása és az én külön ezen körülményt feltüntető kis térképem: a könnyen hozzáférhető: Notes on the Economic and Political Geography of Hungary-ban (Budapest, Hornyánszky. 1919.) szolgáltak forrásul. — Ha Strömpl dr. a térképet ezen forrásokkal összehasonlította volna, érdemesebb munkát végzett volna

a megoldás felé való útunkon. Még inkább, ha ezekről magukról is egyben véleményül mondott volna. Mert hiszen az egész kérdés nincs még lezárva: lehet-e a városokat így klasszifikálni? Lehet-e közülök annyit klasszifikálni — mivelhogy egyeseket föltétlen lehet — hogy az eredmény térképre vihető legyen? stb.

Mert például, ha azt kifogásolja, hogy Marosvásárhely nem «vásár-város» a térképen, láthatta volna, hogy a «Short Notes» térképén az De ott meg Szászrégen nem az, míg a bírált térképen Szászrégen vásárváros. Természetes, hogy minden város vásárhely is. De a városok jelentősége e tekintetben lényegesen különbözik. Így pl. nem lesz nehéz Leipzig és Karlsruhe esetében kimondani, hogy az előbbi az; az utóbbi nem. És itt még egy megjegyzést. Az «eredet» a «Short Notes» térképen is rajta van. Lehet, hogy nem szabatos a kifejezés így, mert nem lehet csak az első települést vezető szándékot figyelembe venni, mely különben sokszor nem is állapítható meg; máskor nem döntö, s legtöbbször nincs is szándék, de a városnak, a nagy jelentőséggel bíró helynek eredetét, kellett alatta érteni, tehát bizonyos fokig egész fejlődését belevenni. Ime, ismét egy kérdés, amelyen érdemes gondolkodni.

De visszatérve Marosvásárhelyre s a városok különböző jelentőségére vásárhelyvultok tekintetében, lehet-e ezt klasszifikálni? Mely adatok alkalmasak az összehasonlításra? És melyek állanak rendelkezésre? Vajjon csak a tényleges vásárokat vegyük tekintetbe? Vagy a város kereskedelmét is? És akkor mennyiben? stb., stb.

De akármit is veszünk tekintetbe, nem a név a döntő kritérium. Ahból, hogy Strömpl dr. azt kérdi, miért nem vásárhely, Marosvásárhely, Hódmezővásárhely, tehát hogy a nevet tolja előtérbe, azt látom, hogy az expressis verbis vásári árucsereben látja csupán kifejezve a «vásárhely» jellegét. Csakhogy ez sehogysen kritérium.

Elsősorban nem kritérium a név. Mert akkor miért van vásár — már t. i. országos vásár, — Vásárosmiskén, Vásárosbéczen, de nincs Vásárosdombón és Vásárosszentgálon, miért van, Martonvásáron és Somlóvásárhelyen és nincs Alsóvásárdon és Lendvavásárhelyen (1913.). — Látom a válaszi! Persze, hogy volt ott is vásár. Legalább valószínű, hogy a múltban volt, bár pld. igen kétséges, hogy Vásártelken (Kolozs-m.) lett volna. Csakhogy jelentősége válogatja. S ezen jelentőség kiválogatása a geográfus, a térképrevitel scrutiniuma a kartográfus feladata.

Már most a mi a vásári forgalom adatait illeti, más adatok nem állanak rendelkezésünkre, mint az országos vásárok főbbjeinek állatvásári forgalma a Statisztikai Havi közleményekben, a többieké csak kézirati anyagban van meg. A másodnapj sátorosvásári forgalomról adatok nincsenek. Bizonyos felvilágosítást adhatnak a községi vásárvámbevételek, ha központosítva megvolnának. De nincsenek. Különben is problematikusak volnának, mert sok helyt a vásárjog magánkénzen van, de meg azért is, mert a díjtelek igen eltérők.

Nézetem szerint azonban valamely hely vásári jelentőségét a vásár maga nem meríti ki, bár első fontosságú tényezője. A vásár árucsereét jelent helyben nem lakók között. Tehát a kereskedelem egy része is ide vág. Például, hogy Nagyvárad sok állatot és fát szállít Erdélyből s fát a közelebbi erdőkből is nyugat felé. De aláhúzza még az ipari jelleggel szemben merkantilís jellegét sok régi Kereskedő háza és feltűnő sok áruforgalmi részvénytársaság. Különben ezt a jellegét állapítja meg az összes adatok összevetése után a kereskedelmi kamarák által a Béke-előkészítő irodához beadott gazdasági leírása. — Ugyanez Marosvásárhelyre nézve azt állapítja meg, hogy iparváros vas- és mezőgazdasági ipari jelleggel. De az állatvásári statisztika szerint sem par excellence vásárváros Marosvásárhely. Annak a vidéknek vásárvárosa ma sokkal inkább Szászrégen, melynek állatvásárain az 1913. évi felhajtás pld. cca 34.000 darab volt, míg Marosvásárhelyé csak 13.500. S ami a kereskedelemmel foglalkozó népességet illeti, Marosvásárhelyé 9.4%, Szászrégené 10%. Marosvásárhelyt aránylag sok az élelmezési és élvezeti cikkek keres-

kedelme: 990 keresk. és hitellel foglalkozóból 259, aránylag több, mint Aradon, Debrecenben, Pécsen, Szabadkán, Kolozsvárt. Ezt inkább csak azért említem, mert felvetem vele azt a kérdést, hogy az állandó, nem házaló- vagy kofa-élelmicikkereskedelem nem inkább a vásárjelleg elvesztése mellett szól-e?

Igy áll a dolog Vásárhellyel ma. Mi hát a város nevében jelentkező vásároknak története, s összefügg-e az eredettel. — Marosvásárhely már Kálmán király alatt: Novumforum sicularum. A székelyek itt szolgáltatták be az ököradót. Evvel kapcsolatos lett aztán egy vásár. Tehát a Notes térképén régi eredete, illetve fejlődése szerint helyesen vásárváros, de ha újabb fejlődését, a modern város eredetének okait nézzük, nem okvetlen az.

Ennyi minden tényezőt kell számbavennünk.

Híódmezővásárhely még kevésbé tarthat számat arra, hogy egy ily térképen «vásárhely»-nek jeleztessek, mert nem ez a főkaraktere sem ma, sem eredetét tekintve. A török hódoltság előtt 18 község állott helyén. (I. Ballagi, Földr. Közl. 1890.), amelyek egyikének nevében sincs a «vásár» szó. Ezekből a török hódoltság alatt, de főleg utána ugyanúgy tömörült lakossága egy nagy telepbe, mint a többi alföldi parasztváros. népe. Tehát ezekkel eredetre mérve egy karakterű: nagy földművelőtelepülés.

Epp úgy, amint nem minden város, amelynek nevében a «vásár» szó szerepel, jellegzetes vásárváros v. eredetűre az, épp úgy nem minden folyómenti város jellegzetes «hídváros»; pld. Arad nem az, csak másodlagosan; elsődleges a Maros-út kijáratvárosa. U. a. szerepe mint Nagyváradnak és Szatmárnak. Ezen legalább is vitázni lehet. Viszont Zombort lehet átkelőhelynek minősíteni, de nem a Ferenc-csatorna révén. Ezt Strömpl. dr. maga sem gondolta a szerzőről. Ha tehát a természet-szerű forrásokat konzultálta volna, rájöhetett volna az okra, amelyről kérdezősködik. A «Short Notes» térképén, melyen a jelek nagyobbak. Zombor rhombusa a Dunának van irányítva, nem a Ferenc-csatornának. S ez azért mert a Bezdán-Iszterbácsi átkelőhely az egyetlen Baja és Gombos közt. Ez is kritika tárgyává tehető. Csak el kellett volna menni a forrásig, mi nézetem szerint könnyű lett volna. Tény, hogy a híráll térkép ezen forrástól, részben egyszerűsítések, részben rajzhibák folytán (mint Zombornál) eltér. Így feketében nem tudta feltüntetni Pozsonynak a «Short Notes» térképén kettős jellegét: «Nyugati, tehát német típusú» és «átkelőhely» és Debrecen hármas jellegét: «vásárhely», «falusias típusú mezőgazd. centrum», «útkeresztezéssel». Budapest sem nem gyárváros, sem nem egyszerűen átkelőhely, mert úgy eredetét, mint fejlődését több körülménynek köszöni. Ezt talán nem kell részleteznem.

Az áll, hogy Zólyom nem «bányaváros». Helyesebben (vas-) «gyárváros» volna. Viszont Tatabánya s Rudabánya pld. nem csnek Bélabányái egy kategóriába. A bányahelyekre vonatkozóan a geográfusnak meg kell különböztetni azokat a helyeket, ahol a valóságos városok keletkeztek s azokat, amelyek lakosaik nagy száma dacára, telepei egy-egy bányavállalat munkásainak, ha mindennel el is látott telepei.

A vásárvonalaknál a térkép és a bírálat közt van az igazság. T. i. amit Strömpl. dr. a vásárvonalak megvonásában hibául ró fel, hogy t. i. nem választ el világosan különböző s a térképen így feltüntetett termelési területeket, — az éppen a fő vásárvonalra, az Alföld peremén futóra nem áll. Ha azt kifogásolta volna, hogy az erdélyi s felvidéki ezek több részét, azt érteném. Azt, hogy hol «metszik egymást a vásárvonalak derékszőgben», nem voltam képes fölfedezni.

Kissé hosszúra nyúlt hozzászólásom. Erre nem a bírálat készített. De oly érdekes és tisztázatlan problémákat lehet érinteni, hogy úgy gondoltam, érdemes szaktársaim figyelmét felhívni azokra.

Csak még egyet; mivel valamelyest foglalkoztam térképsokszorosítással is. A térkép céljához képest egészen jól megállja helyét. Egyes kifogások épp csak izlés dolgai. Nekem például a zöld szín, főleg a vilá-

gosabb tónus é p p e n n e m e l é g «vérszegény». Ezenkívül háborus festékanyaggal készül a térkép.

Gr. Teleki Pál.

V.

A bíráló válasza:

Hogy Fodor térképét joggal illették kritikával, az kitétszik a válasszokból is. Mindegyike első kísérletnek minősíti. Már pedig ország sorsát intéző béketárgyalások elé az ilyen kiforratlan kísérletek nem valók. En pedig a béketárgyalási okmányok hivatalos térképmellékletét bíráltam.

Mert mi körül is áll a harc? Szerintem gazdaság-földrajzi térképre csak olyan gazdasági javak kerülhetnek rá, amelyek már részt vesznek a termelés, a szállítás és a forgalom életében. Már pedig a hibázott ásványi kincsek egyike sem él még benne gazdasági életünkben. A föld gyomrában azonban ott vannak, s így csak gyakorlati célzatú geológiai térképekre valók.

A legényegesebb pedig az, hogy szerény nézetem szerint a szintetizáló geográfia még igen messze van attól, hogy egész vidékek jellegét azzal a határozottsággal megjelölje és a jellegét területileg úgy körülhatárolja, ahogyan arra szükségünk van abban a pillanatban, amint a jelenségeknek térképen való rögzítéséhez látunk. De nemcsak a szerkesztéskor támadnak akadályok ismereteink homályossága folytán. A kész térkép határozott vonalú rajzával természetesen azt a hamis látszatot kelti, mintha ismereteink nagyon is tökéletesek, a szintézis teljesen befejezett volna.

De Fodor térképe egyáltalán nem első kísérlet e téren. Heide rich szerkesztette Wirtschaftsgeographische Karten c. műből a Petermann's Mitteilungen X. száma is közli a — Felföld térképét.

Ha Fodor térképe tudományos folyóiratban értekezés mellékleteként jelenik meg, bírálatom másként hangzik. Hogy azonban «kísérlete» sorsdöntő okirattá lett, sőt kísérő szöveg nélkül a magyar iskolák falára is került, a gazdaság-földrajzi — s nem gyakorlati geológiai — tévedések ellen óvást kellett emelnem.

Strömpl Gábor.

Magyarország ismertetése.

(Vázlatok népfőiskolai tanfolyamok részére.)

Földrajzi helyzete. A földgömbön elfoglalt helyzete. (Északi félgömb keleti fele, mérsékelt öv. Európa középső része).

Környezetéhez való viszonya. Nyugat-Kelet- és Déli-Európa érintkező felülete. Kontinentális jellege.

Helyzetének történelmi szerepe. A nyugati kultúrával való érintkezés. Védekezés a keleti barbár népek támadásai ellen (tatár, török), Nyugat-Európa védőhátyája.

Földrajzi és gazdasági egysége. Az egyes országrészek szoros földrajzi kapcsolata és gazdasági egymásra utaltsága. Ezer éves multja. A történelmi, a tulajdonképpeni és Csonka-Magyarország. Az integrálás geográfiai szükségzerűsége.

Területe, nagysága. Egybevetve más európai országokéval.

Határai és a határoló országok. A Kárpátok, a Száva, mint természeti határok. A nyugati politikai határok. A világháború előtti és a mai állapotok. A Magyarország körül és Magyarország testéből alakult új államok.

Felszíne. Általános jellemzés. A hegvek és vizek kedvező megoszlása politikai és gazdasági szempontból.

A felszín kialakulása. Az egykori felszín és ennek maradványai (öshegységek). Az ősrégi tenger és ennek maradványai (kőzetek, tengeri iszap). A Kárpátok felgyűrődése és az euráziai gyűrődés. Az Alföldek besüppedése. Beltenger és ennek eltűnése (kiszáradás, lecsapolódás). Vulkános kitörések a medencék peremén. Hegyrögök, hegyszigetek. A medencék feltöltődése. Iszap, homok, lösz lerakódások.

A hegységek térbeli és magasságbeli eloszlása.

I. A Kárpátok. Külső és belső övezet. A közbeékelte völgyek és medencék. Átjárók és jelentőségük.

II. Középhegységek. Vulkánok, röghegységek, egykori gyűrődések lekopott maradványai.

A vízrajz egységes volta. Az Alföldek felé siető folyók. A külső és a belső vízválasztók. A Duna-Tisza vízterülete.

A folyók gazdasági jelentősége. Hajózhatóság. Tutajozás. Csatornák. Folyamszabályozások. Ármentesítések. A vízierők kihasználása.

A Duna, mint nemzetközi víziút. Medencéket összekötő szerepe. Folyás irányának hátrányossága. A Tisza és a többi folyók alárendelt jelentősége. Tervek és lehetőségek víziúthálózatunk kibővítésére.

Éghajlat. Különböző éghajlati típusok váltakozó érvényesülése. A nyugati légáramlások hatása: köd, borúlat, eső, uralkodó nyugati szelek. Északi légáramlások hatása: nagy hidegek és melegek. Déli légáramlatok hatása: enyhe szelek, nagyobb mérvű felmelegedések, (különösen télen). Időjárásunk rendkívüli változatosságát ez magyarázza.

Az éghajlat kontinentális jellege. Szélsőségek. (Hideg tél, forró nyár). Kevés csapadék. A csapadék gazdaságilag hátrányos megoszlása. Az Alföldek csapadékhánya. (Öntözés). Átlagos évi csapadék. Évi és havi közepes hőmérséklet (izotermák).

1) Az Országos Szabadoktatási Tanács rendezte népfőiskolai tanfolyamokon Magyarország ismertetésére is sor kerül. Ezeknek az előadásoknak vázlatát készítette el több geográfusunk és a Tanács áldozatkész támogatásával itt közöljük az érdekes felfogásu tervezeteket.

Eghajlatunk egészséges volta. Hátrányai: szélsőségek, késő tavaszi fagyok stb.

Lakosság. Különböző fajta népek. A nem egységes néprajz magyarázata.

A magyarok letelepülése, térfoglalása. Idegen betelepülések és telepítések a lakatlan vagy ellenségtől elpusztított helyekre.

A lakosság száma. Népsűrűség, összehasonlítva más országokéval. 1 km²-re eső lélekszám. Sűrűbb és ritkább lakosságú vidékek. Lakatlan területek.

A lakosság megoszlása nyelv, vallás és foglalkozások szerint. Nemzetiségi területek. A katolikus, protestáns és gör. keleti vallások elterjedése. A földmívelők, iparosok, kereskedők, tisztviselők arányszáma és megoszlása.

A lakosság természetes szaporodása. Kivándorlások, beisk. vándorlások. Egészségügyi és szociális viszonyok.

A magyarság száma. Földrajzi elhelyezkedése a központi termékeny területeken. Vezető szerepre hivatottsága. Kulturális és gazdasági fölénye a nemzetiségekkel szemben. A túlnyomólag magyarul lakott területek elhatárolása. Az elszakított országrészeken elszórv. és nagyobb tömegben élő magyarság (Csallóköz, az Alföld északi és keleti pereme, Székelyföld).

Németek. Bevándorlott, főleg betelepített népesség. Szétszórtságuk az ország különböző részeiben. Szászok és svábok. Összehasonlításuk vallás, foglalkozások és műveltség szerint. Németektől lakott területek: Szepesség, Erdély egyes vidékei (Beszterce, Marosvölgy, Barcaság stb.), Bánát, Bácska, Tolna, Baranya. Nyugati országrészek. A németek és magyarok.

Tótok. A régi szláv lakosság maradványa. Földrajzi elhelyezkedésük. Tótok által lakott vármegyék. Foglalkozásuk, vallásuk és műveltségük. A tótok és magyarok egymásrautaltsága. Pánszláv törekvések. A csehszlovák egység hamis volta.

Ruthének. Betelepülések a XIII. sz.-ban. Ruthénlakta vidékek. Vallásuk, műveltségbeli elmaradottságuk, kedvezőtlen gazdasági helyzetük. A magyarsághoz való viszonyuk.

Oláhok. Az oláhok római eredetéről szóló mese. Bevándorlásuk Erdélybe a XIII. sz.-ban. Nagy elterjedésük magyarázata. Oláhlakta vidékek. Keveredésük a szászokkal és magyarokkal. Az oláhok nyelve, műveltsége, vallása és foglalkozása. Elszakadási törekvéseik.

Szerbek. A szerb bevándorlások. Szerbeklakta vidékek. A bunyevácok és a szerbek. Vallásuk és műveltségük.

Horvátok. Földrajzi elterjedésük. Történelmi kapcsolatuk a magyarsággal. A szerbek és horvátok összehasonlítása. (Vallás- és műveltségbeli különbségek).

Kiseb. számú egyéb nemzetiségek. Örmények, bolgárok, cigányok. Előfordulásuk, jellemzésük.

A lakosság települése. A települések általános jellemzése. Fa-, sár-, vályog-, kő- és téglaházak. Túlnyomóan falusi települések. Tan. nyák az Alföldön. Kiseb. és nagyobb községek: Alföldi utcás falvak. A felvidékek patakmenti vagy hegyoldalakon elszórt telepei. Városok. Földművelő alföldi városok. Újabb típusú iparos-kereskedő városok. Városaink nagysága. Budapest és a vidéki városok összehasonlítása.

Gazdasági földrajz. A termőterületek általános megoszlása %-ban és vidékek szerint. Az ország mezőgazdasági (nyerstermelő) jellege. A termelés átlagos színvonala (hektáronkénti átlag) összehasonlítva más országokkal. A többtermelés fogalma és módjai (öntözés, műtrágyázás, váltógazdaság, fajnemesítés). Birtokmegoszlás. Törpe-, kis-, közép- és nagybirtokok.

Gabonatermelés. A búzatermelés jelentősége. Eghajlatunk és a búzatermelés. Búza-termő vidékek. Termelésünk nagysága. Kivitelünk. A többi gabonaféle másodrendű szerepe. A rozs-, árpa-, zabtermelésnek a talajjal és éghajlattal való kapcsolata. Az árpaterme-

lés és a sörgyártás. A zabtermelés és a lótenyésztés. Malomiparunk. Szélmalmok, vízimalmok, gőz- és motoros malmok. Lisztkivitelünk.

A kukorica. Magyarország, mint Európa első kukorica termő országa. A kukorica a melegebb országreszek növénye. Nevezetesebb kukoricatermő vidékeink. A kukorica gazdasági jelentősége. (Sertéshízlalás, szeszfőzés).

A burgonya. Általános elterjedése. Szerepe nálunk kisebb, mint az északi államokban. Burgonyatermő vidékek: a Felföldön, az Alföldön (Nyírség). A burgonya, mint fontos népelelmi cikk.

Főzélék félék. Általános elterjedésük. Intenzív és nagy arányú termelést kevés helyen üznek. Nagyobb kertészeti telepek a nagyobb városok közelében. Bolgár kertészek. Zöldségtermő vidékeink. Híresebb zöldségeink (káposzta, hagyma, paprika, bab stb.).

Ipari növények termelése: Cukorrépa. A mérsékelt övek újabbán általánosan elterjedt növénye. Főbb cukorrépa-termelő vidékek: Nagy- és Kis-Alföld, Dunántúl. Cukorgyárak. Cukortermelésünk feleslege (kivitel).

Len és kender. Termelését a gyáripár háttérbe szorította. A len a felvidékekre és a nyugati országreszekre (Vas) jellemző; a kender az alföldek folyómenti részeire. Egykori fejlett háziiparunk és híres háziipari termékeink. (Kalotaszegi varrótás, csetneki csipke stb.). Vászonszővőgyárak, kötélverés. — Szükségletünket jórészt külföldről fedezzük.

Dohány. Elterjedése az Alföld egyes vidékein (Nyírség, Hajdúság, Heves, Jász N. Kun-Szolnok m. stb.). A termelés fedezi a szükségletet. Dohánygyárak minden nagyobb városban.

Szőlő és gyümölcstermelés. A szőlőtermelés elterjedése az Alföldeken és az Alföldeket szegélyző középhegységek déli lejtőin. Elterjedésének feltételei: bőséges napsütés, agyagos (vulkanikus) vagy homokos talaj. Nevezetesebb bortermő vidékek: Borkereskedelem, borkivitel.

Gyümölcs az ország minden részében terem. Intenzív gyümölcs-termelést kevés helyen üznek. Nevezetesebb gyümölcsfajaink és gyümölcs-termő vidékeink. Gyümölcskivitel és konzervgyártás.

Erdőségek. Az erdők egykori elterjedésének csökkenése (földművelés, állattenyésztés). Ma már csak a hegyek magasabb (hidegebb és soványabb talajú) részein fordulnak elő. Homokos és vízmosásos helyek mesterséges befásítása. Fenyőerdők, lombhullató fák, fűzések, akácok elterjedése. Faipar a felvidékeken és az alföldek folyómenti városai-ban. Fakivitel.

Állattenyésztés. Ősi magyar foglalkozás. A földművelés némi-leg háttérbe szorította. (Felszántott legelők.). Megmaradt nagyobb legelő-vidékeink (Hortobágy, Bugac, stb.). Havasi legelők. Legeltetés. Istállózás. A rétek kiterjedése (árterületek). Szénatermelésünk. Az állattenyésztés kapcsolata a földműveléssel. Takarmánynövények termelése. Tennivalóink az állattenyésztés terén: tejtermékek, húskonzervek készítése.

Szarvasmarhatenyésztés. Általános elterjedése. Megfelelő alföldi és hegyi legelők. Intenzívebb marhatenyésztő vidékek. Tejtermelő gazdaságok.

Lótenyésztés. Hazánk Európa egyik leghíresebb lótenyésztő országa. A lótenyésztés és a mezőgazdaság. Leghíresebb lótenyésztő vidékeink. Állami méntelepek.

Juhtenyésztés. A többi állattenyésztési ághoz képest hanyatlást mutat. Juhtenyésztés az alföldi száraz legelőkön és a havasi legelőkön. A juhtok és oláhok hegyi pásztorkodása. Juhturó és sajítermelés. Gyapjuiparunk. Posztógyárak.

A sertés általános elterjedtsége. Nagyobb mérvet ölt az Alföld fő kukoricatermő vidékein (Bácska, Bánát). A sertés szerepe a magyar ember élelmézésében. Zsírkivitel. Hentesárúk (kolbász, szalámi) gyártása és kivitele.

A baromfitenyésztés. Általános, de nincs eléggé felkarolva. Nevezetesebb baromfitenyésztő vidékeink (Dunántul, egyes alföldi városok). Toll- és tojáskivitelünk Ausztriába és Németországba.

Selyemhernyótényésztés. Csak helyenkint és kis mértékben űzik. Alföldi vidékekre jellemző. Selyemgomolyító gyárak. Nyerselyemkivitel. Selyemárúk behozatala.

Méhtenyésztés. Az ország minden vidéke alkalmas erre a célra. A szakszerű méhészet újabb felkarolása. A méz, mint jövedelmi forrás.

Haltenyésztés. A folyók halállományának megfogatkozása szabályozások következtében. A halászat, mint a magyar nép egyik ös-foglalkozása. A mesterséges haltenyésztés.

Bányászat. Kiseb jelentősége, mint a nyugati országokban. Sokféle bányatermékünk van, de nem nagy mennyiségben.

A vas és a kőszén, mint a legfontosabb ásványok. Vashányaink termelése fedezné a szükségleteket. Vasércünk nagy részét a külföldön dolgozzák fel (a megfelelő szén hiánya). Nevezetesebb vastermő vidékeink. A kőszén előfordulási helyei. Szénünk gyenge minősége. A termelés nem fedezi a szükségletet. Szénkészleteink pár évtized múltán kimerülnek.

A vas- és fémipar előfordulása a bányavidékek közelében. Fejlettsége Budapesten és egyes alföldi városokban. Nevezetesebb termékei (mezőgazd. gépek, mozdonyok, sinek, szögek, szerszámok stb.). Behozatalunk vas- és gépárúkból. Kivitelünk (Balkán-államok).

Földi gáz. Az e téren elért kutatások eredményei. Földi gázforrások Erdélyben és az Alföldön. A földi gáz közgazdasági jelentősége.

Egyéb fontosabb bányatermékünk. A só, mint az egykori beszáradt tengerek maradványa. Sóbányák, sóforrások, sóhegyek. Aranybányászatunk európai jelentősége. Réz, alumínium, ólom stb. kis mennyiségben való előfordulása.

Építőanyagokban való gazdagságunk: gránit, mészkő, homokkő, bazalt. Az agyag, mint építőanyag (vályog). Téglagyártás.

Ásványvizes forrásaink jelentősége, elterjedése és a mellettük léte-sült fürdőtelepek.

Ipar. Elmaradottsága a nyugati államokhoz képest. Ennek okai (a Habsburgok gazdasági politikája, vámközösség Ausztriával). Egykori fejlett kisiparunk. Az ipar terén újabban elért fejlődés. Elegendő vas és kőszén hiánya. Fejlettebb iparágaink (malom, szesz, fa, cukor stb.). Külföldről szerzett iparcikkeink. Iparunk fejlődésének lehetőségei. A nyers-termeléssel kapcsolatos iparágak jövője.

(Az egyes iparágak a nyerstermeléssel kapcsolatban voltak megemlítve.)

Közlekedés. A) Belső forgalom. 1. Közútak. Az útépítés fejlődése. 2. Vasútak. Vasútaink gyors fejlődése. Fejlettsége a nyugati államokhoz képest. Vasúthálózatunk jellemzése. (Centrális jellege). A Budapestről kiinduló és a külföldi államokba vezető fontosabb vasutak. 3. Belvízi hajózás. (L. a vízrajznál). A belvízi hajózás elmaradottsága a vasúthálózat mellett. Jelentősége a nyerstermények szállítása terén. Belvízi forgalmunk nagysága, fontosabb cikkei (gabona, kő, homok, téglá, fa, szén, zöldség stb.).

B) Külső forgalom. Általános jellemzése. Kivitel nyersanyagokból. Behozatal készárúkból.

1. Tengeri forgalmunk. Fiume kedvezőtlen fekvése. (A hozzájutás nehézségei). Fiume gyors fejlesztése. Magyar hajóársaságok. Nevezetesebb hajójáratok.

Tengerentúlról behozott árucikkeink.

2. Szárazföldi külkereskedelmünk Ausztria, a nyugati államok és a Balkán felé. Az egyes országokból behozott és oda kivitt fontosabb cikkek megnevezése.

Az ország egyes tájainak jellemző vonásokban való ismertetése.

A Nagy Alföld. Medence volta. Alacsony és központi fekvése. Mély síkok és bucka vidékek. Talajnemek. Nevezetesebb tájak (Hajdúság, Kunság, Nyírség, Bácska, Bánát stb.). Szántók, gyümölcsösök (szőlők) rétek, legelők és erdőségek. Az Alföld gazdasági jelentősége. Szerepe a magyar-ság életében. Az Alföld gazdasági átalakulása az utóbbi évszázad alatt.

Az Alföld gazdasági átalakulása az utóbbi évszázad alatt. Tanyák, földművelő városok, ipari és kereskedelmi gócpontok.

A Kis-Alföld. Hasonlósága az előbbihez. Intenzívebb gazdálkodás. A nyugoti szomszédság hatása (ipar, forgalom). A Duna, mint a nyugoti forgalom közvetítő útja. Dunamenti városok.

A Dunántúl. Átmeneti jellege. Alföldek, dombok és alacsony hegysek váltakozása. Ósrégi kultúrhely (rómaiak). Nevezetesebb tájai (Fehérmegyei síkság, tolna-baranyai és a zala-somogyi dombvidék, a Bakony és az Alpok nyúlványainak vidéke). Gazdasági jelentősége. Természeti kincsei. Sűrű, művelt és jórészt magyar lakossága. A Nyugottal való érintkezés közvetítője (Adria, Olaszország, Svájc). Városok.

Északnyugati Felföld. Legmagasabb Felföldünk. Jól járható völgyek és medencék. Nevezetesebb tájai: a Vág és Garam völgy, a Magas Tátra, a Szepes-Gömöri hegyvidék, az Ipoly, Rima-Bódvavölgyi dombság, a vulkános középhegységek vidéke. Természeti kincsei: erdők, bányák, gyógyforrások, vízierők, ipar. Városok a völgyekben és a széleken.

Északkeleti Felföld. Folyóktól tagolt hegyek. Az Alföld mély benyúlása. Csekély gazdasági jelentősége. Közlekedési és hadászati fontossága. Városok az Alföld peremén.

Délkeleti Felföld. (Erdély). Különálló volta. Kapcsolata az Alfölddel. A medence és a környező hegysek. Tájai (a Mezőség, a Küküllő-Maros közti dombvidék, a keleti és a délerdélyi havasok. Közbüls medencék: Székelyföld, Barcaság, Bihar-hegység, Szörénység). Történeti szerepe. Magyarok, székelyek, szászok és oláhok. Gazdasági kincsei: só, földgáz, szén, vas, arany, erdőségek, havasi legelők stb. Az erdélyi medence városai.

Csonka-Magyarország.

A trianoni béke korcszülémenye. Természetellenes államalakulás. Rossz határok. Kiszolgáltatva ellenségeink önkényének.

Szétszakított természeti egységek és összefüggő gazdasági területek. Elszakított 3 milliónyi magyarság.

Megmaradt területek. Nyerstermelő vidékek. Gazdasági veszteségeink erdőkben, bányákban, vízierőkben, iparban.

Csonka-Magyarország gazdasági jövője. Egyoldalú termelésre ítélve. Politikai és gazdasági függésben a szomszédos államoktól.

Az új államok életképtelenségébe vetett reményünk. Hitünk a régi Magyarország feltámadásában.

Az előadások szemléltetésére szolgálnak: jól összeválogatott típusos diapozitív képek, szemléltető képek (fotográfiák). Térképek és grafikonok. Így: Magyarország hegy és vízrajzi, hegyszerkezeti (geológiai), csapadék, izotermális-, néprajzi térképe. Mezőgazdasági és közlekedési térképek. A termelési ágakat feltüntető grafikonok.

Hézszer Aurél.

* * *

Hazánk ismerete szükséges, mert: 1. közvetlen környezetünk megismerésére tanít; 2. biztos alapot teremt szomszédaink és a távoli országok helyes megítélésére; 3. hazaszeretetre nevel; 4. emeli nemzeti öntudatunkat és bizakodásunkat.

Nemzetünk idegenül áll itt Európa Keletének küszöbén. Országunkat megcsonkították, de vele nem szűnt meg történelmi hivatásunk. Megszűkült hazájában ma tömörebben, egységesebben él az államalkotó magyar s a szorongató határokon túl ragaszkodva tekintenek felénk egykori honfitársaink. Innen is, túlra is bizakodást sugall Magyarország

áldott földje, de hitet belőle csak az merít, ki az ország földjét meg népét ismeri.

A hon (haza): a föld és a nemzet együttese. Külön-külön csak az egyik, már nem az. A kettő elválaszthatatlan s így a hon megismerésénél kétféle kell figyelniünk: földje és népe, ill. a természet és a kultúra felé.

Hazánk földje és népe nem elszigetelten áll a többi ország között, hanem hozzákapcsolódik a környező országok földje és népéhez. Tárgyrendünket ötféle tagolhatjuk:

Bevezető: I. Helyzetünk.

II. Életterünk.

III. Természeti viszonyaink.

IV. Kultúrális viszonyaink.

Befejező: V. Létünk.

I. Helyzetünk (fekvés).

A földtekén. Az északi földtekének derekán állunk. A 45. szélességi kör a Szávát érinti, a 49. a Tátrát. Hosszúsági helyzetünket a keleti hosszúság 15—26°-os körei jelzik, azaz Greenwichől (Grínics) 1—1 $\frac{3}{4}$ óra földforgásnyira vagyunk. — Földi helyzetünk — főleg a szélességi — igen kedvező. Kedvező azért, mert a földhajlás szabályozta fényeloszlásnak éppen a középső övébe esik. Négyévszakos esztendőnk s az ebből fakadó termelésünk meg életünk változatossága e kedvező földi helyzetünkön múlik.

A földségen (kontinensen). — Az óceántól (Atlanti) messze vagyunk. Közelebb csak az Adria van hozzánk, de annak vize kicsi. Ezért inkább a föld, semmint a tenger érezteti hatását (időjárás) hazánk területén. — Földégi helyzetünk — a Tengermelléktől eltekintve — tisztára szárazföldi (kontinentális). Ennek oka, hogy négyévszakos esztendőnk időjárása szertelenségre is hajlik.

A népek között. — Nem véletlen dolga, hogy a honfoglalás itt a Közép-Duna mentén történt. Az Ázsiából kiszorított pásztorkodó magyar addig nyomult nyugatnak, ameddig a fenyér (füvelltő, sztyep) steppe-ért. Itt volt az utolsó fenyéres terület Európában. Tovább a magyar már nem mehetett.

A maroknyi (2—300.000 főnyi) magyarság természetes védelmet is itt talál. A Kárpátok övezte medencéket (alföldek) főleg keleten védte a hegység, denn a síkon pedig a folyók szelte lápok földje adott oltalmat. A megélhetést a rónasági fenyegetések biztosították.

A magyarság rokonnépektől üldözötten került legnyugatabbra a túráni népek között. Ezzel a kényszerű előrenyomulással ékelődött a szlávok közé s került a germánság mellé. Északi rokona a finn, messze van innen; déli rokona a bolgár, időközben elszlávosodott, a törököket pedig onnagya is kiszorítani igyekezett Európából. A székely belénk olvadva sorsunkban oszlozott. Hasonló helyzetű nép csak egy van körülöttünk: az oláh, de azzal mindig harcban állottunk.

Európa nemzetei között elszigetelten áll a magyar. Köröskörül csupa idegen.

A közös haza azonban a helytlakókat — ha nyelvben és szokásban nem is — érzésben meg gazdasági egymásrataltsághban mégis összehozta. Ideiglenesen ugyan még a felkorbácsolt nacionalizmus hullámai nyögözik le a lelkeket, de a vihar csitulásával a gazdasági közösség révén visszatér a bántatljes megértés.

II. Életterünk.

A magyarság megélhetési területe — kultúránk mai fokán — már túllépte az ország határait. De túllépi minden gazdaságilag kulturált állam, ha nincs gyarmata elég. Főleg iparunk szorul rá a szomszédságra, sőt azon túlra is, mert nincs elég olyan területünk, hol bőven volna mindenféle nyersanyag. Elelem dolgában azonban fölségünk volt s van még most is.

Hazánk tere imígyen a megélhetésre ma is elég, a gazdasági kultúra kifejlesztéséhez azelőtt is kevés volt. Teljes megelégedése en-hazánkban sose számíthatunk, valamíg a határközi forgalom korlátozott.

A rónaság hajdan füvet, ma kenyeret, meggyebet terem; a szegélyező hegységek védelmet, majd fát, ércet és egyebet szolgáltatnak. Síkság és hegység között mindig megvolt az egyensúly s azt csak a török hódítás, majd — most — a francia döröcség borította föl. — De az ország szíve, súlypontja a magyaré maradt s a szélek kerültek megszállás alá. A súlypont köré sorakozó peremi területek azonban vizeikkel, szelekkel, majd népei gazdasági szükségleteivel a legközelebb eső termő róna felé vonzódnak.

Magyarország alakja — Horvátország nélkül — félkörhöz hasonló, melynek középpontja Makó tájékára esik. Alakja zömök, azaz rövid határok mellett a lehető legnagyobb területet igyekszik egybe-foglalni. — Az ország közepe a Nagy Sárréten van.

Nagvsága 322.000 km². Horvátországgal (42.000 km²) együtt. Európá közé pállamai (Angolország, Norvégia, Olaszország) közé tar-tozik, míg mögötte a sok kis területű állam (Dánia, Hollandia, Belgium stb.) sorakozik.

Határai — nagyságához mérten rövidek s ezek is javarészt hegységekben vannak, ami megvédehetőségüket könnyíti meg. Lefutásuk nagyjában ívelt. Nagyobb kiöblösödések csak a Karsztban és a Székely-földön; kisebbek: Árva, Pozsony, Nyitra, Szepesben vannak.

4. Tagoltsága (részei) — nagymértékű. Tagolói a domborzat és a vizek. — Részei: 3 medence: Alföld, Kis-Alföld és Erdély; hegységek: Kárpátok. Középső hegységek (Bakony-Bük, Bihar), szigethegységek (Me-csek, Fruskagora, stb.), majd az Alpok, a Dinári-Alpok és a Balkán hegyeinek ágazatai.

Főrészei: Észak- és Északkeleti Felföld, Erdély, Dunántúl, Kis- és Nagy-Alföld, Délvidék.

Szomszédságunk. A Morarchia idején kevesebb, most jóval több szomszédunk van. A császári Ausztria helyén ma az utódállamok sora: Német-Ausztria, Csehország, Lengyelország, megnagyobbodva ma-radt Horvátország, Szerbia, Szlovénország (Dél Jug-Szlávország) és Ro-mánia, Ukrania, ill. Oroszország szomszédsga még bizonytalan.

III. Természeti viszonyaink.

Földünk felszíne igen változatos, mert hegységek, sík-ságok és az ezek közti átmeneti területek (lankák, dombságok) váltakoznak rajta. (L. tagolódást). — Alföldünk átlagos magassága 100 m. Az Erdélyi medence közepetáján 500 m. szélei elérik az 1000 m.-t. — A hegységek közé húzódó tágulatok és teknők magasan (500—700 m.) fekszenek.

Hegységeink magassága igen változatos. Több helyt éri el a 2—2½ km.-t, de 2 km.-t meghaladó viszonylagos magasságot csak a Tátra déli, a Fogarasi havasok és a Retyezát északi tövén csodálhatunk. Különbön hegységeink általában közép-magasok (300—900 m.) a medencék peremén s csak bennebb a hegységek zömében az 1000—2500 m.-es ormok.

Dombjaink mind, hegységeink legnagyobb része a lombos erdők szintjében marad. A Felföld alacsonyabb és a határmenti hegyek maga-sabbjai a fenyvesek közé nyúlnak, majd túl ezen a fátlan havasok kö-vetkeznek.

Felépítése. — Már a domborzat változatossága sejteti a fel-építés változatosságát. A sokféle kőzet és a különböző hegyszerkezetek ered-ményezik ezi.

Hegységeink zöme gyúrt, hol a rétegekben álló kőzetek ráncokba, redőkbe verődnek (lánchegységek). A Bakony-Pilis tört (vetődött) hegy-ség s hegyei rögökben sorakoznak. A föld mélyéből feltört (vulkáni; plútoi) kőzetekből hegytömegek, (Hargita, Mátra) és kúphegyek (Balaton, Jókai Nagyhegy) alakultak. — A hegyrendszerek között bezökken-t

medencék, miket az egykori tengerek üledéke, majd ezek elvonultával a folyóvizek hordaléka töltött ki.

A hegyek gyűrődése ma már befejeződött, a medencék zökkenései ma is folytatódnak (földrengések). A vulkáni működésnek már csak utóhatásait (kénes és szénsavas gázömlések) érezzük.

Talaja. Lenn a sikon iszap, vályog és televény, a hátakon lösz, a buckákon homok. Agyagos a földje a lankáknak meg a domboknak. A hegyek hátán erdős talaj, az alacsonyabb havasokon fűvellőknek alkalmas föld s csak a legmagasabb hegyeinken, meg a Karsztban bukkan ki nagyobb tömegben a kopár szikla. Az Alföld mélyedéseiben terméketlen sósaltalajú szikes foltok.

A kopár terület kevés, földünk jó, helyenkint kövér (fekete föld) s rendszeres esők mellett bőven termő.

Arculata. A sikon lapos árterek sorakoznak a folyók mentén, miket buckás halomságok és kavicsos lankák szegélyeznek. Síkságból hirtelen magasodó hegyeket csak elvétve (Budapest, Tokaj, Arad) találunk, a hegységek felé való átmenetet a lankák és a dombságok közvetítik. A dombok laza anyagában sok kicsi völgy, köztük menedékes hátaik, lombhán domborodó tetőkkel. Itt-ott (Cserhát) egy-egy vulkáni kúp, vagy mészkőbérc Budai hegység, meredez.

A hegységek még változatosabbak. A menedékesen magasodó hegyhátaik (Osztrovszki, Gyalúti havasok, Pojána Ruszka) egyhangúak, egyformák a Kárpátok határmenti láncai és belső, alacsonyabb nagytömegei (Inovec, Tribecs). Ahol mészkő van, ott sziklafalak, szurdokok élénkítik a látjat (Liptó, Szepes, Gömör, Vágvölgye, Csík stb.). A magas hegyek, a havasok alacsonyabbjain kevés a szikla és sok a gyepek, magasabbjain elvész a fűvellő és csupa szikla van. A jégkorszaki jégárok tették ily csupássá őket. A póre sziklák szagattottak, sziklakatlanaiuk mélyén tenger-szemek. (Tátra, Radnai, Fogarasi havasok. Retyezát). — Hegységeink többi része, a nagytömeg, erdőfedte középhegység, ormokkal megrakott, hosszan elnyúlt gerincekkel.

Ege — is változatos. Évszakonként és a nagy magasságokkal (1300—2500) változik a felhőzeteloszlása szerint. Derült az ég gyakran nyáron és kora ősszel, míg a magas hegyekben télen gyakoribbak a verőfényes napok. A hideg idők alacsony felhőállásán magas hegyeink túl-emelkednek, különben belekerülnek a felhők szintjébe.

Időjárásunk (klíma) nagyjában az európai általános viszonyokhoz mülk, de hazánk domborzata (felszíne) módosítja.

Hazánkban 3 európai klímaterület találkozók: 1. a nyugati (Dunántúl, Kis-Alföld); 2. déli (Tengermellék, Délvidék); 3. keleti (Erdély, Bánság). A domborzat nyomán e nagyterületek kisebbekre tagolódnak. A két ellentét az Alföld és a havasok időjárási vidéke. Az Alföldön forró a nyár és hideg a tél, a hegyeken hűvös, rövid a nyár és — aránylag — enyhe, de hosszú a tél. Legzordabbak a hegyközi zárt medencék (Szepeesség, Barcaság, Árva, Liptó, Csík stb.). Mérsékelt, szinte enyhe az időjárás az Alföldnek peremén húzódo hegyek és dombok között.

Szelek. — Esőhozó szelek általában a nyugatiak (Atlanti). A Tengermelléken a déli (sirocco). Nyaranta az erősen felmelegedő Alföld szivóterülete befelé fúvó szeleket eredményez, amelyek az Alföld kapuzatain keresztül fútnak le a síkságra. Nyomukat a síkság peremén felhalmozódott buckaságok (Nyírség, Bodrogköz, Deliblat, Csallóköz) jelölik. Az Adria vizsont az Alföld, ill. a Dunántúllal szemben szerepel szivóként (bóra).

Hőmérséklet — járása, a napi mellett — határozottan négy-évszakai. Tartósabb a hideg a magas hegyekben, tovább tart a meleg az Alföldeken. A legnagyobb szélsőségeket azonban mégis a hirtelen melegedő és erősen lehűlő fűtlen síkságon találjuk. A legnagyobb fagyok, a magas hegyek alján lapuló zárt teknőkben vannak.

Csapadék — minden tekintetben változatos és szeszélyes, mert az előbbi tényezők mellett még a felszín (domborzat, növényzet) is hat

reá. A zárt medencék közepe (Alföld, Erdély) nyáron száraz. Hegységeink nyugati oldala nedvesebb a keletinél, mert az esőt hozó nyugati szél felé néz. Hol — helyenkint — az eső másfelől jő, a szeles déli oldal a nedvesebb (Karszt, Erdélyi havasok).

Vizeink. Forrásunk sok van a völgyekben, csupán a mészköves területeken kevés, a síkságon meg elenyésző. A síkon azonban a talajvíz sok s könnyen hozzáférhető (gémes, láncos-kutak). Elromlott vízükelés ma már az artézi kutak víze pótolja, a városokban vízvezetékek.

Folyóvizeink hálózata sűrű a hegyek között, gyéren vannak a vízerek az Alföldön. A hegyi folyók sebes vize ma még kihasználatlan energiát rejtget, a síksági lomha vizek nagyjai hajózhatók. Áradásokat tavasszal és nyári esőzéseknel a megfékezett nagyfolyók ma már nem igen okoznak. Az egykori nagy árterületek ma már javarészt eltűntek, de nyomukban szikesedett el — foltonkint — az Alföld tekintélyes része.

Állóvizeink többféle. A síkon sekély vízü tócsák, a buckák között semlyékek, az ártereken posványok, sarlós morotvák. A havasokban tengerszemek, vagy regényes tavak egykori kráterek mélyén vagy hegymúlások mögött. Több tavunk duzzasztott (dugott) s vagy fauszlatásra vagy malmok hajtására gyűjtik a vizét. Régen igen sok tavat halastónak rekesztettek el.

Lápjaink lecsapolások révén erősen megfoglyatkoztak. Eltűnt a Hanság, a Blata, Sárrét, Ecsedi láp stb. ma már vízenyős rétek, dús, javarészt még kihasználatlan tőzeglételekkel. Helyük az Alföld szélénél még ma is súlyedőben lévő föld, vagy a nagy folyók összefutása. (Sárrét, Drávaköz).

Növényzet. A klímához, a talajhoz és a vízhez igazodik. Az Alföld pusztá, de berkekkel, vízenyős rétekkel tarkázott. Ma már mezőszeg és kertes vidék az ember munkája nyomán. Az erdők hazája a hegység, de itt sokat irtott az ember. Délen és az alacsonyabb hegyeken lombos erdő tenyész. Északon s a magasabb hegyeken fenyves zöldel. 1300—1500 fölött megszűnik az erdő s havasi legelők vannak. A sziklahavasok 2000 m. körüli szintjében már csak gyér fű, moha és zúzmó tenyész.

A vízekemte növényzete buja. A síksági lapokban és semlyékekben pászások, a folyók mentén vegyes fajú berkek.

Állatvilágunk a növényzethez, majd az emberhez alkalmazkodik. A vadon élők, a háziállatokhoz mérten elenyészők, csupán a magas hegységekben, majd a vizek mentén és erdők mélyén húzódik még meg több vad. S ma is csak vadászati korlátozásokkal tudják megőrizni.

Madarunk még bőven van, de kivészőben a vízi madárvilág. A rónán csak a nyúl maradt meg, őz és szarvas már az erdőkbe szorult. Itt van még vaddisznó, farkas és ragadozók. A sziklahavasokon zerge és mormola.

Háziállatunk bőven van és sokféle. Ugy a síkon, mint a hegységekben nagyjában ugyanazok.

Népünk vegyes, mert országunk népek útja volt. A magyar is több nép keveréke volt, de idővel egységes tömör nemzetté lett. Az idegenek felszívódása ma is folyik, mit az ország egységes földje, majd a magyarság közbülső helyzete segít elő. Ebbéli helyzetünk a honfoglalás eredménye. Szélről vannak a végeken idegen ajkú honfitársaink: tót, horvát, szlovén, ruszin (rutén). Telepítés eredménye a német, a síksági tót, bunyevác, szerb (rác), örmény; beszívargó az oláh, a cigány, zsidó s régen a görög meg az örmény. Elhelyezkedésük is ehhez mért. Vagy szélről vannak, vagy a magyarság között oszlanak meg.

IV. Kulturális viszonyaink.

Megélhetésünket (gazdálkodás) elsősorban a termőtalaj biztosítja, amely a síkságon, szárazabb klímánk mellett, főleg szemes terményt termeszti. Ahol öntözhetünk, konyhakertészet hódít tért. A rónára néző napsütötte lejtőkön szőlő és gyümölcsöskertek, a hegyeken

erdő-gazdálkodás, a gyephasásokon legeltetés. Jelentős az állattenyésztés, takarmánytermesztés mellett, a síkságon is, majd a művelésre alkalmatlan vizenyős és szikes területeken a legelő és rétgazdálkodás.

A föld mélyének kincsei bányászat alapját velük meg. Ércbányászat és a vele kapcsolatos ipar érces hegységeinkben virul; köszönét a hegységi tektonikában termelnek, míg földgáz, petróleum és só bányászása főleg az erdélyi medencében folyik, de az Alföld és a Dunántúl is kecségetnek vele. Kőbányát a hegyekben mindenütt találunk, téglavetőket és gyárakat a dombságon és a rónán. De van nyersanyagunk más is bőven, amelyek megannyi más iparnak (üveg, cement, festék stb.) adnak helyet.

Mező- és erdőgazdasági iparunk jelentős (malmok, bőr-, szeszgyárak, papiros, butor, fűrésztelep), textiliparunk fejlődőben.

A halászat is sokaknak ad megélhetést, a vadászat már csak az erdőgazdálkodással kapcsolatos. Többben élnek ma a forgalomból (közlekedés, szállítás, kereskedelem), majd a kultúrával járó egyéb foglalkozásokból.

Ásványvízforrásaink, üdülőhelyeink, sőt a szép vidékek is megélhetési forrásai s jelentőségük egyre nő.

Telepeink — elhelyezkedése a megélhetési területek eloszlásához kötött, részletes tagozódását azonban a domborzat meg a víz szabályozza. Az Alföldön a hatalmas népességű tömör falvak mellett pici tanyák elszórtasága, minnek mását a hegyvidéki városkákban és a hegyhátak irtványos falvaiban találjuk. — A síkság szélén, a hegységek és medencék kapujában régi, nagy forgalmú városok (Arad, Pozsony, Kassa, Brassó stb.). Sűrűn vannak a falvak a dombok között és a hegységek lábainál, hol — a természetes útvonalak mentén — a kisebb-nagyobb városok is közelebb fekszenek. A régi bányavárosok és az újabb ipar-telepek helyét a föld kincse és a vasúti meg hajózási forgalom útvonalai szabják meg.

Közelkedésünket nemcsak a belföldi szükséglet, hanem a közeli és távolabbi külföldhöz mért helyzetünk is irányítja. Az úthálózat végleges kialakulását azonban a természeti akadályok eloszlása majd útépitési technikánk szabja meg.

Nemzetközi útjaink egyes fővasútak és a Duna víziútja. Kőút a hegyek között van sűrűn, az Alföldön azonban még mindig kevés. Legmagasabb hegyeinket csak ösvények szeldeklik. Hegységeink tagolt volta (hágók, völgyek) az átszelő utak elé ma már nem gördít leküzdhetetlen akadályt, csaknem minden jelentősebb hágón és szurdokon vasút vezet át. Vasúthálózatunk sűrű. Csak víziútunk van kevesebb, mint amennyit a bővebb vízi folyók vagy a csatornával átvágható völgyelések megengednek.

Közigazgatási beosztásunk még mindig a régi vármegyei rendszeren alapul, mit a székesfőváros országos központja egységesít. Az egyházi közigazgatás a maga jóval nagyobb egyházmegyéivel és egyházkerületeivel területileg hasonló rendszerű, de központjai a hívek eloszlásához és a történelmi alakuláshoz mérten másutt (Esztergom, Balázsfalva, Debrecen, Karlóca) fekszenek. — A megyék és kerületek határai változtak s változni fognak, de határaik változása — a helyi érdekek miatt — nem tart lépést az ország általános kulturális és gazdasági fejlődésével.

Kultúránk eredete többféle. Honfoglaláskori művelődésünk a szilaj nomádoknak keletről hozott kultúrája volt, ami az itt lakott szlávok és avarok kultúrájával keveredett. A kereszténység felvételével keleten bizánci, nyugaton római hatás érvényesült, a telepítések révén nyugati művelődés özönlött hozzánk, maradt nyoma azonban a délről jött balkáni hatásoknak is, sőt a közibénk szivárgott zsidóság káros és üdvös hatását is meg kell említenünk. A világháború nyomán felkavart kedélyeket az orosz földről terjesztett eszmék háborgatják.

Kultúránk, akárcsak népünk, igen vegyes. Egyégy forrászani valamennyit a magyarság nem tudta még, mert erejét mindig lekötötték a szomszédsággal vívott ádáz politikai és gazdasági harcok. S e harcok

mert idegenektől körülvetten állunk Európa keleti küszöbén, nem zárultak le, hanem folytatódni fognak.

V. Létünk.

Gazdag országunk a kedvező természeti helyzetet a kedvezőtlen politikai helyzetnek átkai miatt szabadon nem élvezheti. Nemcsak a jelen, a múlt is hibás benne. Nemzeti királyaink céljátűdő politikája már-már elérte azt, hogy erős belső hatalommal egyensúlyt tudott teremteni a kedvező természeti adottsági és a kedvezőtlen politikai szomszédság között. Mohács óta a török, majd az idegen telepítések bontották meg tömörségünket úgy, hogy a végek és a szomszédság összefogó ereje fölibénk kerekedett.

Csonka országunkban azonban — kevésebb idegenajkúval — újra tömör lett a magyar. 88-as népsűrűséggel — ha gazdaságilag is meg erősödünk — szilárdan dacolhatunk a szomszédság elfojtó politikájával. Gazdasági talpraállásunk kulcsa azonban az összefogó szomszédság kezében van. Erősségük az összetartás, mely összezsúgorodott kicsi országunkat előbb-utóbb megfojtással fenyegeti. A bennünket összefogó gazdaság-politikai gyűrű azonban nem igen erős, mert közbülső helyzetünk, áldott földünk és kulturális fölényünk gördit akadályt szomszédságunk közvetlen érintkezése elé.

A belső gazdasági «front» békés megoldásának kulcsa a Közép-Duna medencéjében a mi kezünkben van. Ma, a belső villongások miatt, még nem ébredtünk ennek tudatára, de ha majd a belpolitikai kavargásokból felocsúdvá lehiggadtan kezdünk mérlegelni, kedvező helyzeti energiánkat ki is fogjuk majd használni.

Létünk alapja a közvetlen szomszédság egységes gyűrűjének meg bontásában és minden dolgos magyar tömörítésében rejlik.

Strömpl G.

* * *

I. Magyarország földrajzi helyzete.

Hazánk fizikai földrajzi elhelyezkedése Európa derekán. Európa három nagy tája közé (nyugateurópai rögsövidék, keleteurópai táblavidék, déleuropai apró medencék vidéke) beékelte medence-rendszer védett helyzete, állambefogadásra alkalmas volta. A Kárpátok határalkotó szerepe: kellő az elválasztó és összekötő erejük. Védelmi vonalak, megengedik a kulturális érintkezést; gazdasági határok, nem néprajzi határok, de a népsűrűség választó vonalai. (Szélességük, magasságuk, átjárók száma és iránya). Kelet felé kulturális határok. Európa legkiválóbb természetes határai. (Összehasonlítás más európai államok határaitval.) Határalkotó szerepük a történelem folyamán. Folyóhatáraink nem feleltek meg. Nyugati határaink csak gyenge gazdasági határok voltak. (Politikai és gazdasági közösség Ausztriával!) Új határaink összehasonlítása a régivel: nem természetesek, nem elválasztók, nem közlekedési gátak, hanem összekötő vonalak; nem gazdaságiak, nem néprajziak, nem kulturális határok. A szomszéd államok határai is rosszak. Régi és csonka területeink nagysága, összehasonlítva a szomszéd államokkal, területi veszteségünk, szomszédaink részesedése területeinkből. A régi és új politikai szomszédság között való párhuzam. A magyarság beékelődése az európai nagy nyelvcsaládok közé. Rokontalanságunk.

II. Magyarország felszíne.

Zárt földrajzi egységünk. Hármes medencerendszer. A medence-szerkezet előnyös a magassági tagozódásra és így a termelési viszonyokra. A medencéket alkotó hegységek változatos szerkezete: lánchegység, hegyromok, fiatal vulkáni vonulatok kedvező volta a belső tagozódásra, az ásványi települetekre. A hármes medence összefüggése, összehasonlítva a külső medencékkel. A belső szerkezeti egységek: Alföld, Kis-Alföld, Erdélyi medence, a Kárpátok (tagonkint: Északnyugati, Északkeleti, Keleti, Déli-Kárpátok) Magyar Középhegység, a Szigethegységek, Délmagyarországi Középhegység, a Dinariidák rövid topográfiaja, kevés névvel, és számbeli

adattal, inkább szerkezetük, felszíni formáik rövid jellemzése. Az egyes tagok szerepe a természetes tájak megalkotásában: Alföld, Kis-Alföld, Dunántúl, Északnyugati Felföld, Északkeleti Felföld, Erdély, Délmagyarországi Hegyvidék, Dráva-Szavaköze, Magyar Tengerpart.

III. Magyarország vízrajza.

A hármass medence vízrajzi egysége, folyóvizeink centrális iránya. A folyóvizek ismertetése medencénként csoportosítva azokat. A folyóvölgyek közlekedésbeli szerepe, közlekedési hálózatunk egysége a folyóvölgyek iránya alapján. Tavaink, különösen a Balaton gazdasági értéke. Víz-erők. Ármentesített, lecsapolt területek, mesterséges öntözés. Hazánk viszonya a négy tengerhez (Adria, Északi, Egei, Fekete-tenger). Azokhoz vezető víziutak. Csatorna-hálózatunk, csatornatervek. Megcsonkításunk után előállott változások. (Vízutaink elvétele, ármentesítés, belvízlevezetés, mesterséges öntözés megakadályozása).

IV. Magyarország éghajlata.

Hazánk helyzete Európa három különböző éghajlatú területe között (nyugateurópai, déleuropai, keleteurópai). Ezek éghajlatának hatásai hazánk klímájára. Klímánk sajátos vonásai: szélsőséges időjárás, tavaszi fagyok, tavaszi esőzés. Ezek befolyása a mezőgazdasági termelésre. Az egyes tájak klímája közötti különbség, ezek alapján a termelési viszonyok különbözősége.

V. Magyarország lakossága.

A lakosság száma régen, az új helyzet szerint, összehasonlítva a szomszédos államokkal. A lakosság népsűrűsége, eloszlása az ország területén, a népsűrűség különböző voltának gazdasági okai. A lakosság foglalkozás szerint való megoszlása, a különböző foglalkozásnak egymáshoz való arányának geográfiai okai (sok őstermelő, kevés iparos). A lakosság nemzetiségi összetétele, az új helyzet szerint is, összehasonlítva a környező államokéval. Nemzetiségi viszonyaink tarkaságának történelmi okai és földrajzi magyarázatai (három nagy népcsalád közé való beékelésünk). A magyarság és az egyes nemzetiségek letelepülésének történelmi vázlata. A magyarság történelmi előjoga az ország földjére. Az egyes nemzetiségek rövid jellemzése: nem antropológiai és pszichikai vonásokban, hanem elhelyezkedésük az ország területén, gazdasági életük, műveltségük, szerepük az ország gazdasági termelésében, beolvadásuk a magyar nemzet egységébe. Az összes nemzetiségek egymásra való utaltatása. Az elszakított nemzetiségek helyzete (gazdasági, kulturális és politikai) az új államokban. Magyarország kulturális viszonyai: kulturális intézményeink, a magyar és német faj kulturális fölénye.

VI. Magyarország mezőgazdasága.

Termelésünk klimatikus feltételei. Talajviszonyaink. Fontosabb talaj-nemek (agyagtalaj, vályogtalaj, lősz, homok, futóhomok, humusz; szikesek). A magyarság földművelő nép. Az ország területének megoszlása művelődési ágak szerint. Birtokviszonyok. Termelőterületeink típusai (Alföld, dombvidék, hegyvidék, kisebb medencék, Karsztvidék) és termelési irányai, ezek egymásra hatottsága a termények kicserélésében. Terményeink, megoszlásuk tájanként; szőlő- és gyümölcstermelésünk. Öntözés, kerti művelés szükségé, a szikesek kérdése, tanyarendszer. Termelésünk eredményei mennyiség és jövedelmezőség tekintetében. Hazánk mezőgazdasági termelése összehasonlítva a nyugati államokéval. Állattenyésztésünk akadályai (legelőhiány, külföldi verseny).

Erdőgazdaságunk: erdőterületeink elhelyezkedése. Alföldünk erdőhiánya. Fanemeink. Fatermelésünk és víziútjaink viszonya. Mesterséges erdőültetések.

Megcsonkításunk után való veszteségünk: különböző és egymásra utalt termelő területek elzárása egymástól, a hegyvidékek terményeiben való hiányunk, különösen a fahiány. Az egyes terményekben való veszteségünk.

VII. Magyarország bányászata.

Geológiai feltételei (különböző korú hegységek, kisebb medencék). Fontosabb kőzeteink: (mész, gránit, bazalt). Ásványi készletünk csekély volta, szénhiány. Nevezetesebb ásványi kincseink (szén, vas, só, aluminium ércek) bányászata. Bányajövedelmünk csekély volta. A földgáz leendő szerepe iparunkban. Súlyos veszteségünk (só, földgáz, szén).

VIII. Magyarország ipara, kereskedelme.

Iparosodásunk akadályai. (nyersanyag, hajtóerő, tőke hiánya, Ausztria versenye). Ipari termelésünk irányai, mezőgazdasági iparunk jelentősége (malom, cukor, sör, szesz, faipar) vas- és gépiparunk. Iparvidégeink (nyugati, északi, budapesti, bányászati és erdélyi). Ipari veszteségünk, gyárak elszakítása nyersanyag termelő és fogyasztó területeiktől. Külső kereskedelmünk főirányai, kiviteli cikkeink (nyers termények) és behozatalunk (különösen szövött áruk) közötti aránytalanság, passzív külkereskedelmi mérlegünk.

IX. Magyarország közlekedése.

A világutak és hazánk helyzete, egyetlen nemzetközi útirányunk (Bécs—Balkán). A Dunavölgy közlekedési fontossága. A tengerre való kijárásunk nehézségei. Tengeri kikötőnk hátrányos fekvése Belső közlekedési hálózatunk egysége és centrális helyzetének előnyei. Vasúti hálózatunk fejlettsége a nyugati államokkal szemben. A dunai hajóút jelentősége. Csatornahálózatunk hiánya. A különböző termelő területek (síkság-hegyvidék) érintkező övében való árucserélő helyek alakulása (vásárosok). Megcsontítás után való veszteségek, a tengeri kikötő elvesztése, víziútaink elvétele, centrális vasúti hálózatunk tangenciális átmetszései; vasúti hálózatunk továbbra is egységes marad; a levágott területek közlekedési nehézségei az új államokban. Budapest vonzóereje az elszakított területek közlekedésére.

X. Magyarország életének leírása.

A cél ne topográfiai és statisztikai anyag nyújtása legyen, hanem az egyes tájak különböző földrajzi tényezőit úgy csoportosítsuk egymással, hogy az illető táj életének jellemző képét fessük meg. A leírásnál kiindulhatunk az előadás színhelyéről. Megfigyelhetjük az illető község határának domborzati viszonyait, talaját, éghajlatát, folyóvizet, terményeit, a község házainak építőanyagát, alakját, a házak csoportosulását, az utcák irányát, a község alaprajzának szerkezetét, a község viszonyát az utakhoz, a folyóvizekhez, az ivóvízhez, stb.; a község lakosságának foglalkozását, termelését, a termények kivitele, behozatala közötti viszonyt. Minden megfigyelt jelenségnél az okára reámutatunk. Ha így elkészültünk otthonunk ismertetésével, akkor azt a tájat vesszük sorra, amelybe otthonunk tartozik, belhelyezzük községünk életét a tájba, majd az egész tájat a többi tájakkal és az egész országgal hozzuk kapcsolatba.

Az ország tájainak leírásánál a következő szempontokat kövessük. 1. A táj hegyrajzi szerkezete. 2. Jellemző felületi formái. (Pl. az Alföldön folyómellékek ligetei, sík puszta, futóhomok, lápok, löszös magaslatok, szikések; Erdélyben: fátlan mezőség, dombos vidékek, terraszos folyóvölgyek, kisebb medencék, erdős hegyoldalak, havasi legelők, magas hágók, szurdokvölgyek, stb.). 3. Éghajlatának speciális vonásai. 4. Folyóvizet, tavai, víziútjai, ivóvizei, árvízvédelme, lecsapolások. 5. Talaja, földművelése, állattenyésztése, erdőviszonyai. 6. Ipara. 7. A lakosság letelepülése, tömörülése (tanya, falu, város), házai, a falvak; városok; jellemző vonásai; a városok településének gazdasági földrajzi tényezői (vásárosok, fekszik, folyami átkelőhely, hágókapuban fekszik, medenceközpont, utak találkozhelye, földművelőközpont, bányaváros). 8. Lakosság. 9. Kulturális viszonyok, történelmi helyek, közigazgatási viszonyok.

Az összes tájak ismertetése után Budapest főváros helyzetének megmagyarázása: síkságok, hegyvidékek és dombvidékek érintkező pontja,

folyami átkelőhely, a Duna szorosa előtt fekszik, útvonalak találkozó helye. A főváros közlekedő kapcsolata az egyes tájakkal és az egész országgal. Kulturális és gazdasági összetartó ereje.

Végül befejezőképpen az ország teljes fizikai, gazdasági, közlekedési egységének összefoglalása, szembeállítva a szomszédos államokkal.

Fodor Ferenc.

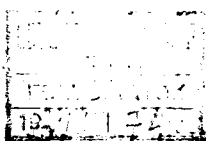
Társulati ügyek.

A „Föld és ember” pályázata. Mint ismeretes, az Emberföldrajzi Szakosztály ez év elején pályázatot hirdetett olyan emberföldrajzi értekezésekre, melyeknek magyar a tárgyük és terjedelmük nem több 2 nyomtatott ívnél. Pályadíjként 2000 koronát állapított meg a szakosztály. A kitűzött határidőig 3 pályamű érkezett be: 1. Győr város településföldrajza. 2. A magyar föld és népe viszonya. 3. A Tótföld politikai és kulturgergráfiaja.

A bírálóbizottság véleménye szerint az első két mű nem minden tekintetben felel meg a pályázati feltételeknek. A harmadik mű viszonylagosan a legértékesebb, tót Felföldünknek igen alapos kulturgeográfiai és gazdasági leírása. Alaki tekintetben azonban nem felel meg teljesen a mű, azért tehát a bíráló-bizottság véleménye szerint a pályadíj csak akkor adható ki, ha a szerző a művet vagy annak egyik részét megfelelően át dolgozza. A pályamunkának ugyanis legfeljebb két ív terjedelműnek szabad lennie. Felhívjuk tehát a pályamunka szerzőjét, hogy művét átdolgozás végett mielőbb vegye át sz. r. kesztőségünkben. A bírálók *Bátty Zsigmond, Kogutovicz Károly és Littke Aurél* voltak.

Külföldi tanulmányút. *Tóth Ferenc* áll. tanítóképző int. tanárt a vallás és közokt. ügyi miniszter úr egy évi tanulmányútra küldötte Németországba. Örömmel állapítjuk meg, hogy kiküldetésében szakosztályunknak is része volt. *Tóth Ferenc* jelenleg Berlinben végez földrajzi tanulmányokat.

Beérkezett könyvek. Nagy megnyugvással regisztráljuk ezen a helyen, hogy végre megindult a csereösszeköttetés a külfölddel. A Scottish Geographical Society (Edinburgh) és a National Geogr. Magazine (Washington) három esztendő bibliográfiáját küldötte meg. *M. Drechsel* svájci kiadó *Anneler-Lötschen* c. munkáját, *R. Pohle*: *Sibirien als Wirtschaftsraum* c. könyvét, a bécsi Staatliche Höhlenkommission negyedévi kiadványait küldötte meg.

KOGUTOWICZ ZSEBATLASZA

1922. évi kiadása rövid néhány hét alatt elkelt.

Most jelent meg a második kiadás.

Bolti ára **120** korona.

**Kapható minden könyvkereskedésben és a kiadónál:
Emberföldrajzi Szakoszt. Budapest, István-út 91-93.**

A „Magyarság” írja:

Magyarország minden rendű és rangú, minden foglalkozású polgára haszonnal forgathatja a zsebatlaszt; aki áttanulmányozza, az benne, mint egy kis tükörben megtalálja annak a természettől csodálatosan egységesnek alkotott, de politikai vaksággal — reméljük csak rövid időre — szétdarabolt hazának képét, amit Szent István Birodalmának fogunk nevezni az idők végtelenéig, amíg magyar él e földön. A szerkesztők: Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly, akiknek egész sereg kiváló munkatárs állott segítségére, nyugodt önnérzettel mondhatták el végszavukban: »Magyarországot térképen ilyen kimerítően eddig még nem ösmertették«.

Társaságunk tagjai 100 koronáért kapják a Zsebatlaszt.

OSZTYÁK HIMZÉSEK

címen most jelent meg a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának (VI., Városliget, Iparcsarnok) kiadásában az Osztály katalógussorozatának IV. kötete, mely a magyarral rokon egyik turáni nép (az osztyák) keleti színpompájú, formagazdag himzéseit tartalmazza gyönyörű színes reprodukcióban. Ára **250** korona. Kapható a fenti címen. **Tanárok, tanítók, iskolák 20% árengedménnyel kapják.**

Geográfus - Szövetség.

(Geosz)

Ilyen címmel egyesülés alakult Budapesten, melyhez már eddig is kivétel nélkül csatlakoztak legkiválóbb geográfusaink. Célja a geográfiával foglalkozókat, tanárokat, előadókat, írókat, térképírókat és tudósokat egyetnem táborban egyesíteni. Az egység ereje, a céltudatos szervezetség biztosítja a Geosz tagjainak erkölcsi és anyagi érdekeiknek védelmét.

A Geosz a geográfus munka, a geográfus tábor megszervezését tűzte ki céljául — nem foglalkozik közvetlenül tudományos feladatok megoldásával, tehát céljai nem hozzák összeütközésbe a tudományos földrajzi egyesülésekkel: a M. Népr. Társ. Emberföldrajzi Szakosztályával, vagy a Magyar Földrajzi Társasággal.

A Geosz legközelebb megoldandó feladatai:

a magyar geográfusok munkatervezetének elkészítése a következő esztendőkre,

az iskolai reform kapcsán annak biztosítása, hogy a földrajzot a jövőben a középiskolákban mint nemzeti tárgyat alaposabban és több felsőosztályban tanítsák,

tankönyveink színvonalának emelése,

a szellemi munka korszerű honorálásának kieszközlése.

A Geosz tagja lehet minden magyar geográfus, aki a belépéskor kötelezi magát arra, hogy tagtársainak jogait és érdekeit tiszteletben tartja.

Tagdíj nincs. A Geosz hivatalos közleményei a Földrajzi Közleményekben és a Föld és emberben. esetről-esetre pedig a napilapokban jelennek meg.

A sikert csak az biztosíthatja, ha mennél többen csatlakoznak a Geosz-hoz. Felkérünk mindenkit, aki geográfiával foglalkozik, jelentse be csatlakozását haladéktalanul a főtítkárnak (VII., István-út 91—93).

Budapest, 1922. februárius havában.

Gróf Teleki Pál dr.
elnök.

Kogutowicz Károly dr.
főtítkár.

50308

FÖLD ÉS EMBER

ELSŐ ÉVFOLYAM

1921.

SZERKESZTETTE :

KOGUTOWICZ KÁROLY.

BUDAPEST

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG EMBERFÖLDRAJZI SZAKOSZTÁLYÁNAK
KIADÁSA.

Minden jog fenntartásával.
Copyright by Hungarian Ethnographical Society in
Budapest 1921.

50308

Szerkesztőség :
Budapest, VII., István-ut 91—93. (Erzsébet nőiskola.)

Tartalom:

Önálló értekezések.

	Lapszám
<i>Bartucz Lajos</i> : A földrajzi környezet szerepe a faji embertanban	17
<i>Bátky Zsigm.</i> : Parasztházak építőanyag szerint való elterjedése hazánkban	35
Kender és len, kukorica és burgonya elterjedése hazánkban	107
Bodoglár, Boglár, Maklár	138
Vértes hegységünk neve	139
<i>Benisch Arthur</i> : Csonka-Magyarország népességi, nemzetiségi és felekezeti viszonyai	97
<i>Bodor Antal</i> : Mezőkövesd leírása	25
<i>Bogdánfy Ödön</i> : Vízimunkálatok a Duna-Tisza közén	51
<i>Dékány István</i> : Milieu-elmélet, kulturföldrajz és a mai szociológia	41
<i>Györffy István</i> : Kúnhalmok és telephelyek a karcagi határban	59
Régi határjelzések és nevek	142
<i>Hézszer Aurél</i> : Egy község emberföldrajzi leírása	5
<i>Kéz Andor</i> : Belgium településföldrajzi térképe	146
<i>Kogutowicz Károly</i> : Repülőgépen Londonból Ausztráliába	153
<i>Kovács Alajos</i> : Budapest népessége 1920-ban	63
Néhány európai ország népszámlálása	143
<i>Pécsi Albert</i> : Az új Európa	122
<i>Strömpl Gábor</i> : Pozsony települése	114
<i>Tolnai Vilmos</i> : Buda dülő és hegységei	66
Mál, mály, mány	141
<i>Tóth Ferenc</i> : Észak-európa politika-földrajzi problémái	150
—z: Politikai földrajzi kutató-intézet	67
Lóczy Lajos emlékének	1
Föld és ember	3

Apró közlemények.

† Dr. Czirbusz Géza (B).	Németország népessége	72
Magyarország megcsonkítása	A Suider-See lecsapolása	72
Emberföldrajz és földrajzi lég- varak meg szörnyszülöttek (B. Zs.)	Svédország népessége	73
Újabb gazdasági vasutervek Magyarországon	A világ legnagyobb vízvezetéke	73
Európa szerb térképe 1914-ből	Alagútak a Pirenéekben	73
Német-ausztria köztársasága	Az „önrendelkezésről”	73
A Szász-Kóburg hercegség	Japán népessége	73
Izland	A Bagdad-vasút	74
A Spitzbergák	Assír-khaldeus delegáció	74
Barlangkutató bizottság (osztrák)	Vasutak villamosítása Afrikában	74
Német közoktatásügyi rendelet	Új csatorna Közép-Amerikában	74
Németország vízkészletei	Japánok Braziliában	74
Alsó-Szilézia szénkészlete	Gabona- és burg. termelésünk	157
	Állattenyésztésünk helyzete	157
	Forró-szoba árka (Viski)	158

	Lapszám
A csonka vármegyék székhelyei	158
Európa államainak népessége	158
A világ népessége (M. N.)	158
A világ főnyelvei (Pauer)	159
L'institut international d'Antropologie	159
The New Map of Europe	159
A meszes talaj hatása az állatok növéseére	159
The National Geogr. Magazine	159
Németország első lakói (Milleker)	160
A „Mittelland“-csatorna	160
Hamburg forgalma	160
Német statisztikai számok	160
Németország dróttalan táviróforgalma	160

	Lapszám
Német fürdők látogatottsága	161
Légi menetrend (P. A.)	161
Angol csatornarendszer	161
Érdekes „amerikai“ számok	162
L'association française	162
Az első lengyel vasút	162
Lengyel csatornaterv	162
A Velence–Milanó-i csatorna	162
Island népessége	162
Városépítés Islandon	162
Automobilon a Szaharán át (Milleker)	162
Jegyzet a „falú és város“ ellen-tétéről (Dékány)	163

Szemle.

<i>Aaberg</i> : Das nord. Kulturgebiet in Mitt. Eur. in d. Steinzeit	88
<i>Anneler</i> : Lötschen (—z)	88
<i>Arlt</i> : Germanische Völkerwellen	88
<i>Banse</i> : Expressionismus u. Geographie	89
<i>Edvi Illés A.</i> – <i>Halász A.</i> : Magyarország gazdasági térképekben (<i>Kogutowicz</i>)	75
<i>Falles-Mairey</i> : L'Europe nouvelle	89
<i>Fodor F.</i> : Magyarország gazdaság-földr. térk. (<i>Strömpl</i>)	82, 168
<i>Halász A.</i> : I. Edvi Illés A.	
<i>Hoffmann A.</i> : Das deutsche Land u. die deutsche Geschichte	88
<i>Hóman B.</i> : A székelyek eredete (<i>Bátty</i>)	81
<i>Keynes M.</i> : A béke gazdasági következményei (<i>Kerekes</i>)	79
<i>Keyserling H. gr.</i> : Das Reise-tagebuch eines neuen Philosophen (<i>Milleker</i>)	164
<i>Kovács A.</i> : Magyarország népességi statisztikája 1910-ben (<i>B.</i>)	88
<i>Krzimowski R.</i> : Mezög. földrajz	88

<i>Lipschütz A.</i> : Die Aufgaben einer Ernährungsgeographie (<i>Bátty</i>)	77
<i>Melich J.</i> : Bolgárok és szlávok (<i>B.</i>)	82
<i>Niklas H.</i> : Bayerns Bodenbewirtschaftung	89
<i>Reissenberger K.</i> : Die Siebenbürger Sachsen (<i>Kerekes</i>)	86
<i>Steensby H. P.</i> : Inledning til det geogr. Studium	89
<i>Supan A.</i> : Grundzüge der polit. Geographie (<i>Littke</i>)	166
<i>Stern, Herlt, Schultze</i> : Geld, Industrialisierung u. Petroleum d. Türkei	89
<i>Szekfü Gy.</i> : Három nemzedék (<i>Kogutowicz</i>)	164
<i>Tuckermann</i> : Verkehrsgeographie des eur. Russland (<i>Gacsályi</i>)	165
<i>Turista térképek</i> (<i>Strömpl</i>)	166
<i>Wagner P.</i> : Methodik d. erdkundlichen Unterrichtes	88
<i>Wirth W.</i> : Zur Anthropogeogr. Schaffhausens	89
Könyvészet	90
Földrajzi oktatás	83 168
Társulati ügyek	96 188
Mellékletek, Térképek I.—XVII.	

Hibaigazítások

II. tábla (33. lap) vonalkázott területek = nagybirtok; — 38. lap felülről 7. sor: *szlovén* helyett *szlávón*; — VII. tábla (61. lap) szürkén színezett = ármentes területek; — 78. lap balhasáb, alulról 15. sor: Kecskemét h. Magyarországon; — 82. lap balhasáb, alulról 4. sor: delka h. duka.